

Kálnay Nándor

Csesztve község története és leírása

Csesztve község (Nógrád vármegye) tanügyének története

3. kiadás (Csesztve község története és leírása)

2. kiadás (Csesztve község [Nógrád vármegye] tanügyének története)

Készült Budapesten, 2004-ben. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 963 9386 19 7
ISSN 1219-4042

Madách Könyvtár — Új folyam 39.

Kálnay Nándor

Csesztve község története és leírása

Csesztve község (Nógrád vármegye)
tanügyének története

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Madách Irodalmi Társaság
Csesztve—Budapest
2004

Cesztve község

története és leírása

Tartalom

Előszó	7
1. § Csesztvének földrajzi leírása	8
2. § Csesztve az előbbeni időkben	9
3. § A csesztvei evang. (luth.) egyház története	13
4. § Csesztve több évig lakhelye volt Madách Imre nagy költőknek, ki az „Ember tragédiájá”-t írta 1845—1853	27
5. § Csesztvének régibb és jelenlegi földesurai a leszármazással	33
6. § A róm.-kath. egyház	40
7. § Az evangélikus (lutherános) egyház	44
8. § A róm.-kath. elemi népiskola	45
9. § Az evangélikus (luth.) népiskola	49
10. § Csesztvének nemzetisége és magyarosodása	50
11. § Műveltség, erkölcsiség és a népzelméről	52
12. § A lakosság csekély szaporodása és az egészségügy	56
13. § A tagosítás	58
14. § Foglalkozás. A talaj minősége. Föld-, erdő és szőlőművelés s egyéb újítások	61
15. § Gyümölcs-, kender- és dohánytermesztés	65
16. § Marha-, juh- és méhtenyésztés és a vad	66
17. § Termény és kivitel	68
18. § Összes jövedelmeinek megközelítő fölszámítása és terhei	70
19. § Csesztve közigazgatása	71
20. § Népszokások, adomák, babona és egyéb naplószerű feljegyzések	73
21. § Csesztvei jegyzetek	77
22. § Csesztve történetének rövid foglalata	79
CSESZTVE KÖZSÉG (NÓGRÁD VÁRMEGYE) TANÜGYÉNEK TÖRTÉNETE	83
Utószó	98

„A múltat kell ismernünk, hogy a jelent be-
csülhesstük.” Pulszky Ferenc

Előszó

Mai napság csak azon nép boldogulhat, a mely erkölcsös, művelt, munkás, józan és takarékos. Azért nekünk magyaroknak is főleg erre kell törekednünk, nehogy odajussunk, ahova sok elpusztult nép, nemzet jutott, tudniillik a végenyészetbe, ahonnét többé nincs feltámadás.

A jó erkölcsök, műveltség és a többi szükséges kellékek elsajátítására kétségtelen, hogy igen jó szolgálatot tehetnek az egyes emberek, családok, községek, megyék és országok elmúlt eseményeinek vissza-idézése, és kiderítése annak, hogy az akkori kor emberei milyen erkölcsi, műveltségi, gazdasági s. a. t. alapokon állottak, és az elmúlt időnek összehasonlítása a jelenkorival, hogy kitűnjék: hogy mennyire állunk mi amazoktól előbbre vagy hátrább, és hogy ez utóbbi esetben mennyivel kell előre törekednünk, hogy nemcsak odáig, ahol ők voltak, eljussunk, de jóval túlszárnyaljuk őket. Mert hisz az embernek főcélja: a soha vissza nem esés, meg nem állapotadás, de az előbbre törekvés, a mindinkább való tökélyesedés a minden jó, szép és nemes dolgokban.

Ez indított engem arra, hogy Nógrád megyei Csesztve község történetét és leírását, melyek szerény véleményem szerint érdekesebbek látszanak, megírjam. Mivégből az erre vonatkozó minden érdekesebb adatot, amennyire lehetett összegyűjtöttem. Ezek némelyikéhez csak nagy ügybajjal juthattam hozzá, a másik részét azonban saját hosszas tapasztalataimból könnyebben merítettem. S hogy ha talán a várakozásnak mégsem felelnék meg, a mélyen tisztelt olvasó közönségtől kegyes elnézésért alázattal esedezem.

1. §

Csesztvének földrajzi leírása

Csesztve község Nógrád megye délnyugati részében fekszik, Balassagyarmattól 1, Pusztalőrincitől $\frac{1}{2}$ mértföldnyire, a régi váci országút közelében — amely az utóbbi helyen az újból ágazik ki —, a Cserhát hegységből kinyúló Naszály végén, az úgynevezett „Köblök“ közt, erdőkkel körülvéve, kies völgyecskeben, a b.gyarmati járásban.

Nógrád megyében csak kevés község bír annyi természeti szépséggel, mint Csesztve, mert nemcsak hogy viruló erdőkkel van körülvéve, de minden ház termő gyümölcsös kertben van; továbbá díszes úri kastélyaival és parkírozott kerteivel úgy néz ki, mint a paradicsom.

Határai: északról: Riba falu és B.Gyarmat, keletről: Szügy falu és pusztá Bakó; délről: Mohora falui és Vadkert mezőváros; nyugatról: Vadkert és Pusztalőrinci.

Területe: 3000, 1200 ř öles hold. Magassága a „messzelátónál“: 165,39 \$ méreti csúcs.

Felülete: dombos, de mégsem nagyon meredek, hápahunás, de úgy, hogy azért szántóföldnek alkalmas; egyenes síksága alig lehet 200 holdnál több.

Kút és számos forrás-vizei üde, tiszta és egészségesek; folyó vizei: az egyik Majthényi nyírjeserdeje alatt ered, a falu északi vége felé, és az evang. templomnál, az úgynevezett Tabánból jövő szinte csekély patakocskával találkozáván, egyesülnek, és a réteken keresztül pusztá Bakó felé tartva, ezen alul a Mohoráról Szügybe hömpölygő „Fekete víz“-be ömlik. E patakocská a még néhány év előtt fennállott malmocskát is képes volt hajtani p. Bakón, amely elpusztult. — A másik folyó vize a „Dézsa“ patak, amely az esztergomi főkáptalan birtokán a galiba pusztán ered, és Szügnél szinte a „Fekete víz“-be megy. Ezen csekély vizű patak is valamikor az említett pusztán egy kerekű malmocskát hajtott, de elpusztult, ami nagyon természetes is, mert a versenyt sem a budapesti, sem pedig az ipolyi malmokkal el nem bírta, s így ez is elbukott.

Éghajlata: kellemes mérsékelt, a nagyobb északi és keleti szelektől ment e falu, sőt mondhatni, hogy a Tabánban sohase fű az északi szél, mert attól a domb által védve van. A sok esőzés után azonban csak nehezen melegedik fel itt az idő, minek természetes oka a sok erdő.

Lakosainak száma 386, kik magyarok és tótok.

Négy pusztája (tanya) van: a miklósvölgyi, a nyírjesi és a két galibai.

2. §

Csesztve az előbbeni időkben

Csesztve régen Csesztárnak nevezetett, már a magyarok bejövétele előtt is létezhetett, mert határában, főképpen Madách és Majthényi földes urak kerteiben nemcsak azelőtt, de a múlt évben és még ebben is mások és én is találtam elég urnadarabot, és mint Mocsáry Antalnak „Nógrádvármegye Esmertetése“ című művében, melyet e század elején írt, föl van jegyezve: „itt a földből 50 darab urnák ásattak ki, melyek, amidőn a friss levegőre tétettek, szétomlottak, egyik urnában találtatott egy darab réz, mely függőképpen szolgálhatott, által lévén lyukasztva, az valamely régi famíliának vagy valami érdemnek a címere vagy legalább a jele lehetett.“

Több érdekes adat van még itt feljegyezve, nevezetesen, hogy a róm. kath. templom 1212 évben épült, és hogy a faluval együtt a tatarok és törökök által földig leromboltatott, és csak a templom szentélye maradt föl a mai napig régi stíljében. A mostani templom a réginek omladékaiból 1731. eszt. épült fel; 1756-ban leégett, de 1792-ben ismét helyre hozott, s valószínű, hogy tornya is ekkor építetett hozzá, mert mint a rk. és evangélikusok közti egyházviszály 3. §-ából kivehető, a torony 1792-ik év előtt még a faluban a rk. iskolamester háza előtt volt. Régiségi szempontból tán érdemes volna szakértők által e templom szentélyét megnézetni.

„A falu végén a völgyben, az úgynevezett Tabánban van egy belülről faragott kővel körül kerített két ölnyi mélységű, már századok óta létező forráskút, az alatt pedig, mondja tovább Mocsáry, vastag és széles cserfa deszkák vannak hosszában benyújtva a vízben.“ — E kút még ma is fennáll, és ivókútnak használtatik közösen. Ez az egész faluban a legjobb víz, kristálytisza, dús forrás, amely folyvást folyik és adja a legtöbb vizet a falu patakjához. E kútnak faragott oldalkövei alkalmasint a régi templom omladékaiból lehetnek. Hallottam azt is, hogy azelőtt ezen köveken faragványokat is lehetett látni, de most már, legalább én, ki nem vehettem az iszaptól, mely rajtok lerakódott.

Köszönet is találtak ezen határban.

Mint említém, a törökök a falut is tönkre tették, mint az egész vármegyét, s csak a mohácsi veszedelem után sokára, 1689 esztendőben állhatott újra helyre, midőn benépesítették, de 1740 esztendőben egy szerencsétlen tűz által megint megsemmisítették.

E század elején Csesztvének földes urai voltak: az esztergomi főkáptalan; Madách Imre kir. kamarás, ki nejével a még most is itt élő 96 éves (1883 szül.*) Majthényi Annával kapta a birtokot, s kinek a dombon szép kinézésű kastélya és gazdasági épületei vannak, közel a templomhoz; — Majthényi Károly kir. tanácsos, ki a völgyben a falu északi végén egy derék lakást építtetett.

A rkath. hívek száma ekkor 271 volt. Plébánosa 28 esztendőtől fogva az érdemekkel teljes Vrana János; filiái: Bakó és Riba. Az evangélikusok (luthr.) száma 221, kik Szügyhez vannak effiliálva.

A csesztvei szőlők aljában, a vadkerti határban vannak az úgynevezett Rákóczi-féle sáncok, amelyekről Mocsáry így emlékszik meg:

„1710 eszt. az akkori császári fegyverviselők felhánt földdel körülkerítették itten magukat, reményelvén, hogy ezen egész tájékat a Rákóczi Ferenc támadó pusztításától megoltalmazhatják, amiért is N.romhánynál a szomszédságban nyert győzelmök (melyről Nagyromhány leírásában bővebben) ide is elhatott szerencsés kimenetellel.“ — — —

*Valójában 1789. október 18-án született — A. Cs.

A most következő és a 3. §-ban előadott adatokhoz nagyobb részben ntiszt. Turcsányi Albert csesztvei rk. plébános úr szívessége- és fáradozásából jutottam, ki ezeket nekem az anyakönyvben levő latin feljegyzésekből magyar nyelvre átfordítani segített, amelyeket megrövidítve ím előadok.

Eme latin feljegyzé[se]k Péterffy Károly atya szerző művéből lettek leginkább kivéve, kinek művében 272-ik lapon az van említve, hogy II. Ferdinánd császár és magyar király és Pázmány Péter esztergomi érsek és Magyarország primása idejében, 1629. okt. 4-én Nagyszombatban egyházi zsinat tartatott, és az anyatemplomok sorában ott állott a csesztvei is.

Hogy a csesztvei rk. templom már a legrégebb időben is anyatemplom lehetett, bizonyítják ezt az 1493 évben tartott esztergomi zsinat határozatai. Ugyanis a „templomok bitorlói“ című cikkben (műben) az van mondva és bizonyítva, hogy azok voltak a legrégebb időkből származott anyatemplomok, amelyek körül temetők is léteztek, mert a filiális templomok és kápolnák körül nem voltak temetők, de halottaikat a filiáléból is az anyatemplom körül levő temetőbe tartoztak eltemetni. Minthogy pedig a csesztvei rk. templom körül temető is létezhetett, mert ott temérdek embercsontok találtak, következtethető: hogy ez a legrégebb anyatemplomok egyike. De főképpen arra vallanak a szentély és annak gótikus stílű ablakai és a szentélyen fönt a bolthajtáson kőből kifaragott 1212 évszámjegyei, melyek alkalmasint az építési évet jelelik.

Ugyancsak az 1493 esztergomi zsinat elhatározta, hogy minden parochiális templomban legyen egy kőből kifaragott keresztút. A csesztvei templomban is volt egy ilyen a templom ajtaja mellett belülről, amely ajtó akkor a templom keleti oldalán volt a szentély mellett. De mivel a hívek száma tetemesen megsaporodott, a hely szűk lévén, a keresztút, amely igen sok helyet foglalt el, a templomból kilöketett, s keresztútul az oltár evang. oldalán az oldalfalban levő fülkében, amelyre ajtó tétetett, s melyen Keresztelő Szent János képe látható, egy kisebb edény használtatott. Később, de bizonyosan nem tudhatni mikor, alkalmasint a török pusztítás után 1731-ben, midőn a hajó

új-

ből felépült, s torony is építettett hozzá, az ajtó többé nem az oldalon, de a torony alatt lett.

A kilökött nagy keresztelőkutat, amely a torony közelében hevert, Madách Károly földesúr körülbelül 30 esztendeje kertjébe vitette, s a mai napig is ott őriztetik és virágtartóul szolgál, de talpzata, négyszögletes nagy kövek, még most is a torony tövében hevernek.

A csesztvei rk. templom eredetét jóval az 1382 év előtti időre tehetni, mert ezen esztendőben az esztergomi zsinat, amely I. Mária magyar királynő és Demeter esztergomi érsek alatt tartatott, a főpapoknak meghagyja, hogy a jogkörük alatt levő plébánosok és a hívek számát jegyezzék föl, és a jegyzéket az esztergomi érseki helynöknek terjesszék be. Az ilyen jegyzéket mint legrégebbi okmányt Pázmány Péter állított[a] egybe, melyről bővebben lehet Péterffy munkájában olvasni, mint fönnebb említem.

Az anyakönyvi feljegyzés továbbá a csesztvei, b.gyarmati pléb. templomoknak IV. Béla magyar király idejében a tatárok által való elpusztításáról is megemlékszik, amely az (1240) évre utal, s így következtetni lehet, hogy a csesztvei templom újabb nem lehet a XIV. századnál.

Rudinetz György 1755 b.gyarmati plébános gróf Barkóczy Ferenc esztergomi érsek által bekövetelt templomi relatiók egyik pontjában ezt írja: „Csesztvén létezik egy templom, amely 1212-ben épült, sokszor leromboltatott tatárok, törökök által, végre 1756 szerencsétlen tűzvész után saját vagyona és a földbirtokosság segítségével tisztességesebben helyreállítatott, falakkal megerősítettett, és sz. Márton tiszteletére megáldatott; 8 öl hosszú, 3 öl széles.“

Ezek szerint e templom 1212 építettett, a tatárok által 1240 körül leromboltatott, 1400 ismét felépült, később a törököktől pusztítottat el, de 1731—32 újra felépítettett; 1756 tűzvész után, mint a szentély bolthajtásán az évszám kivehető 1757-ben, legutoljára pedig 1792 állítatott végképp helyre, ahogy az még mai napig is áll.

A török<ök> Csesztvének nemcsak a rk. templomát, de a lakosságát is elpusztította, s csak a mohácsi veszedelem után nagy sokára állhatott ismét helyre a falu, melynek újból való benépesítése érdekében 1689. május 27. a helybeli közbirtokossággal következő szerződés

kötöttet, mely magyar nyelven van az anyakönyvben beiktatva, s mint becses régi okmányt szóról szóra itt közlök:

„Mi Barátnaky Ferenc, Barátnaky Magdaléna, néhai nemzetes, vitézlő felső Szudy Duló György uram meghagyatott özvegye Barátnaky Anna nemzetes és vitézlő Ebeczky Ádám uram házastársa, adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, mivel minket úgymint előbbeni csesztvei jobbágyaink megkerestetnek, ugyan Csesztve nevű örökös falunknak, melynek az két része az mienk, az harmadik része nemes esztergomi káptalané, mely nemes Nógrád vármegyében vagy on újabban való megszállása iránt tekintvén meg instanciájokat, újabban megszállaniok engedték, ilyen formán etc.

Kiről adtak etc. Datum Leszenye 27. május 1689. Barátnaky Ferenc (L. S.), Barátnaky Magdaléna (L. S.), Barátnaky Anna (L. S.).“

Ezen szerződésből az tűnik ki, hogy Csesztvének a legrégebbi földesurai a Barátnakyak és az eszt. főkáptalan voltak, és Csesztve 1689-ben újra benépesítettett. Valószínű, hogy ezen új lakosok evangélikusok voltak, mert az a következő egyházviszályból kivehető.

3. §

A csesztvei evangélikus luth. egyház története, illetőleg a rkath. és evang. közötti egyházviszály

Ezen adatok naplószerűleg vannak szintén a rk. anyakönyvben latin nyelven följegyezve, amelyeket, hogy valamelyik felekezethez való részrehajlással ne vádoltassam, jónak láttam, amennyire csak lehetett, szó szerint előadni. Nagyon szerettem volna, hogyha az illető evang. egyház részéről is bírnék e tárgyban valamely adattal, azonban fájdalom, olyanokhoz utánjárásom dacára se juthattam, s így kénytelen vagyok csak ezeket közölni:

„1731. Berényi visitatio szerint csesztvei filiálisnak volt 4 hold szántóföldje, ennek a felét a templom bírja, a másik felét pedig, mint a lutheránusok mondják, a mélt. káptalan adta nekik.

Az evang. imaháza 1730 építettett. És ekkor kezdődött az egyházviszály.

1737 Banovits, szent benediki praefectus mondja, hogy ezen imaházról neki tudomás[a] még nem volt, csak múltkor, midőn Majthényi Márton úrnál volt, kivel annak ledöntéséről tanácskozott.

1739. okt. 9.* Banovits: „Az evangélikusok buzgón gyakorolják vallásukat, s a csesztvei evangélikusok azt mondják, hogy nem merek nekik ellenek semmit sem tenni, de megjegyzem én tudom, hogy vakmerőségökért meg fognak lakulni.“ — Ebből történt aztán az, amit a következő folyamodás beszél, mely a nemzeti vármegyéhez van intézve:

„Hogy a nagyságos rektor úr bennünket azért, mert iskolamesterünket a rektor úr meghagyása ellenére el nem bocsájtottuk, hat tömlöcbe záratott be, és kérelmünkre csak azon ígélet által eresztettünk szabadon, hogyha iskolamesterünket elbocsájtjuk, és helyébe rk. iskolamestert alkalmazunk.“

1737. dec. 8. összeült vármegyei gyűlés az eszt. káptalannál a csesztvei lakosokat illetőleg a status quo iránt intézkedik, hogy a lutheránusok vallásukat szabadon gyakorolhassák, és iskolamesterüket visszahozhassák.

1738. jan. 7. Az esztergomi főkáptalan nemcsak hogy helyeselte a praefectusnak a csesztvei ev. lakosok iránt követelt eljárást, hanem még meg is hagyja, hogy a kathol. hitnek és nevezetesen a luth. tanító kiűzésének és kath. tanítóval való helyettesítésének ügyét még szigorúbban vezesse olyannyira, hogyha lázadókat tapasztalna ott, őket nemcsak börtönnel, de más szükséges eszközökkel és módokkal fèkezze.

1738. jan. 29. Banovits praefectus jelentése szerint az evangélikusok elűzött tanítókat visszahozták, és az idehelyezett (evang. iskolamesteri lakba) kath. tanítót népcsődületileg kikergették.

1738. ápr. 29. Ugyanez értesíti a plébánost a főkáptalan határozatáról, mely szerint a csesztvei luth. imaház ledöntendő.

1743. Baros sz. benediki praefectus azon aggódik, hogy a rk. szentegyházba beeresztetnek a lutheránusok, és a luth. tanítót, kit Ba-

* Nyilván sajtóhiba; valójában 1737. okt. 9. — A. Cs.

novits elmozdított, a luth. lakosok a faluba ismét visszavezetik, és nagy pompával visszahelyezik.

1743. aug. 28. Baros János praefectus kérte Majthényi Mártont, hogy nyújtson neki segédkezet ezen ügyben.

1753. dec. 13. A magy. kir. helytartótanács leiratához mérten a nemes vármegye küldöttsége által Kis János mint egyházmegyei személy jelenlétében, a szügyi praedikátor és a csesztvei ev. kántor ellen vizsgálat indított meg, mivel Csesztvén nyilvános isteni tiszteletet tartott. Ennek következtében 1754. júl. 8. Pozsonyban összeült magy. kir. helytartótanács elrendeli, hogy a csesztvei tanító, aki 1749 kihirdetett kegyes királyi rendelet ellenében lelkészi teendőket gyakorolni merészelt, a mondott leirat értelmében a fönnebb említett helyről, Csesztvéről egyszerűen elmozdítottassék.

Azonban úgy látszik, hogy mindennek dacára a behozott vallás Csesztvén ismét felütötte a fejét. Ugyanis 1755 Koller főesperes által eszközölt visitatio szerint, Gyarmat filiálisában, Csesztvén a szügyi praedikátor ezen imaházban mondókáit maga mondta el: de a Felség által kitiltatván, idejönni többé nem mert, mindazonáltal a helybeli luth. kántor a maga módja szerint az imaházban összegyülekezett népnek, majdnem naponta előimádkozva, néha szónokolva, a halottakat temetve, helyettesíteni látszott: ami nyilvánvaló is. [„] Méltó tehát, hogy mielőbb elűzessék, már csak azért is, mert az ő izgatása folytán nekem mint érkező visitatornak nemcsak hogy nem harangoztak, de a luth. nép soká kétségeskedett és mintegy vonakodott az imaházat is megnyitni.[“]

1756. júl. 10. A rk. templom leégett, és a buzgó adakozás folytán szer<e>zett bútorzat is nagyrészt elhamvasztatott. Hasonló csapás érte a luth. oratoriumot is.

1756. júl. 31. A rk. plébános a templom kijavításáért folyamodott az eszterg. káptalanhoz, amely 200 rajnai forintot küldött.

A luth. pásztor 1756. aug. 10 a vármegyei bizottsághoz folyamodik, és megengedtetik, hogy az imaház úgymint az a tűzvész előtt volt, ugyanazon terjedelemben: 3 és 1/2 szélességre és 6 öl hosszúságra felépíthetessék, rozsszalmával, vagyis zsuppal befödethetessék.

Alkalom nyújtatik ezzel megint a b.gyarmati plébánosnak panaszra.

1691 évben keltezett Leopold-féle és 1731 kelt Carolina-féle rendeletből, melyeket a lutheránusoknak 1742 meghagyatott, miszerint nyilvános isteni tiszteletet csak az 1681 évi, a törvényben 16. § cikkelyezett helyeken tarthatják meg. Világos tehát, hogy ezen imaház és a kántor Csesztvén nem tűrhető meg, minthogy ezen község a becikkelyezett helyek közt nem található. Hogy pedig ezen község neve a Nógrád vármegye által szerkesztett névjegyzékben sem található, mint ilyen: oka az, hogy sem ugyanazon évben, sőt azután sem voltak a lutheránusok ezen község templomának, melyről itt szó van és melyre ezen paragrafust alkalmazzák, használatában: mert a csesztvei közbirtokosság és az ide letelepülni kívánó alattvalók között 1689 évben kötött szerződésből az tűnik ki, hogy ezen hely akkoriban egészen el volt hagyatva, és csak azután népesített be. És így a lutherános isteni tisztelet a jövevények tanítója által csak jóval később, 1689 után csempésztetett be, az új imaház is által csak később jutott birtokukba, amit az 1713-ikről fennmaradt s mai napig is meglevő számadási könyvek bizonyítanak. A lutheránusok tehát joggal sem a törvényre, sem a rendeletekre, hanem csupán a visitationalis iratokra hivatkozhatnak, és isteni tiszteletük gyakorlatát nem 1681, de tisztán csak a benépesítés elejére vezethetik vissza. Amit bizonyára nem tettek, ha az isteni tisztelet gyakorlatának és ezen templomnak már 1681 birtokában lettek volna, és következésképp, ha a törvényekben és rendeletekben valami jogalapot nyerhettek volna. Tovább abból világosan következik, miszerint nem lehet tűrni ezen község lutherános jobbágyainak ezen kihágását, mely szerint ezen század 30-ik évében leégett magánház helyébe, melyben azelőtt összejönni szoktak, fából készült imaházat emeltek, s abban a szügyi praedikátor és kántorral közös és nyilvános isteni tiszteletet kezdetek gyakorolni a Fölség előleges engedélye nélkül, sőt ellenére tettek. Ebből következik, hogy miután ezen kihágás súlyos, annál kevésbé tűrhető el, mivel 1756-ik évben júl. 10. földig leégett imaház föl-építhetésére nem a királyi engedélyre, hanem csupán Nógrád vármegye bizottságának 1756 évi aug. 12. tartott ülésében nyert engedélyre támaszkodnak.

Sőt a m. kir. helytartótanácsnak 1756. aug. 5-én kelt eltiltó rendeletének ellenére is a leégett imaház helyébe újat emeltek, melyben a szo-

kásos isteni tiszteletüket jelenleg is a megyei magistratus hallgatag beleegyezésével szabadon, büntelenül és békében gyakorolják.

1761. aug. 21. Szentiványi Rafael szent benedeki praefectus, az eszt. főkáptalan bőkezűségét megújítván, minden tizedet a csesztvei rk. templom részére lefoglalni parancsolta. Továbbá meghagyta, hogy a főtiszt. consistorium a magy. kir. helytartótanácsnak még egy jelentés terjesszen föl, melyben a plébános Rudinetz György által történt feljegyzettek foglaltassanak, tudniillik minden erre vonatkozó királyi rendelet is.

A magy. kir. helytartótanácsnak 1761. március 3. kelt leirata folytán 1761. szept. 5. vizsgálat indított meg az ügyben a megyei bizottság és az egyházi személy, Galló Tamás varbói plébános és esperes jelenlétében. Az erre vonatkozó királyi határozat a következő:

1762. jan. 11. Az egyházi férfiú jelenlétében megtartott vizsgálat ide áttétetett és Öfelsége elébe alázatosan fölterjesztett. Kítünt, hogy Nógrád vármegyébe kebeleztetett Csesztve községben a luth. kántortanító Králik Márton az ezen községhez tartozó luth. lakosok által az előbbi elűzött kántor helyébe önhatalmilag bevezettetvén, a királyi rendelet által a neki megtiltott isteni tisztelet gyakorlását végezni mérészelte. Ő cs. kir. Felsége megparancsolta, hogy Králik Márton már előbbi kihágásai miatt is és a jelenleg elkövetettekért megdorgáltassék, és Csesztve községből ezennel kitiltassék, és a csesztvei lutheránusoknak megtiltassék helyébe más luth. kántort behozni annál is inkább, mivel ezen községben különben is rk. kántortanító létezik, aki helyébe, ha a gyermekek nevelésére, oktatására alkalmas nem lenne, más, alkalmasabb, de rkath. tanító alkalmaztassék. A vizsgálatból továbbá az is kítünt, hogy a luth. kántortanító 8 kilás földet, a szügyi praedikátor 5—6 kilás földet bír, és a rk. plébánia réjtjét, amely a b. gyarmati plébánossal megfelevezve van, a luth. kántor a szügyi praedikátorral bírják, valamint a lutheránusok a párbérből is nagyobb részt kizárták a b. gyarmati plébánost, akinek csupán $\frac{1}{16}$ -ot és 3 szekér szénát adtak a rétről.

1762. júl. 1. Ludányban tartott megyei általános ülésben a csesztvei lutheránusok folyamodványát illetőleg határozatott: Értesülve az előbbeni lutherános tanítónak kitiltásáról, amiről a nagymélt. kir. helytartó-

tanács leirata szól. A többiekben pedig sértetlenül hagyva a b. gyarmati plébánosnak a magy. kir. helytartótanács által ítélt stolaris fizetését, a kérelmezők a királyi rendeletek áthágása nélkül további elintézésig az előbbi gyakorlatnál maradjanak, és minden kihágástól tartózkodjanak, és ezentúl őrizkedjenek az 1762. jan. 11-én Pozsonyban kelt és a tarnóci gyűlésben ugyanezen év feb. 11-én kihirdetett kir. leirat ellenére bármely szín alatt is, más tanítót helyettesíteni.

Mindezek dacára a luth. lakosok 1762. okt. 4-én új tanítót hoztak maguknak, aki ismét előimádkozott nekik, temetett és tanított.

1762. nov. 28. Boronkay Imre nagyságos tanácsos levelében írja, hogy a tanítóföldről a földbirtokosság részéről hozott határozat és módokról gondoskodva lett a csesztvei lutheránusok nyakasságának megtörésére, akik a tanítói földeket nemcsak hogy tavaszi maggal bevetették, de Szmrecsina István és Maczov Mátyás Bécsbe mentek segítséget keresni.

1763. ápr. 7. Tényálladék leírása és a vármegyéhez felterjesztett kérvény (nem tudni, ki írja).

„Bánatos szívvel kényteleníttem ismét alázatosan felterjeszteni, hogy miután múlt év november havában a csesztvei új luth. tanító és az 1762 és jún. 11-én kelt kegyes kir. rendelet erejénél fogva, amely az új tanítónak a nyílt rendelet ellenében történt visszahelyeztetése alkalmából bocsáttatott ki, kitiltatott, s mivel ezáltal a csesztvei lutheránusok iskolai épülete az eszterg. mélt. főkáptalannak és tek. Majthényi Károly főjegyző úrnak mint földesuraknak birtokába ment át és több napig üresen állt, nagys. Szentiványi Rafael kanonok, nógrádi főesperes mint ugyanazon főkáptalan szent benedeki uradalmának teljhatalmú praefectura, egyetértve a fönnebb címzett tek. főjegyző úrral, a csesztvei ispán és a helybeli bíró által ugyanazon épületbe katolikus tanítót helyezett be (azon más kevésbé [?] épületbe pedig, melyet ezen tanító ezelőtt lakott, addig, míg az valamely zsellérnek átengedetett volna, a főjegyző úrnak a kocsisa lakott benne).

Amint ez január első napjaiban megtörtént, és senki sem szólt fel ellene, ki április hó 7-ig mint ezen új épületnek új lakója, szent békességben megvolt. Azon a napon azonban bizonyos temetés után, amely alkalommal a királyi rendeletek ellenére bizonyos Viczián And-

rás a halottas háznál a néppel imádkozott és énekelt, nem tudatik mi okból, leginkább a lutheránus asszonyok az említett Viczián András feleségének vezetése mellett, mint a fúriák egybesültek, és az iskolai épületet mint valami ellenség megrohanták, és azt megtámadták; a 70 éves rk. kántornak minden holmiját a megfeszítettnek képével és más szent képekkel együtt az utca közepén a legnagyobb sárba hányták, a tanítót pedig és feleségét vérrel borították, a helybeli jegyzőnek a fiát, aki odajött, hajánál fogva, fejére ejtett két sebbel kivonszolták. Ugyanazon épület előtt levő harangot, hogy a nép összegyűljön, félreverték¹⁾. S mindezek a szomszédos kertben álló és nejeiket bujtogató férfiak tömegének szemeláttára történtek: kik közül, midőn egynehányan látták, hogy Mészáros György rk. ember odafutott, s az asszonyokat szóval inti, rárohantak, leütötték és súlyosan összeverték. Noha pedig az öreg kántor, ki valamiképp kiszabadult, Maczó Györgyöt és Viczián Andrást mint a község főbjeit kérte, hogy nyújtsanak neki segílyt, de egyik sem mozdult helyéből, és így az asszonyok mindent kidobtak, az ajtókat bezárták, az ablakramákat leszögezték, és ezer szitok és átkozódások között lakásukra visszatértek. A szegény tanító holmija pedig részint eltörve, részint megrongálva, részint sárral bemocskolva, a bíró és más a szőlőkből hazatérő rkatholikusok által csak este, a másik iskolai épületbe, amely az uraság által lefoglaltatott, áthordoztatott. Az evangélikusok újra ismét azon haranggal, mellyel a rk. tanító szokott harangozni, a több hó óta bezárt imaházat ismét megnyitni, abban postillákkal imádkozni, temetkezni: nem tudom, kinek engedelmével és tekintélyével merészkedtek. — Hogy tehát a csesztvei[e]knek ezen vakmerő és gonosz merészsége végre valahára kelleőleg megfűkeztessek: alázatosan folyamodom a nemzeti hatósághoz, miszerint magistratusi tekintélyénél fogva azon férfiakat és asszonyokat egyaránt, akik a szentképeket oly nagy megvetéssel a sárba tiporták, komolyan megfenyíteni, a sértetteknek elégtételt adni, a kiűzött tanítót visszahelyeztetni, azon imaházat pedig, amely becikkelyezve nincs, sőt 1756 év aug. 26-án kelt dejtári gyűlésen kihirdetett királyi rendelet, valamint a

¹⁾ A torony még ekkor a templomnál nem volt, s a harang falábakon állt az iskolamester háza előtt.

negyedévi határozatok ellenére, melyek a parasztoknak semmiféle magánimaházat nem engedélyeznek emeltetni: mint botránykövet leromboltatni méltóztassék; nehogy a földes uraság, mint a vikariusi hivatal kényteleníttessék a nemzeti vármegye ellenére a legfelsőbb helyen ezen ügyben a kellő felterjesztéseket megtenni vagy talán más gyűlöletes cselekedetre lépni.[“]

1763. április 18. Az ezen ügyben tett vizsgálat és felterjesztés következtében a Hugyagon összeült általános gyűlésben elhatározatott, hogy a csesztvei lutherános lakosok közül azok, kivált az asszonyok és lányok, akik a harangot félreverték és a közrendet megháborították, és akik a rk. tanítót, nem is a temetés végzésénél, hanem saját házánál, melyet a földbirtokosság adott neki, vakmerően megtámadták és ütlegettek, különösen pedig azon leány, aki a sárba dobott feszületet szentségtörően lábbal taposta, bűnösségük nagyságához képest testi fenyítékben részesíttessenek. A férfiak közül azok, akik mindezeknek szemtanúi voltak és ezeket rossz akaratból tehetségükhöz képest meg nem akadályozták, példa végett s mások elrettentésére, szigorúan megbüntettessenek. Mivégből azon lutheránusok, akik az imaházat a királyi rendelet ellenére fölépíteni, isteni tiszteletet tartani, énekkel temetkezni merészkedtek, a törvény értelmében megidéztesse, és a megérdemelt büntetésben részesüljenek.

1763. április 19. Boronkay ügyvéd a hely színére kijött a megyei esküdttel, a földes uraság jogait felhozva, mindenképp igyekezett a luth. asszonyokat és férfiakat arra bírni, hogy az épületnek elvett kulcsait visszaadják, az elzárt épületet megnyissák, a rk. tanítót visszahelyezék, de minden igyekezetük hiábavaló volt, mert a lutheránusok kijelentették, hogyha a kath. tanítót visszahelyezni akarná valaki, ismét erőszakkal feltámadnak. Ezeket írja jelentésében Gelemitz István esküdt.

1763. máj. 10. Midőn nagys. Szentiványi Rafael szt. benedeki praefectus a rk. tanító visszahelyezését a megyénél kérelmezte, földesúri jogára és tekintélyére utasított.

1763. máj. 19. A csesztvei ügy, amennyiben az isteni tisztelet és a római kath. anyaszentegyház tekintélyét illeti, a főjegyző által folyamatba tétetett, és 1763. máj. 24. a mélt. főkáptalan mint földes uraság teljes belátására bízott.

Ezek után Boronkay Imre ügyvéd ezen jelentést minden okmány-nyal felszerelve, tudniillik a megyei végzésekkel, 1756-iki királyi leiratot és az úriszéknek a határozatát aláírás végett a nagyméltóságú kamarai elnök által utasítás szerint N.Szombatba, a káptalannak elküldettek.

1763. máj. 27. A mélt. főkáptalan a főispánhoz intézett erélyes folyamodásában a csesztvei alattvalóinak konokságát megbüntetni kéri, mely folyamodásnak másolata az egyház okmányai között ezen évről látható. A fönnebb említettekben kitűnik, hogy a földes uraság által luth. praedikátor és tanító közös fenntartására engedélyezett földeket, amint ők állítják, mívelték, továbbá kitűnt azon részrehajlás, amellyel a határozatok végrehajtása körül a vármegyénél közbenjártak, és végre, hogy sok lutheránusnak, kiknek neveit elhallgatni jónak láttam, rossz akaratu tanácsa folytán cselekedtek így a luth. parasztok.

1763. jún. 23. A főkáptalan folyamodására a főispán a következőket rendeli el a szolgabírónak. [„]Amint uraságod előtt is ismeretes a csesztvei lutheránusoknak vakmerősége, hogy az odaváló rk. tanítót a földes uraság által neki adott lakásából erőszakkal elűzték, testileg bántalmazták, bútoraiban megkárosították, a szent képeket meggyalázták, sőt nem ijedtek vissza a feszületet is sárba dobva lábbal tiporni. Ismeretes továbbá uraságod előtt a vármegyének az ezen ügyben hozott szigorú határozatai, amelyek szerint ezen ügyben eljár, és hogy a mindkét nembeli kihágókat bezáratta; mivel azonban a feszületet is a sárba tipró két lányon kívül a többiek, saját esküjök mellett, a további vizsgálat megejtése idejéig szabadlábra helyezettek: nehogy ezek azt higgyék, hogy a magistratus által tett halasztás miatt kihágásuk büntetlenül marad, s nehogy ezáltal vakmerőbbek legyenek: valamint a vizsgálat megszüntetése és a szükséges és érdemelt megfenyítés iránt már intézkedtem. Így címzett uraságod, hogy mindazon szabadlábon levő megesküdteteket a szügyi megyeházban f. h. 30-ára a magistratus elébe, hogy személyesen megjelenjenek: megidéztesse és felhívja.

A földesuraság a kiűzött tanító visszahelyezésében és a megye határozatainak ellenére fölépült imaház lerombolásában saját földesúri jogára és tekintélyére utasított. Mivel pedig ugyanazon földes ura-

ság ügyvédje által a csesztveieknek kijelentette a tanító visszahelyezését, ezek, amint ez Golenius megyei esküdtnek f. é. ápril 19. kelt fölterjesztéséből kitűnik, kijelentették, hogy ők a visszahelyezést semmi szín alatt meg nem engedik, és hogy ezek ellen ismét föltámadnak. Ennélfogva valamint az ily alattvalók gonoszsága, összeesküdtek lelkületéből származható legrosszabb következmények, a földes uraság biztonsága, a közbéke és más egyéb körülmények követelik, hogy a földes uraságnak, akinek módjában nem áll az ily békétlenkedőket megfékezni, a magistratus részéről karhatalom adassék.

Címzett uraságodnak tehát meghagyatik, hogy a földes urasággal egyetértőleg szükség esetén katonai fődözzettel is a hely színére menjen, és a főntemlített tanítót lakásába és hivatalába visszahelyezze; a megyei rendeletek ellenére emelt imaházat leromboltassa; ezek után az evangélikusokat a földes uraság iránti engedelmességre szigorú büntetések és az ellenkezőknek kiutasítása terhe alatt rábírra. Sőt a megejtendő kiutasításnál a földes uraságnál karhatalommal segédkezék. Gróf Grassalkovits Antal sk.[“]

1763. jún. 28. [„]Nagymélt. Grassalkovits Antal főispán úrnak rendelete szerint, és tekintettel a kegyelmes királyi leiratokra és a megyének ismételt határozataira, a földes uraság tudtával, miután Boronkay Imre a mélt. főkáptalannak ezen ügyben Esztergomból kiküldött ügyvédje megérkezett, a szántóföldről előhívatván Here Antal urasági ispán is, magammal vevén egyszersmind Gonda Mihály komissariust, a megyei hajdúkkal és Vadkert, B.Gyarmat, Mohora és Szátokról hozott több lakossal Nógrád vármegyében levő Csesztve helységbe mentem. Magam elé és az uradalmi hivatalos személyek elé hívtam Desport György bírót, Fekete János törvénybírót, Maczó Andrást és Györgyöt, Varga Györgyöt és Valent Jánost és mások-<ka>[at], kik akkor találtattak ezen község lakosaiból. És ezeknek megmagyarázván a rendelet értelmét, melynek erejénél fogva Heinrich Imre rk. kántortanítót ugyanazon házba, amelybe őt a földes uraság helyezte, s melyből múlt április 7-ik napján oly nagy lármával elűzetett, visszahelyeztem, s egyszersmind minden ingóságát odavitetni rendeltem. Azután pedig az imaházat, mivel annak kulcsait azon kifogással, hogy nem tudjuk hol vannak, átadni vonakodtak — ahogy lehetett, felnyitattam, azt tökéle-

tesen leromboltattam, a haranglábat kivágtatni, a községnek közös harangjait, melye[ke]t eddig a lutheránusok használták, a rk. templomba vitetni rendeltem. Tovább, mivel az uraság által kijelentetett, hogy a zendülésnek a fejei és másoknak a felbujtói, mivel előttem a földes uraság megidézése folytán sem jelentek meg, sőt minden intézkedés[t] nevetség tárgyává tettek, és minden rendeletnek konokul ellenszegültek, úgymint: Viczián András, Maczó György és András és Simék Mátyás kiutasítottak, és az általuk bírt 2 és $\frac{1}{2}$ telek elkoboztatott. Mindazonáltal megengedtetett nekik, hogy marhái[ka]t és bútorai[ka]t elhurcolhassák. Ezek végrehajtásában az uraságnak segédkeztem. A kiutasítottaknak a házai és földi jelenlétemben azonnal más jobbágyoknak, úgymint: Mészáros Pál, Desport György, Bacsák Volfgang és Fekete Márton közt kiosztottam. És a többi otthon levőket és a munkából hazatérőket a földes uraság iránti engedelmességre rábírtam, kik egyenként kihallgattatván, nemcsak szóval ígértek engedelmisséget, de reversalist állítván magukról, s azt keresztvonással megerősítették. A kiutasítottak közül kettőt, Maczó Andrást és Györgyöt, mivel fenyegetődztek, nehogy izgatások következtében újra zavargások támadjanak, a szügyi megyeház fogházába zárattam. Azokat pedig, kik esküjök mellett szabadon voltak, a f. h. 30-án Szügyben tartandó vizsgálatra a magistratus elé idéztettem. Kelt június 30-án 1763 Szügyben. Pyber Benedek Nógrád megyei szolgabíró.[“]

Rudinetz György b.gyarmati plébános írja: [„]Ezen intézkedés után június 29-én 1763 Boronkay Imre a főkáptalan ügyvédje által azon illetékek, melyek a praedikátornak jártak, átadattak nekem, amit a luth. tanító bírt, a rk. tanítónak, amit a luth. imaház bírt, a rk. templomnak.[“]

1763. júl. 1. Felsőszügyben vizsgálati ülés tartatott az ügyészség sürgetésére s csesztvei luth. lakosok és asszonyok elleni ügyben. Határozottat f. é. április 18. Hugyagon tartott ülésben a csesztvei lakosok és asszonyok vétsége szóba hozatván, amint a vizsgálati iratokban B) alatt foglaltatik és a további vizsgálat H) alatti iratcsomókból kitűnik, hogy ugyanezen csesztvei asszonyok múlt ápril hó 7. azon házban, melyben a tanító lakott, amint a kérvényben foglaltatik, éspedig a 4-ik

hiteles tanú vallomása szerint Szmrecsina Mária nevű leány az üdvözítőnek a keresztjét [még ezen vizsgálati ülésben is felkiáltott (tót nyelven): „Mire való ezen planéta itten — a keresztre mutatva —, soha ilyen planéta itten nem volt“] az utcán a sárba tiporta. Minek következtében oly botrányos láрма lett, mely kihágást képezvén, az abban részt vettek vétkeseknek tekintetnek. Minthogy pedig ezen vakmerőségért és más nem csekélyebb ok miatt a négy főkolompos, mint másoknak izgatói és zavargók, úgymint: Viczián András s. a. t., akik Csesztve község kebeléből kitiltatván, nekik ezen büntetés elégségesnek tartatott, ennél fogva ezeknek a börtönből való kibocsájtásuk elhatározatott.

A fönnebb említett bűnben ténylegesen vétkes leány, valamint Vrbovszky Tamás mint az asszonyok vezetője 24 korbácsra, Dudás György, Simák Mátyás pásztor, Prisztradio másképp Cibula György mint akik legfőbb részesek voltak az ütelegelésnél, 30 botütésre ítéltettek. A csesztvei lutheránusok, mint akik ezen fentemlített botrányos cselekedetben vétkesek vagy legalábbis szemtanúi voltak, a tanítónak kártérítés fejében 10 frt, fájdalompénz fejében pedig ugyancsak 40 frt-ban elmarasztaltatnak. Kiadta Balázs Ferenc Nógrád megye magistratusi ügyvédje.

*
* *
*

Rudinetz György b. gyarmati plébános a rk. és evang. közötti egyházviszályt így írja le:

„Mindenekelőtt tudni kell, hogy Csesztve a török pusztítás után csak 1689 körül kezdett benépesülni. Miután ezen hely benépesített, az új vallásnak hívei ezen századnak elején luth. jegyzőt hoztak maguknak, aki egyszersmind kántoruk is volt, amint a még élő tanúk mondják, az ő házába jártak imádkozni, míg 1730 évben támadt tűzvész által ezen ház elpusztíttatván, az uradalom vagy a megye engedelmével vagy tán anélkül (mind a kettő bizonytalan), imaházat építettek maguknak, ugyanazon évben isteni tiszteletet rendeztek abban, és mindenben hívei lettek a szügyi praedikátornak. Ugyanazon időben Apáthy plébános a török mozgalomban elpusztult helybeli rk. templo-

mot, melyet 1400 év előtt építettnek mond, javíttatni kezdé, és mivel a lutheránusok ezen javításhoz járulni nem akartak, a temetőből, melyben a rkatholikusokkal közösen temetkeztek, kitiltotta őket. Ez időtől fogva a lutheránusok más helyen temetkeztek. Az imaházat a lutheránusok békességben bírták 1737, amidőn, mint az Banovits Ferdinánd sz. benedeki plébánosnak Blahó János b. gyarmati plébánossal váltott leveleiből kitűnik, tanítójok kiűzetett, és helyébe a rk. tanító helyeztetett. Azonban ezek is kivetették az új vendéget az iskolai épületből, és az előbbi helyezték vissza, amiért Banovits a főbb vezetőket hét hétre becsukatta, és nem bocsátotta ki addig, míg meg nem ígérték, hogy ezen új tanítót ki nem fogják dobni. Ezzel csak az volt elérve, hogy ezen idő alatt a rk. tanító itt maradhatott, mert amint ezek Sz. Benedekből hazatértek, nemcsak hogy nem dobták ki tanítójokat, hanem a megyéhez folyamodtak, panaszt emelvén, hogy mennyit és miért szenvedtek, és oltalmat kértek. A megye a káptalannak terjesztette föl a kérvényt, intvén azt, hogy a praefectust ilyenektől óvja. Jelenté továbbá, hogy a kérvényt a jelen esetben az uralkodó hercegnek terjeszté föl. A káptalan mindkettőt a praefectusnak küldötte meg, intvén őt, hogy az ügyben komoly megfontolással járjon el. Ezentúl békesség uralkodott. Csak 1754 Blaho plébános panaszkodik, hogy tanítójok isteni tiszteletet tart, s midőn ez valóban bebizonyult, a tanító a királyi rendelet folytán egyszerűen kiűzetett. De amint ez elment, jött a másik utána. 1755 okt. 8-án lettem utódja Blaho plébánosnak. Módot kerestem, hogy miképpen lehetne ezen új tanítót elmozdítani, de a kiutasítási parancsot nem bírtam megtalálni. Ekkor 1756. ápril 10.* iszonyú tűz támadt, melyben 49 ház, a mi templomunk, az imaház, a mi és az ő iskolai épületek leégett. Azonnal írok a vicariususba, és kérem, hogy a 30 év előtt épült és most elpusztult imaház fölépítését akadályozzák meg; és csakugyan Szentiványi József püspök és érseki helynök azonnal intézkedett a nagymélt. helytartótanácsnál. Megvolt az aug. 6. kelt parancs is, melyben ezen imaház fölépítése eltiltatott, egyszersmind meghagyatott, hogy megvizsgáljam, hogy ki által, mikor és kinek te-

*Az előzőekben két helyen is 1756. július 10-i dátummal szerepelt a tűzvész; valószínűleg az a helyes időpont. — A. Cs.

kintélyével és engedelmeiből építtetett az előbbi imaház, s az esetről az informatiót a helytartótanácsnak terjesszem föl.

Ezalatt Szügyben közgyűlés tartatik, amely a csesztveieknek az új imaház fölépítését megengedi. Megkezdik tehát a munkát, és a falakat fölépítik. A rendelet a dejtári általános gyűlésben kihirdették. Végre azonban sept. 8. Mocsáry György esküdt Szentiványi Rafaellal, akkori pozsonyi kanonokkal vizsgálatot tart a hely színén, minek következtében az imaháznak, melynek falai már állottak, további építése megtiltatik. Felfüggesztvén így a munka, a lutheránusok fejei ide-oda futkosnak, míg végre a munkát folytatván, az imaházat fölépítik, s abba az isteni tiszteletet behozták. Panasz emeltvén a helytartótanácsnál, ismét vizsgálat elrendeltetik az ügy állásáról, mialatt az ügy elalszik. Láttam, hogy semmire se mehetek, más útra tértem.

1761 megtaláltam az előbbi tanítónak kiűzésére kiadott rendeletet, Králik Márton ellen emelek panaszt, aki itt isteni tiszteletet tart. A helytartótanács vizsgálatot rendelt el, és a dolog valónak bizonyul. Minek következtében az ügy Őfelsége elé terjesztetik. Megvan a rektornak kiűzési parancsa is és más, 1762. jan. 11. kelt tiltó rendelete is, mely a tarnóci gyűlésben febr. 12. kihirdettetett.

Ezek következtében martius 6. a hely színére, Csesztvére kiküldöttek által Králik tetten éretvén, meghagyatik neki, hogy 8 nap alatt eltávozzék. De az álnok nem távozott el, több mint 8 nap múlva se távozott el. Megsokalva a dolgot, reform. Darvas József alispánnak panaszkodtam, és jelentettem, hogy kénytelen leszek további feljelentésekkel élni. Végre ez szigorúbban írt a lakosoknak, és meghagyta, hogy a tanítót tegyék ki, nehogy a megye szigorát érezzék.“

Az ezután következő feljegyzések ismétlései az előbbieknél, miért is csak röviden adom elő az anyakönyvben <a> még hasábokra nyúló adatokat.

Miután a megyei küldöttség által a rk. tanító visszahelyeztetik és a papi illetmények a rk. plébánosnak átadatnak, a lutheránusok is beleegyeztek, és mint fönnebb említve volt, meghódoltak. Ami onnét látszik, hogy a rk. papnak a járandóságot megadták, a terheket viselték, sőt a rétet lekaszálván, a szénát B.Gyarmatba bevitték. Szóval a rk.

papnak mindent megtettek úgy, mint a rk. hívek. Később azonban ismét felbújtatva, amint említve volt, a lutheránusok fellázadtak, a rk. tanítót kiverték a kántori házból, a rk. paptól mindent megtagadtak, s egy leány a feszületet a sárba tiporta s. a. t. Ezeknek példás megbüntetése, némelyeknek a faluból kiutasítása után mindenben békesség lett.

S így ezen 26 évig tartó átkos egyházviszály, mely 1737 kezdődött, 1763. júl. 1. szerencsésen véget ért. S azóta legszebb egyetértésben, békében él rk. és lutheránus. Adja Isten, hogy ezen áldásos béke szellemi és anyagi jólétök emelésére soha meg ne zavartassék!

4. §

Csesztve több évig lakhelye volt Madách Imre nagy költőnknek, ki az „Ember tragédiáját“ írta 1845—1853¹⁾

„Madách Imre 1845-ben megnősült, s anyjától és Sztregováról el, a megyei központi városhoz közel fekvő csesztvei birtokára költözött, hol a családi élet boldogsága édenre varázsolta körül az erdőlepte völgyben meghúzódó falusi lakot. Itt élte ő életének verőfényes oldalát. Bálványozásig szeretett kedves nő, fiú- és leánygyermek csemétéivel kebelén, meghitt baráti kör, minden oldalról nyilvánuló közszeregetet és tisztelet, s az erre méltóságnak férfias tiszta önérzete, a lángoló hazaszeretetnek nagy jövőt áhító vágya, reménye: e képekben mosolygott rá a jelen. 1848 tavasszal ő is sok mással az álmodott szebb kor hajnalát látta, s midőn éppen férfi erejének s kivívott tekintélye- és népszerűségének súlyával akart sorakozni az építők közé; megújult régi ma-

¹⁾ Madách Imre emlékezetéből, melyet Bérczy Károly a Kisfaludy Társaságnak 1866. febr. 6. tartott ülésén fölolvastott, annak Csesztvére vonatkozó részét a nagy költő iránti kegyeletből szóról szóra jónak láttam átvenni.

kacs betegsége ágyba szögezte. Innen hallá, felváltva örömtől dagadó és fájdalomban elhaló szívvel a világeseményeket. S mire felépült, nem volt többé tavasz és hajnal, hanem csak

Borongó ég, kihalt tusa,
Emlékhalom a harc fián,
Ki az utolsók között esett el
Remény nélkül...
Enyészto nép, ki méla kedvvel
Multján borong.

Ő is, e múlton borongók egyike, oda rejtőzött, hol a honfibu akkoron egyetlen menhelyet talált a sötét elfásultság ellen: a családi életbe. Ennek boldogsága megmaradt még neki, ha nem is tekinthetett oly könnyű szívvel Aladár fiára, kit még nem rég a szabad haza polgárának látott...

Egy hózivataros este zörgettek a csarnok ajtaján. Földönfutó politikai üldözött kért menhelyet. Meleg szoba, meleg szív tárult fel előtte. Következő nap az éppen üresen álló erdészlakba egy, a megelőző estén érkezett „cseh vadász“ költözött. Hetek, hónapok múltak, s az erdőket járó jövevény nem látszott figyelmet kelteni. De a rosszakarat árgus szemekkel kémel; a cseh vadász ideje korán szelet fogott még, s az elérkezett hatóság helyette a szállásadón keresett kárpótlást.

Egy augusztusi napon 1852-ben a gyermekek már aludtak, az anya fölöttök virrasztott, az apa és férj lámpafénynél olvasott fel nejének, midőn szavait baljóslatú fegyvercsörrenés szakítá meg, s a lámpa fénye csendőrsisakokon verődött vissza. Az alvó gyermekek anyja felsikoltott: Óh e sikoltás! mily szívrepesztő volt ezt hallani a férjnek, ki akkor alig hitte, hogy hallgatását még százszor fogja visszasóhajtani, mert ebből a szeretet, a fájdalom, a ragaszkodás jajveszéklése szólt!

Egy év telt el, a börtön hosszú, nehéz éve, a pozsonyi Vízikaszárnya s később a pesti Újépület ablakából méla, komoly arc tekintett a távol kódébe. De miért fesse a polgári és egyéni szabadságát veszített férj- s apának remény és csüggedés, kimerültség és új lelki erély kö-

zötti örökös hányatásait, kinek vonásai, ha persze fel is derülnek, ez csak a viszonzlátás öntudatlan éber álmában történik, hogy ölelésre kitért karjai aztán a rostély hideg vasával találkozzanak. 1853 évi augusztus 20-án végre rendőri felügyelet alá helyezett elbocsátották Madácho, és ő haza Csesztvére sietett, repült, hogy ott a boldogságnak — már csak romjait találja.

Sötét napok, a börtön éjénél sötétebb évek következének. Haza, család, hit, remény, szeretet! mind oda, oda! Hová meneküljön a hajótörést szenvedett a feje fölött összecsapó hullámok között? Mindenfelé úr, örvény, sivatag. De nem! Ott van még egy oáz, a mindig hú, a mindig szerető édesanyának kebele! Csesztvén nem maradhatott többé: vissza oda, hol bölcsője rengett s hol szobája ablakából sírboltját láthatá, vissza Sztregovára!“ (S ekkor hűtlen nejtől is elvált.)

* * *

Most, midőn az „Ember Tragédiájá“-nak színpadra hozatala által a Madách-kultusz felszínre hozott, úgy hiszem, nem lesz érdektelen, hogyha Madách Imre nagy költőnkrol egyet-mást elmondok, tehetem ezt, mert hisz' szerencsés voltam őt személyesen ismerni, s vele Csesztvén öccsénél, Madách Károly úrnál, kinek gyermekei mellett nevelősködtem, egy társaságban lenni. Mert a Madáchoknál az a szokás volt, hogy a nevelő családtagul tekintetvén, a vendégek körében is megjelenhetett.

Madách Imre gyakrabban járt be Sztregováról B.Gyarmatra, a megye központjába, s valahányszor ide vagy Budapestre jött vagy ment, ami gyakran szokott volt megtörténni, mindannyiszor útjába ejtette Csesztvén is, mert öccse Károly és ennek családja iránt nagy szeretettel viseltetett.

Több ilyen látogatásra emlékszem, nevezetesen 1863. szeptember végén este is ott találtam őt. Ugyanis Madách Károly úr éppen aznap vitétt engem N.Csalomjáról néhai Bolgár Gábor főbírótól, akinek gyermekeit a vacatióban correpetáltam, nevelői állásomat elfoglalandó, midőn Madách Imre Pestről érkezett Csesztvére, magával hozván Arany János nagy költőnk, kivel innét másnap Sztregovára utazott.

Örömben azt sem tudtam, mit csináljak, midőn a két jeles költőnket megláthattam és közelebről megismerhettem, kiket azelőtt csak műveik- és hírokból ismertem.

A kastély előtti filagória alatt ült és kedélyesen beszélgetett a társaság, midőn hirtelen baljóslatú jajveszékelést hallott a gazdasági udvar felől. Odafut az egész társaság, hát látja, hogy Madách Károly úr gazdája a földön hever véreben, kit két gonosz béres a kapu két oldalán lest állva, midőn a tagról hazajött, bosszúból dorongokkal leütött.

No, ez nem ám volt kellemes meglepetés.

Madách Imre úgy november közepe táján is eljött Csesztvére, ki éjszakára szobám mellett levő szobában levén elszállásolva, éjjel többször hallottam őt köhögni, éspedig oly erősen, hogy szinte scrupulisáltam, mert ezt rossz előjelnek véltem. Óh, bárcsak csalódtam volna!

1864. május havában is meglátogatta Csesztvén öccsét, Károlyt, de ekkor nem köhögött, és komoly természetéhez képest elég jó kedélyhangulatban volt szerencsém őt láthatni. E gyönyörű májusi napon a család családi majálist rendezett Ribán, a szomszéd községben, Károly úr birtokán, a szép topolyosban az Ipoly-parton, ahová a költő is velünk jött. Erre különösen emlékszem, mert egy kocsmában ültem vele. E majálison is jól érezte magát, még tréfált is a velem lapdázó fiúkkal.

Utoljára láttam a költőt Csesztvén június végén. Itt éppen ekkor építették az új kastélyt s emiatt lakás dolgában nagyon meg voltunk szorulva. A magtár kétfelé osztatott, az egyik felében az urak, a másikban pedig a gyermekek a dadával laktak, én meg a két öregebb fiúval a mángorló helyiségből rögtönzött szobában laktam. Ebédlőt, amely salon- és vendégszobául is szolgált, a kocsiszínből készítették. Az urak éppen Bécsbe utaztak anyjokhoz, amikor késő este, úgy vacsora után Madách Imre érkezett. Különben neki máskor is a szokása volt Csesztvére későn jönni.

— Jó estét, nevelő úr! Itthon vannak-e az urak? — Így köszönt be Csesztvén Madách Imre legutoljára. — Bécsbe utaztak az urak, volt a felelet. — No se baj, látom már megvacsoráltak, kérem, hozasson be csak édes tejet és barna kenyeret, annyiféle nekem elég... Madách harmadnapig maradt nálunk. Másnapra kelve délelőtt zongorá-

zott, délben együtt ettünk; mindenből jól evett, kivéve a cseresznyét, amelyre az a megjegyzése volt, hogy a cseresznye nem valami különös gyümölcs, és az emberek közönségesen mégis kapnak rajta, mert az első gyümölcs. Bort ő sem ivott, mint a Madáchok egyáltalán. Ebéd közben a 6—7 éves fiúknak feladta mulatságul, hogy melyikők tudja ezt leghamarább ő utána elmondani, az lesz ám a derék gyerek: „Caniculáris, aniculáris, niculáris, iculáris, culáris, uláris, láris, áris, ris, is, s.“ No, volt találgatás, verseny, szinte neki melegedtek... Ebéd után, úgy emlékszem, fekete kávézott, rágyújtott a csibukra, aztán megnézte a fiúk rovargyűjteményeit és a selyembogár-tenyésztést, s megdicsérte őket szorgalmukért. Azzal kiment a 8-holdas szépen parkírozott kertbe, ahol kiválasztotta magának azt a helyet, ahonnét kilátás nyílik a parasztok földeire az átellenben levő dombon. Ide ült le Madách: egy pontra irányozta szemeit, és a gondolatokba olyannyira bele volt mélyedve, hogy midőn a fiúk mellette elmentek, nem vette észre őket. Ilyen helyzetben ült ott, úgyszólván mozdulatlanul az egész délután, míg csak vacsorálni nem hittük őt. Alkalmasint a „Tündéralom“ című művén gondolkodott ekkor, mert a lapokból azelőtt nemrég olvastam, hogy Madách e nagy művén dolgozik, amely ellentéte lenne az „Ember Tragédiájá“-nak, mellyel az életet végoldaláról akarta festeni. Azonban — fájdalom — ezt már nem írhatta meg, s csak egy töredék<e> van meg belőle és a váza, mert amint Csesztvéről Sztregovára hazautazott, régi szívbaja olyannyira elővette őt, hogy nemsokára ágyba került, s a homeopathia sem használt neki, amelyre mint utolsó kísérletre, bajából való meggyógyulása céljából adta rá magát, mert 1864. október 5-én, életének 42. évében a család és a nemzet bánatára meghalt. S eltemettetett Sztregován a családi sírboltba<n>, ahol annyi derék hazafi alussza örök álmát.

Madách Imre tetőtől talpig becsületes, nemes emberbarát és nagy hazafi, szíves, nyájas, leereszkedő s finom modorú egyén volt. A saloniás, leginkább az asszonyok társaságát kedvelte, ő maga ugyan keveset beszélt, csak megkezdte a társalgást, s aztán hagyta azt másoknak tovább folytatni, de azért jól érezte magát, ha kedve szerint ment a discurs. Mikor pedig egészen kifogytak a beszédből, új themát vetett föl. Szemeit a salonban is valamely pont felé irányozta, és oly sokáig és

mereven nézett oda és elkomolyodott, hogy szinte föltűnt a társaságnak. Néha Sztregován férfitársaságot is hozott össze, ha más nem volt, hát az oda való rk. és evang. papokat és fiának, Aladárnak és Balogh Károlynak nevelőjét, kiknek azután vitatételeket adott föl. És hogyha például valamely egyházi tételnél összeveszett a két pap, első dolga volt Madáchnak őket kibékíteni.

Nem is hitte volna az ember, hogy a komoly Madách néha milyen stikliket is megengedett magának. Ugyanis 1864-ben húsvétkor Sztregován a családban és a nála akkor összegyűlt rokonság és más vendégek körében és azon kívül olyan öntözéseket rendezett, amely ott ritkította párját. Kapuából ő maga nagy kézi vízipuskával öntözte a templomba menő parasztlányokat...

— Majd visszaadjuk holnap az öntözést, tudom, hogy nem marad nagyságos úron egy darabka száraz — kiálták a leányok. — Majd elválnak — szólt nekik Madách. Másnap Madách megparancsolta Janó mindenesének, hogy húzza föl az ő Schlafrockját és komótpapucsait, házisapkáját, és odaadta a csibukját is, és úgy kellett neki az udvaron fel-alá sétálnia. Midőn az öntöző leányok eljöttek, egyenesen a Madách ruhájába öltözködött, s a nagyságos úrnak vélt Janó felé tartottak, s őt kegyetlenül megöntözték. Mily nagy volt azonban meglepetésük, midőn látták, hogy hiszen az a Janó mindenes, mert a nagyságos úr az ablakból nézett ki, és jót kacagott a rászédett lányok kudarcán.

Madách a mezei gazdaságban nem igen lelte passióját, ezt gazdasztére bízta, ő pedig dolgozó szobájába zárkózván, egyre olvasott vagy írt. Ami csak korai halálát sietteté. Betegségét sohasem emlegette.

5. §

Csesztvének régibb és jelenlegi földes urai a leszármazással

Csesztvének a legrégebb földes urai az esztergomi főkáptalan és a Barátnyak voltak, mint a már fönnebb említett, a benépesítésre vonatkozó szerződésből 1689 kivehető, az előbbi Csesztvének $\frac{1}{3}$, az utóbbiak $\frac{2}{3}$ -át bírták. II. Majthényi Márton nőül vette Ebeczky Évát, aki Ebeczky Ádám és Barátnaky Anna gyermeke volt, s Csesztve így jutott a Majthényiakra. Ennek egy részét Madách Imre cs. kir. kamarás neje, Majthényi Anna után kapta. E század elején Majthényi Károly és Madách Imre, a költő atyja bírta, és még jelenleg is e két család és a főkáptalan birtokában van Csesztve.

Madách család. (Sztregovai és kiskelecsényi) Nógrád vármegye egyik legrégebbi törzsökös családja.¹⁾ „Bölcsője Zólyom vármegye, ahol a család első tudható törzse Radun, már II. András király korában a birtokos urak sorában állt. A szerencsétlen muhi ütközet után a tatárok elől futó IV. Béla királyt a tengerpartokig kíséré, és vele ott időzött visszajöveleig. Visszatértök után pedig Radun és fiai Tamás, Madách és Tóbiás folytonosan a királyi udvarban tartózkodván, nem szüntek meg a királynak sokszerű és különféle szolgálataikkal kedveskedni, melyeknek tekintetbe vételével IV. Béla király őket 1250 Zólyom megyében a Garam vize mellett ősi birtokukban új adomány útján megerősíté.[“]”²⁾ 1295-ben Radunnak utódai, jelesül fia Mike, nevezett Madáchnak fia Benedek, Tamásnak fia Fülöp stb. említett birtokok határjárását eszközöltetik, és abba[n] ismétli iktatással megerősítettnek.³⁾

Nevezett Madáchnak, kitől a család vezetéknevét öröklé, fia Pál ősei érdemeit még újabbal tetéze. Mint III. András királynak tántorít-

¹⁾ Nagy Iván „Magyarország családai.”

²⁾ Fefür Cod. dipl. tem. IV. vol. 2. pro. 50.

³⁾ Ugyanott tem. VI. vol. 1. p. 278. csak kivonatban.

hatatlan híve, rész vett 1296 a pártos Ost Iván és Miklós elleni hadjáratban, és midőn az elsőtől Kőszeg várát vívni, dárdával sebesített meg. Miklóst pedig Sümeg várában ostromolván, ott dacára a sűrű közápornak, mely a várból ontatott, Madách Pál a legvitézebbül előljárt. Azonban még nagyobb érdemeket szerzett ő 1298 Németországban azon hadban, melyet Albert ausztriai herceg, III. András királynak ipa, a császári trón fölött a másik pretendens nassaui Adolfal folytatott. Ugyanis III. András a már folytonosan hátráló ipa segélyére egy sereget küldvén Demeter, zólyomi főispán vezérlete alatt, e seregnek egyik alvezére volt Pál is. A döntő ütközet a Rajna mellett Gallenheimnél történt, hol Albert Adolfot teljesen legyőzte, sőt ellenét tulajdon kezével le is szúrta. A véres harcban főleg kitűnt itt Madách Pál, ki magát a legnagyobb veszélynek tevő ki, és a győzelmes csatából sebekkel terhelve tért hazájába. Ezen érdemeiért a vitéz férfit III. András király 1300 Zólyom megyében Csereny nevű földdel adományozá.

A család nemzékrende következő:¹⁾

Comes Radun 1238—50

Comes Madách 1250 — Pál 1295 — Pál 1336.

Pál de Gécz 1368, fiai: Ferenc, sztrégovai és de Kelecsény 1448 és György literatus. — Miklós 1448 — László 1470, †1521 előtt (Rátkay Kati) — János 1524 (Libersey Anna) — Márton 1550 (Bay Kati) — II. Péter, török fogoly 1585—97 gyalogkapitány (Sarlay Anna) — II. Gáspár 1606 Nógrád vármegyei szolgabíró, alispán 1618—1656 (Nádori Bene Anna) — III. János, Nógrád vármegye jegyzője 1652—1656, követ és alispán 1666 (Voxith Horváth Magdolna) — IV. János, korponai kapitány, honti követ †1697 (Szelényi Erzsébet) — II. László, nógrádi alispán 1717—1723 (Ujfalussy Zsuzsa) — V. János 1750 (de Fabrice Eufrosina) — Sándor szül. 1754, Nógrád vármegye főgyógyásza 1790—96 (Rusz Anna †1812*) — [id. Madách Imre] 1781. es. k. kamarás (Majthényi Anna, ki Csesztvét örökölte). Gyermekai: 1. Imre, az „Ember tragédiája“ írója, nógrádi orsz.gyűlési képviselő

¹⁾ Csak a főágat veszem föl

*†1815 — A. Cs.

†1864 (Fráter Erzsí). Ezek gyermekei: Aladár, Jolán (Ruttkay György) és Ára. — 2. Károly, Nógrád megyei alispán 1875-től 1884-ig, csesztvei földesúr 1854-től (Csernyus Emma). Ezek gyermekei: Emánuel, László, Pál, Imre, Margit, Satolta (b. Buttler Ervin), Izabella (Kovács Ákos) és Emma †1874. okt. 6. — 3. Anna †1867* (Huszár Sándor †1883. júl. 2.) Gyermekei: Etel[ka] (Zoltán), Anna (Rohrer), Gizella. — 4. Mária †1849 (1. Huszár József, 2. Balogh Károly). Gyermekei: 1 Huszár Anna (Károlyi Miksa) 2. Balogh Károly, kúriai pótbíró (Bérczy Margit). Gyermekei: Manka, Károly, Aladár, István.

A XV. században nevezetesebb férfiakat mutatott föl e család, névszerint Györgyöt, ki tudományossága miatt „Literatus“ nevet érdemelt és Lászlót, ki a cseh király ellen viselt hadban vitézségének sorát azon hősiességgel betetőzte, hogy az ellentábor fővezére, Podjebrád György cseh király fiát, Viktorint bajtársával, Jánosy Gáspárral elfogja, és győzelmi jelül Mátyás királynak adá át. Mely hőstettnek jutalmául Madách László bajtársával, Jánosy Gáspárral együtt I. Mátyás királytól 1470 Nógrád megyei (Borsos) Berény és Kápolcsi birtokrészeket kapta királyi adományban.¹⁾

Már 1430 bírta e család [a] Nógrád megyei Sztregova helységet is, honnan egyik előnevét írja, amely Lászlótól indul le, kinek 1469-ben a cseh háborúban Viktorin herceg kézre kerítése általi vitéz tettet említők, és ki 1470 Nógrád megye főispánjául íratik.²⁾

II. Péter 1885** szabadult meg a török fogságból és gyalogsági kapitány volt.

III. János Nógrád megyének 1659—1660-ban országgy. követe, 1666 alispánja, fia IV. Péter 1682-ben a kassai várda megvételében részt vett.

IV. János, korponai kapitány, több ízben mutató vitézségeért a törökökkel harcokban, s több törököt fogott el és vágott le, 1678 dacára, hogy nehéz sebet kapott, egy előkelő spahit vágott le, és ő volt első, ki

*†1866 — A. Cs.

*1585 — A. Cs.

¹⁾ Gróf Teleki Hunyadiak kora XI. köt. 427. lap.

²⁾ Lehoczky Stémmel. II. p. 230., de a följebb említett donatióban még nincs így említve.

a füleki vár kapuja fölé az első török fejét kitűző; Buda megszállásakor az érdi harcban szintén egy ellenségnek — mint maga írja — végére ment, és ugyanaz ősszel, a török segítséget akarván Budára bevinni, a szőlők közt derék törököt ejte el, zászlóját is elvevén. Ekkor Hont megye seregével harcolt Buda alatt. 1687-ben Hont megyének országgyűlési követe volt. Meghalt 1697-ben...

*
* *

Imre, Alsósztrégován született 1781. sept. 18. Meghalt mint cs. kir. kamarás 1834. jan. 3. kora 53. évében. Neje kesseleőkeői Majthényi Anna, ki hozományul hozta a családnak Csesztve-, Riba-, N.Csalomja-, Ipolykeszi-, Kapasz-, Vörösvár-, Solymár-, Hidegkút-, Szentivány-, Székelyt (Szabolcs megyében) és mást. A 96 éves matróna 1881-ben Sztregováról Csesztvére fiához, Károlyhoz ment lakni, ki előhaladott kora dacára még mindig meglehetősen egészségnak örvend, s gyermekei és unokái<nak> — egész ötödízig — látásának örömeiben tölti el végnapjait. Isten éltesse! Gyermekei:

Mária, előbb baráthi ifj. Huszár József Nógrád megyei alispánnak, s ennek halála után Balogh Károly kapitány s utóbb forradalmi ezredesnek neje, kivel s egy gyermekökkel együtt 1849 az oláhok által a Bakonyban* felkoncoltatott... mint fönnebb.

Anna, baráthi Huszár Sándorné, mint fönnebb.

II. Imre, jeles költőnk, ki a világhírű „Ember tragédiájá”-t is írta, volt Nógrád megyei tisztt, al- és főjegyző,** 1861 országgyűlési képviselő, lakott 1845—1853-ig Csesztvén, azután Sztregován, a család ősi fészkeiben, s ott is halt meg 1864. okt. 5. 42 éves korában. Neje: Fráter Örs[e], gyermekei: Aladár, jeles gazdász s nagy reményekre jogosított fiatal költő, neje: Fekete Júlia;*** — Jolán, Ruttkay Györgyné; és Ára, ki virágzó hajadon korában megtévelyodott, s szerencsétlen életét a budapesti lipótmezei tébolydában tölti el.

*Valójában az Arad megyei Marosszlatinán — A. Cs.

**Főjegyző sohasem volt Madách Imre — A. Cs.

***Valójában Fekete Mária — A. Cs.

Pál, 1849 Nógrád megye másodalispánja 20 éves korában,* ki még úgyszólván évben meghalt.

Károly, Csesztvének jelenlegi egyik földesura, s Nógrád megyének 1875-től 1884-ig alispánja, neje: született Csernyus Emma, ki a megyében a társadalmi téren és a jótékonyági egyleteknél mint buzgó nemes emberbarát tűnik ki.

(Ennek szülei: keőkeszi Csernyus Manó, volt pusztaszatlatnyai földesúr és a forradalomban pénzügyministeriumi tanácsos, kit az osztrákok 1849-ben azért, hogy a magyaroknak érdekében Kossuthnak szolgálatokat tett, föllakasztottak. S ki a budapesti Kerepes úti köztemetőben a haza 9 mártírja között ott van, neve a nemzet által emelt díszes síremléken az első helyen foglal helyet. Ide vonul ki évenként mindszentnapkor a budapesti m. k. mindkét egyetem ifjúsága zászló alatt ünnepélyesen, leróni a kegyelet adóját. Neje: Csernyusné, szül. de la Motte grófnő.)

Gyermekeik: Emánuel, a magy. kir. vallás és közokt. ministeri titkár; László, a magy. kir. belügyminist. segédfogalmazó; Pál, akad. végzett gazdász, ki jelenleg odahaza atyja gazdaságát viszi; Imre, a magy. általános biztosító társaságnál hivatalnok; Margit; Sarolta, báró Buttler Ervin Nógrád megyei földbirtokos neje; Izabella, Kovács Ákos királyi mérnök neje, ki összegyűjté Csesztve faunáját 435 példányban, amely nem kis buzgalom-, ügyesség- és szakértelemre mutat; Emma, meghalt 1874. okt. 6. fél éves korában.

A család címere a pajzs, kék udvarában hátulsó lábán álló griff, első lábainál arany koronát tartva. Ugyanígy griff emelkedik ki a pajzs fölötti sisak koronájából, foszladék jobbról arany-kék, balról ezüst-vörös.**

Majthényi család. (Kesseleőkeői, nemesi ág¹⁾ „Ős régi törzsoős” magyar családainknak egyike, elterjedve az ország több megyéjében, mai napig is két bárói és a nemesi ágon virágzik. Eredetét [az]

*Valójában 22 éves korában — A. Cs.

**Éppen fordítva: a címerleírást ugyanis hátulról, a címertartó felől nézve kell megadni; a jobb és bal oldal tehát a szokásos nézőponthoz képest fölcserélődik — A. Cs.

¹⁾Nagy Iván „Magyarország családai” után; de itt is csak az egyenes ágát veszem föl.

Árpádkori 108 magyar törzs egyikéből, a Divék nemzetségből veszi. E nemből származott Falkomér de Majthe 1334, ki e Majthényi családnak és az idővel ebből kiszakadt Motesitzkyaknak törzse lett.¹⁾ Falkomérnek két fia volt: Pál és Mihály, kik közül ezen utóbbi I. Lajos királynak a nápolyi hadjáratban tünteté ki magát. Ennek hadi erényét öröklé fia Gergely, ki Zsigmond király alatt Stiber hadosztályában egy zászlóalj vezénylője volt, és vitézségeért nyeré 1434-ben Kesseleőkeő várát, melyről (ámbár ma már romban van) írja a család régi díszes előnevét. Ugyancsak ez nyeré Jánossal, ki úgy látszik, testvére volt, Zavart és Zuktot is királyi adományban. Nevezett János Csejte várnagya volt, és annak védelmében tünteté ki magát. Ennek fia II. Gergely de Majthe 1483 élt, amidőn öt és fiait, Zorádot, a turóci prépostot, Mihályt, Jánost és Rafaelt a szent-benedeki convent előtt Bylyr Mihály és Gyewredi Amburus tiltják [a] Nyitra megyei Cygel helység megvételétől.

I. Gergelytől, Kesseleőkeő szerzőjétől kezdve a család nemzedékrendje következő: <3> Gergely 1403 Kesseleőkeőt kapja — János 1435 csejtei várkapit. — László de Majthe.

II. Gergely de Majthe — Rafael bajmóci kapitány 1491 (Kálnay Bora) — János — Margit (Majthényi Ákos) — János 1583 — Miklós (Madocsányi Éva) — Albert (Bossanyi Kata) [—] II. Márton 1729 Bars vármegye alispánja (Ebeczky Éva) — Károly cs. k. kamarás, septemvir 1770—87 (Beleznay Anna) — Károly, kir. tanácsos (1. Sós Magdolna, 2. Dacsó).

Testvérei: Pál (Benitzky Mária); Mária (Marczibányi István); Gábor (Zoltán), ez utóbbitól származik Anna* (Madách Imre cs. k. kamarás), a költő anyja.

(Károly fia) Péter, lak. Csesztvén (báró Podmaniczky Eliz). Gyermekei: Otmár, Imre, Eliz (Sréter István, gyermekei: István, László, Károly, Ilona, Andor), Julcsa, Ilona, Izabella és Natália (Majthényi István, versegi).

*Kálnay Nándor és Nagy Iván is téved: valójában Majthényi Anna szülei: Majthényi Jónás és Zoltán Eszter (Majthényi Anna keresztelési anyakönyvi kivonata alapján).

¹⁾ Lehoczky Stemmel II. 233.

A család történetéből a családi okmányok kiadásáig keveset mondhatni. A nemzedékrend élén álló János Hunyadi János kormányzónak több csatáiban vett részt, és mint íratik, ettől pétervárad kapitánnyá neveztetett ki.¹⁾

II. Gergelynek fiai közül Rafael I. Mátyás király alatt a Csehek elleni hadban és Szabács ostromában tünteté ki magát, és a IV. Fridrik elleni harcban egy csapat vezére volt, hol szintén kitünteté magát. Érdemeiért a hűtlenségbe esett Pogrányi Balázs javait nyerte királyi adományban, egyszersmind pedig bajmóci várnaggyá neveztetett ki,²⁾ mely tisztet 1491 viseli.³⁾

II. Uriel 1549-ben mint csapatvezér működött Léva ostrománál oly eréllyel, hogy a vár bevételét tetemesen ő mozdítá elő.

II. Márton, kinek neje Ebeczky Éva 1725-ben új adomány címén Deménden részbirtokba és kúriába egész Leszenyébe, Apáti vagy Gyarmatújfaluba és Alsócserei részbirtokba iktattatik, és Csesztvét is nejével ekkor kaphatta, kinek anyja Barátnaky Anna volt. Márton Bars vármegye alispánja is volt. Egyik fia, I. Károly már 1760 országbírói ítélőmester, 1770 már septemvir és Sz.István-rend lovagja. II. Károlynak, ki kir. tanácsos volt, első nejétől gyermekei, köztük Imre, a kir. kamarás is utód nélkül elhaltak; második nejétől három fia: Ignác, Pál, Péter született, két első [a] Pest megyei Versegen, Péter [a] Nógrád megyei Csesztvén lakik, hol előbb Pál testvére lakott.“

* * *

Hogy Csesztvének földesura volt már II. Márton, bizonyítja a rk. paroch. anyakönyv, amelyben a rk. és evang. egyházak közti viszály van följegyezve, és a többi közt ez is: „1737 Banovits szent. benedeki praefectus mondja, hogy ezen áltemplomról (evang.) nekem tudomásom még nem volt, csak múltkor, midőn Majthényi Mártonnál voltam (ki Csesztvén földesúr volt), kivel annak ledöntéséről tanácskoztunk.“

¹⁾ Harmay Matnyánszky id. h. 274.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Katona Historia. critic. X. 292. Prag Mss. tan. XIV. 86.

II. Károlynak pedig már szép kastélya is volt Csesztvén, amelyet ő építtetett, amely még jelenleg is fennáll, úgy van Mocsáry könyvében megírva és hihető, hogy itt is lakott.

Péter 1860 jött Csesztvére lakni Versegről, neje szül. báró Podmaniczky Eliz volt, meghalt 1869 Budapesten, ahol el is van temetve. Gyermekai: Otmár, Imre... Csesztvének 1881-től földesurai, miután atyjok azt és még Ribát, N.Csalomját nekik adta, leányai pedig a somogyi birtokot kapták, ő pedig Vácra költözött, másodszer megnősült 1882. Gerhauzer Ludmillával.

A család ősi nemesi címere a pajzs kék udvarában zöld téren egy terepély fa alatt lépő medve, a pajzs jobb oldali szögletében félhold, a balban arany csillag ragyog. A pajzs fölötti tétel koronájából három structoll nyúlik ki, foszladék jobbról arany-kék, balról ezüst-vörös.

Csesztvének negyedik közbirtokos ura Paksy Ádám, ki csesztvei birtokos lett 1864 évben. Neje szül. Cseörgő Éva, régi nemesi családból származik. Gyermekük: 1. Béla †1873 — 2. János †1879 — 3. Ida †1869 — 4. Éva, férjezett Belházy Lászlóné — 5. Emília, férjezett Kaszaniczky Ottóné — és 6. Péter, ki jelenleg a gazdaságot kezeli, miután atyjok 1862. április hóban elmetébolyában kertjében agyonlőtte magát.* A megboldogult a b.gyarmati takarékpénztárnak buzgó, lelkiismeretes pénztárnoka is volt.

6. §

A róm. kath. egyház

A hivek száma 224. Az isteni tisztelet magyar és tót nyelven tartatik felváltva. Anyatemplomuk a falu fölött van a dombon, Madách la-

*Ha 1864-ben lett csesztvei birtokos, mint ahogy néhány sorral feljebb áll, akkor nem lőhette föbe magát 1862-ben. (Valójában 1882-ben történt az eset; lásd: 79. oldal!)

kása közelében, kicsiny, csak 8 öl hosszú és 3 öl széles, tornyos szentélye a legrégebb gótikus stílusú. Mint a 2. §-ban be van bizonyítva, e templom, legalább a szentélye, mely mostanig is fennáll és a 17. században épült hajóval egybe van foglalva, egyike Magyarország legrégebb templomainak, mely már 1212 épült, hajója többször leromboltatott s leégett, míg végre 1757 a mostani stadiumban helyreállítottat, legutoljára pedig 1792-ben kijavítottat. A templom és a parochia patronusa az esztergomi főkáptalan azon időtől fogva, amikor Zápolya magy. király Csesztve $\frac{1}{3}$ neki adományozá. A legrégebb időktől anyatemplom volt, mind a 2. §-ban szintén be van bizonyítva, s csak a török pusztítás után lett B.Gyarmat filiájává, de 1793-tól fogva ismét anyatemplommá lett, s most is az. A templomban körülbelül 300 ember fér el szorongva, a szükséges kellékekkel bőven el van látva részint a kegyúr, részint pedig nemes keblű emberbarátok adományaiból.

A torony a templom nyugati oldalán van, két kisebb kellemes csengésű harangoskával. A templom sz. Márton tiszteletére van felszentelve, kinek képe az oltár fölött van. A búcsút sz. Mártonkor szokták itt megtartani.

Filiái P.Bakó és Riba községek, az előbbi $\frac{1}{8}$, az utóbbi $\frac{3}{4}$ mértföldnyire innét, ahol se templom, de csak kápolna sincs, csak közös temető az evangélikusokkal és csak igen kevés hívvel, körülbelül 60.

A templom újabb belső felszereléséhez 1881 hozzájárultak: a Madách-nővérek 75 frt-tal, amelyből 25 frt-ért csinos úrkoporsója vétett, a fennmaradt összegért pedig a plébános vett egyéb szükséges dolgokat. Ezen kívül Madách Margit úrhölgy egy db szentségfátyolt, mélt. Madách Sarolta, báró Buttler Ervinné úrnő 2 db himzett oltárpárnát, mélt. báró Skrebenszky úrnő egy db oltárterítőt, vizes és boros ibrikeket, mélt. özv. Csernyusné szül. de la Motte grófnő az oltárlépcsőre drága szőnyeget, a Majthényi-nővérek baldachint, ngs. Sréterné szül. Majthényi Eliz úrnő hosszú miseinget (albát), tek. Melicher Ferenc, kir. ügyész két db gyertyatartót, a pesti oltáregylettől 2 db ministrans és miseruhát, karinget és hosszút (albát), ezüst csattal és keresztel pluvialét és egy feltámadási Krisztust. — Az orgona kijavítására 1883 ntiszt. Turcsányi Albert, helybeli plébános úr 109 frt o. é. gyűj-

tött, melyhez mélt. Szabó József, eszterg. felszentelt püspök és érseki helynök úr 60 frt-tal járult, a többi a hívek adakozásából jött be; ebből 90 frt az orgonára, a fennmaradt 19 frt pedig az iskola felszerelésére fordítottatott.

A templomnak szükségletei fedezésére 6 hold és 62 őröl tulajdon földje van, mit a hívek művelnek be, ennek jövedelme, csengettyűpénz és a halottakérti harangozás után kis rész és még 200 frt-nyi értékű papír kamatai szolgálnak.

Kegyes alapítványt tettek, tek. Majthényi Péter úr 5 kila pozsonyi mérő búzát. Tek. Majthényi István úrnak ngs. Majthényi Natalia úrnővel történt házassági egybekelés alkalmából, a faluban előbb néhai Majthényi Pál által állított, de kirombolt kereszt helyébe újat emelt, és ennek fönntartására alapítványul 20 frt o. é. alap. Ngs. Kovács Ákosné szül. Madách Izabella úrnő férjhez menetele emlékére örök alapítványul 50 frt o. é. Mélt. b. Buttler Ervinné szül. Madách Sarolta úrnő férjhez menetele alkalmából 1883. júl. 18. örök alapítványul 50 frt o. é. — A hívek a szőlőkben 1883 a régi kidőlt kereszt helyébe Madách szőlőjében újat állítottak, és örök alapítványul 10 frt és 50 krt tettek.

A plébániai épület lent a faluban van; négy szoba, tágas udvar, alsó és felső kerttel, amelyekben szép gyümölcsfák vannak, külön cseleddlak és gazdasági épület tartozik hozzá.

Plébánosai voltak 1793-tól, midőn B. Gyarmattól elkülönítettett és önálló anyaegyházzá lett a templom, következők:

1. Varna János 1793—1831, 2. Zelnik Mihály 1831—39, 3. Klimó Sámuel 1839—50, 4. Névény Rudolf 1850—56, 5. Pösch Sámuel 1857—62, 6. Fekete János 1862—64, 7. Poliákovits Iván 1864—69, 8. Trénkusz András 1869—76, 9. Lüley Tivadar 1876—79 és a jelenlegi Turcsányi Albert 1879.

Ezek közül Csesztvén haltak el: Vrana, Klimó, Névény és Fekete.

Legtovább lelkészkedett itt az érdemekben gazdag Vrana János, kiről az öregebb hívek még most is úgy emlékeznek meg, mint igazi derék papról. Az anyakönyvet latin helyett magyarul vezették Klimó, részben Poliákovits és most Turcsányi. — Poliákovits a sekrestyét és a parochiális könyvtárt, amely az itt elhalt plébánosok hátrahagyott

könyveiből áll, hozta rendbe, és a templomba a magyar isteni tiszteletet, az iskolába a magyar tanítást hozta be. Jelenleg bozóki (Hont megye) plébános. — Trénkusz új tantermet építtetett az iskolamesteri lakáshoz, és az előbbi a tanítónak engedtetett át; a parochiális földeket tetemesen megjavította és pomologus volt, szőlőt is ültetett kint a tagon. Híveihez szigorú lelki atya volt. Jelenleg Litván plébános. — Lüley magyar érzelmű derék pap volt, jelenleg Melleken Bars megyében plébános. — Végre a magyarosításnak legbuzgóbb terjesztője templomban, iskolában és ezeken kívül a jelenlegi derék plébános. Turcsányi, ki egymás után következő vasárnapon magyar és csak harmadikon tart tót isteni tiszteletet, holott azelőtt megfordítva volt, Poliákovits előtt pedig csak mindig tótul. A templomot újból felszerelte, az orgonát kijavíttatta, a parochiális épületet rendbe hozatta, és az iskola emelése körül is sokat fáradozik.

A plébános jövedelme: 58 1200 őröl hold és 68 őröl egy tagban levő birtok, amely 8 hold erdőt kivéve, mind szántóföld, csakhogy Csesztvén a legsilányabb földek egyike, aminek oka néhai Fekete János plébános volt, mert tagosításkor a földesuraktól fölszólíttatott, hogy hol óhajtaná kihaló tagot: mire ő beteges állapotára hivatkozván, csak a legközelben, a mostani helyen kérte és meg is kapta, és úgy jutott a parochia a legrosszabb földekhez. E földek tiszta jövedelme körülbelül 400 frt o. é.

Az esztergomi főkáptalannál a plébános és az iskolamester javadalmazására — úgy emlékszem — Vilt esztr. kanonok 10,000 frt o. é. örök alapítványt tett le: minek kamatjából 250 frt a plébános húz. — Továbbá az esztr. főkáptalan a tagosítás után Trénkusz alatt a plébános javára $\frac{1}{4}$ telket vett a volt jobbágyok közt. Párberből vagy 30 pozsonyi mérő (kila) = 100 frt jön be, és a stóla után körülbelül 50 frt. S így összes jövedelme körülbelül 800 frt. Ebben bennfoglaltatik P. Bakó és Riba filiáiból is a jövedelem.

Az igaz, hogy az ide való plébános jövedelme a jó parochiák között nem sok, de hát annak leginkább a silányabb földek és a hívek csekély száma az oka, amin azonban a jelenlegi primás, Simor János úr ömementiája úgy segít, hogy évenként vagy 300 frt-tal ajándékozza meg a jelenleg[i] plébánost. És mivel az ide való plébánosok úgy sem

szoktak sokáig itt maradni, mert jobb parochiát kapnak: tehát egészen mégsem olyan tűrhetetlen a helyzetök.

Az anyakönyv 1793-tól van meg. A temető a templom közelében fekszik.

A templom atyja jelenleg Fekete Márton gazda.

7. §

Az evangélikus (lutherános) egyház

Ezen egyház keletkezését illetőleg csakis a róm. k. anyakönyvben levő rk. és ev. közötti egyházviszályról feljegyzett adatok szolgáltak kútforrássul, mert egyéb feljegyzések birtokában sem Csesztvén, sem Szügyben, ahová tartozik a luth. filia, nem juthattam. A föntebbiekből kivehető, legalább következtetni lehet, hogy a csesztvei evangélikusok 1690 körül jöhettek be, midőn Csesztve a török pusztítás után a Barátnyakyak, akkori földesurak által, mint a 2. §-ban meglevő eredeti szerződés mutatja, újra benépesített.

A hívek száma 158. Az isteni tisztelet tót nyelven tarttatik. Imaházuk (oratorium), amely szinte az egyházviszályból kivehető 1730 épített, 1740 körül ledöntetett, de az 1756 ismét fölépített, hossza 6 öl, szélessége 1 1/2 volt, 1763-ban ez is ledöntetett.

Legújabb imaházuk, illetőleg most már templomuk lent a faluban, a Tabán kezdetén, ahol a két patakocska összemege, a hívek adakozásából 1873 épített, de nagyon nedves talajon, úgyhogy annak tartósságáról nem sokáig lehetne kezeskedni, különben elég tágas, és a hívek befogadására célszerű. Az egybeépített torony régibb keletű, mint a templom, úgyhogy itt a templomot építették a toronyhoz, nem pedig mint közönségesen, hogy a tornyot építik a templomhoz.

A templom építésére legtöbb anyagi áldozatot hozott néhai Dudás (Dobis) János gazda, aki aztán hosszú ideig kurator volt, és kinek ne-

ve a templom belső ajtaja fölött maig is föl van írva és így megörökítve, mint legnagyobb mecenásé.

A filia kezdettől fogva a szügyi anyaszentegyházhoz tartozik, jelenlegi derék lelkésze nagytiszteletű Vladár Viktor, ki Csesztve filiájában évenként 4-szer tart isteni tiszteletet. Helyette azonban a többi vásár- és ünnepnapokon az evang. iskolamester szok[ott] előimádkozni és énekelni.

A lelkész jövedelme innét körülbelül 100 frt.

A helybeli evangélikusok törvény által biztosított automatikus egyházi és iskolai szervezettel bírván, magukat szép rendben kormányozzák.

Külön temetőjük a falu fölött, a Szügy felé eső részen van.

8. §

A róm. kath. elemi népiskola

Tizenhat évvel ezelőtt négy esztendeig laktam e községben tek. Madách Károly földesúr gyermekei mellett nevelői minőségben, s azóta is, hogy a főváros szolgálatában állok, tizenhat nagy szünidőt töltöttem e községben, mely hosszú idő alatt személyes meggyőződésből, meg az illető hatósági közegek informatioiból is bő tapasztalatot és adatot szereztem e község népiskolájáról.

Hogy mikor keletkezett eme iskola, biztosan nem tudhatni, de hogy már a 17-ik század elején is volt iskolamester, tehát iskola is létezhetett, az a 3. §-ban előadott rk. és ev. egyházviszály naplójában, amelyben említve van, hogy az evang. iskolamestert Csesztvéről elűzték és lakásába a rk. iskolamestert helyezték be — kivehető.

A legrégebb iskoláról rendelkezésemre semmiféle adat sem áll; miután azonban a jelenlegi sem ér sokat, következtetni lehet, hogy az előbbeni még annyit sem ért.

És mik az okai annak? A felelet nagyon egyszerű rá: az, hogy a nép egyáltalán szegény és kevés, úgy hogy az iskolát kellően fenntartani és a tanítót tisztességesen ellátni képtelen. Az illető egyház pedig 20 tanulóért annyit nem áldozhat anélkül, hogy a befektetendő nagyobb áldozat bárcsak aránylag is meghozná a kívánatos eredményt. Márpedig nem lehet kivenni, hogy az anyagi gondokkal a leroskadásig megterhelt szegény, éhes, rongyos tanító, a nemzet eme elnyomrodott napszámosa, a mindennapi megélhetés gondjainak súlya alatt magát még szellemileg is művelje, holott a mindennapi kenyérre sem telik, nem pedig szakkönyvekre és lapokra, és hogy nyugodt lélekkel lépjen be az iskolába, és eredménydúsan tanítson.

Jóllehet a csesztvei rk. iskolának még nagyon sok kívánnivalója van, mindazonáltal, ha a jelenlegi állapotát a 20 év előttivel összehasonlítom, úgy találom, hogy az mégis némi haladást jelez.

1881-ben ez iskolát újra szemügyre vettem, ott a következőket tapasztaltam:

Az iskola tannyelve a magyar volt (azelőtt a tót volt). Járt bele fiú és leány 20. A tanév októbertől májusig tartott. A beiratkozás és a napenkénti feljárás rendetlen: még martiusban is történt beiratkozás (felvétel). A törvény szerint 6 osztályra való felosztásról, mint legtöbb helyen, itt is szó sincs, mert azt kivinni egyébként majdnem a lehetetlenséggel határos, kivéve ahol több tanító és több tanterem van, mint p. o. a fővárosban. Tanterv és tananyagfelosztás sincs. Iskolaszék létezik ugyan, de ritkán ülészik. Az iskolaterem az iskolamester lakásával egy földel alatt van, de attól külön bejárattal elkülönítve. Ezen tanterem 1869-ben Tréncusz András plébános és isk. igazgató alatt, az ő ügybuzgósága mellett az eszt. főkáptalan, Madách Károly, Majthényi Péter földesurak és a hívek áldozatkészségéből épült. E tanterem elég tágas és világos, csak hogy nincs deszkapadlózata és a padok hibásan vannak beosztva, mert a tanulók a világosságnak háttal ülnek. A nagy tábláról már a fekete festék le van kopva úgy, hogy az inkább fehérnek látszik. Van 3 db Gönczy-féle fali olvasótábla, csak hogy azok is az utolsó számokból, amelyekre tulajdonképpen már szükség sincs, mert akkor a gépies olvasásnak már folyékonyan kell mennie. 1 db Magyarország térkép, 1 db földgömb (globus). Vezérkönyvek a tanításhoz,

számológép, szemléltető képek, fájdalom, sincsenek. Az évi zárvizsgálat nyilvánosan a kerületi esperes, a helybeli pléb. mint isk. igazgató s számos szüle jelenlétében májusban, mint mondják, meglehetősen eredménnyel tartatott meg.

A jelenlegi iskolamester Háray János, 60 éven fölül, nős, több gyermek atyja, több mint 40 éve működik, ebből itt körülbelül 4 éve. A magyarosítás és a méhészet körül szeret buzogni.

Javadalma: egy fél ház telek, mi 16 holdat tesz, erdő és legelő illetménnyel. Ezen két utolsó a volt jobbágyokéval a közösen van. A tagosítás előtt csak 4 hold földje volt, mit akkor az eszterg. főkáptalan, Majthényi Péter és Madách Károly földesurak fél ház telekkel egészítettek ki. A földeket a hívek tartoznak beművelni.

Ezenkívül az eszt. főkáptalantól körülbelül 50 frt Vilt-féle alapítvány után; a tanulmányi alapból a vallás és közokt. ministeriumtól 8 frt, 3 öl fa, minden tanköteles gyermek után 1 frt tandíj, párbér után 15 pozsonyi mérő rozs, a templomtól ostyasütésért $\frac{1}{2}$ kila tiszta búza; a stólaból körülbelül 5 frt jár, összesen 250 frt-ra megy föl az összes jövedelem. Ehhez még 2 szoba, konyha, élestár, istálló, udvar, kert járul.

Ez az egész jövedelem; ugyan lehet-e ebből tisztességesen egy szegény igényű iskolamesternek is és pláne családoknak megélni? Ez probléma előttem.

Szerencsés-e a jelenlegi iskolamesternek, hogy ebben az évben a Kolonits-féle ösztöndíjból 63 frt-ot kapott, amely örökösen megmarad. Meg aztán Simor János úr öminentíája, Magyarország hercegprímása is az ő jótevő alapítványából 120 frt kegyeskedett nagylelkűen adni a jelenlegi törődött iskolamesternek.

Az iskolamestert a hívek választják, épen azért az iskolamester lakásáról és az iskolaterem épen tartásáról, felszereléséről is ők kötelesek gondoskodni, mert a választási jogot a káptalan fölszólítás[á]ra, ki a terheket is átvette volna, kezeikből kiadni nem voltak hajlandók. Pedig előnyösebb lett volna, mert a káptalan annak ellátásáról jobban tudott volna gondoskodni, mint a szegény hívek.

Az iskolai igazgató ntiszt. Turcsányi Albert, helybeli plébános úr, ki egyszerűen, buzgósággal csüng az iskola bel- és külállapotján, s

a tanító anyagi sorsának javításán és a magyarosítás érdekében a tanítóval karöltve és vállvetve jó ügyel tenni iparkodik.

E tankerületnek egyházi tanfelügyelője főtiszt. Farkass Mihály vadkerti esperes plébános úr, aki alig hogy két éve, hogy e tankerületbe neveztetett ki, máris a tanügy terén szakavatottsága, lankadatlan ügybuzgalma és ügyszeretete miatt rövid idő alatt szép hírnevet vívott ki magának. Ki a fölügyeletére bízott iskolákat évenként többször bejárja, a vizsgálatokon mindenütt jelen van, s az eredmény fölötti észrevételeit szóval és írásban teszi meg. ilyenkor a jóra való tanítót érdem szerint megdicséri és rendkívül megbecsüli, míg ellenben a hanyagot szigorúan megdorgálja, s ha ez sem használ neki, minden módot elkövet, hogy az illető állásától elmozdítottassék. Létrehozta a vadkert-kerületi rk. egyesületet is. Ilyen szép hivatást tud gyakorolni egy derék, ügybuzgó pap az egyházi teendőkön kívül is. isten éltesse!

A Nógrád megyei tanfelügyelő ngs. Komjáthy Anzelm, kir. tanácsos úr, ki szintén ügyszeretettel iparkodik nemes feladatának megfelelni, miért is önagyságának a csesztvei mindkét felekezetű iskolát becses pártfogásába ajánlani bátorkodom azíránt, hogy keresné meg az illető egyházi hatóságokat, hogy eme két elhagyott szegény iskolák állapotát illetőleg még nagyobb figyelemmel lennének, mert bizony tetemes javítást kellene itt eszközölni.

A magas kormány által Csesztvére kinevezett iskolalátogató nagys. Hanzély László kir. tanácsos és szügyi földbirtokos úr.

Az iskolagondnok: Fekete Márton, gazda és községi pénztárnok, a falu volt bírása.

Meg kell e helyen még emlékezni tek. Madách Károly földbirtokos és alispán úrnak ama nemes tényéről is, hogy mind a két felekezetű iskolának faiskolául $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ hold földet ajándékozott a dombon, a rk. templom mellett, csak az a nagy hiba, hogy fatermesztés, nemesítés helyett burgonyát ültetnek bele. Az alispán úr, ki nagy kedvelője a fanemesítésnek, ez iránt már többször kérdést is tett, de fájdalom, mindig sikertelenül!

9. §

Az evangélikus (luth.) népiskola

A jelenlegi iskolaterem a falu végén, Bakó felől, az iskolamester lakházával egy fődél alatt van, külön bejárattal. Ez a templom felépítése előtt isteni tisztelet tartására használtatott, míg iskolateremül azelőtt az iskolamesternek átengedett második szobája szolgált, a konyhából menve be. Ezen iskola felszerelését illetőleg olyan, mint a rk. iskola, sőt a tanító javadalmazására néz[vés]t, még amannál is jóval alantabb áll.

Az ismétlősökkel (vasárnapi iskola) járt bele 1881 22 tanuló, kik egy tanító vezetése alatt 3 osztályra (csapat) voltak felosztva. A tannyelv a tót. A tantárgyak közt a magyar olvasás és írás is tanítottatott, ennek tanításánál a IV. osztályra előírt Gáspár-féle olvasókönyv, mely nyelvtanul is szolgált, használtatott. Az összes tanulók közül 4-nek volt ilyen. Tanítottatott még a földrajzból az öt világrész, továbbá a természetrajz, a történelem... s. a. t. Fölszerelése: 18 db Gönczy-féle fali olvasótábla, 1 db térkép. A tanulók padjaiul amolyan korcsmai asztal- és lóca-félék alkalmaztatnak. Szükségeltetnének itt is: szemléltető képek, számológép, földgömb...

Az iskolamester a tanításon kívül kántori, vásár- és ünnepnapokon pedig papi isteni tiszteleti functiokat is köteles végezni. Összes jövedelme a szabad lakáson kívül, mely 2 szoba, konyha, kamra, istálló, tágas udvar és kertből áll, alig megy föl 150 frt-ra o. é., mert az említettekén kívül nincs neki többje, mint a 4 hold szántóföld és rétje, mely a tagosítás előtt csak 1 hold volt, de a kath. földesurak nemeskeblűleg hozzáajándékoztak, és pedig a mélt. eszterg. főkáptalan, tek. Majthényi Péter és tek. Madách Károly urak 1—1 holdat. Ezen kívül jár neki még a hívektől 25 pozsonyi mérő rozs, $\frac{1}{2}$ kocsi széna és ugyanannyi kender, $3\frac{1}{2}$ akó bor, 4 öl fa, melyből az iskolát is tartozik fűteni, 6 frt készpénz, minden tanulótól 1—1 frt és a stólából 2 frt. Ez az egész jövedelem. Majthényi vagy Madách öreg béresének is van ennyie, amelyből állásához mérten tisztességesebben élhet meg, mint amaz, akinek mégis csak másképpen kell ruházkodni.

A jelenlegi iskolamestert Boszák Istvánnak hívják, hivatalában buzgó tanító, ki a méhészettel szintén foglalkozik.

Ez iskola fölött a gondnokság áll a lelkésszel, aki Szügyben lakik, akik az iskola emelése érdekében eleget fáradoznak, de hát minden igyekezetök mellett is sajnos, csak kevésre mehetnek, mert ahol szegény az eklézsia, kevesen is vannak, ott igen bajos olyan állapotokat teremteni, hogy a tanító, menten az anyagi gondoktól, egész szívvel, testtel, lélekkel éljen az elébe kitűzött hivatásnak, a népnevelés magas szent ügyének, az egyház és a közös szeretett haza eme legdrágább kincsének, legbiztosabb támaszának és sarkkövének.

10. §

Csesztvének nemzetisége és magyarosodása

E község lakossága — a közbirtokosságot (földesurak) kivéve, kik, mint fönnebb kimutattam, a legrégebb magyar törzsek sarjadékai és kik magyar nemzetiségöket és nyelvöket mindig megtartották és megőrizték — régebb idő óta legnagyobb részt tót ajkú volt. Ma azonban úgy állunk, hogy $\frac{3}{4}$ részben már magyar és csak $\frac{1}{4}$ -ben tót, s hogyha a magyarosítás tovább is így megy, hát egész bizonyossággal következtetni lehet, hogy néhány év múlva, az öregek kihaltával az egész falu népe mint valamely tősgyökerese magyar falu, egészen magyar lesz. Legalább a rkatholikusokról ezt mondhatom, de a lutheránusok sem maradhatnak aztán soká utánok, mert ott is, dacára a templom és az iskola tót nyelvének, a magyarosodás mégis nagy mértékben tapasztalható.

És ennek létrehozására kétségtelenül több fontos tényező működik közre. Nevezetesen, hogy a rk. iskola tannyelve egészen, a templomi pedig jobbára magyar. A közbirtokosság, mely most állandóan Csesztvén lakik, szintén magyar. És a csesztvei népnél az a szokás dívik most, hogy fiaik és leányaik az urakhoz szegődnek be szolgálatba mint

béres, mindenés, kocsis... szolgáltató... És miután a<z> nagyszámú cselédség zöme mindig magyar, természetes, hogy a kisebb számú új cselédségnek alkalmazkodniok kell a többséghez nyelvre nézve is, s miután az uraságoktól még meg is van hagyva, hogy magyarul tanuljanak: néhány év alatt okvetetlen meg kell magyarosodniok. Egyébként Csesztvén a tótok nyelvét senki sem üldözi, magyarok, tótok egymással szépen békében megférnek, s magyarul örömet tanulnak. Ehhez még azon körülmény is lényegesen hozzájárul, hogy a nősülendők egy idő óta leginkább a Csesztve körül fekvő magyar helységekből: Vadkert, Mohora, N.Csalomja... házasodnak. Márpedig az közönségesen úgy van, hogy amilyen nyelvű az anya, olyan lesz a gyermeke is.

A magyar isteni tiszteletet a rk. templomba Poliákovits Iván plébános hozta be 1865 évben. Amikor is híveinek a szószékről kijelenté (persze előbb a primás jóváhagyását kérte ki), hogy miután a húsvéti szent gyónás alkalmával azt tapasztalta, hogy híveinek legalább $\frac{1}{3}$ -a magyar ajkú, ezentúl minden harmadik vasárnap és a kettes ünnepeknél minden második ünnepen is az isteni tiszteletet magyarul fogja tartani. Meg is tartotta, amíg itt volt, sőt az utána jövő negyedik, a jelenlegi, Turcsányi Albert plébános még tovább ment, ő már megfordította a dolgot úgy, hogy kétszer magyar és csak harmadszor van tót isteni tisztelet.

Mondják, hogy Csesztve lakossága valamikor egészen magyar volt. Lehet, mivel köztük igen sok magyar nevűek vannak, p. Mészáros, Nagy Mátyás, Nagy János, Tálás... S az eltótosodás a török pusztítás után benépesítés után történhetett.

11. §

Műveltség, erkölcsiség és a nép érzelméről

Csesztve lakossága műveltsége és erkölcsisége tekintetéből két osztályra osztható, az egyik az intelligentia, amely a kíváncsúnak megfelelő műveltséggel, a kellő tudománnyal és erkölcsiséggel bír; míg ellenben a másik osztálya, a köznép minden tekintetben alanti fokon áll. Mi leginkább annak tulajdonítható, hogy az ide való földbirtokos urak meglehetősen vagyonnal bírnak, mert másutt is van birtokuk s nemcsak a megyében, de az országban is jó hírnévre vergődött ősi magyar családok, amelyekből nem egy derék hazafi válván, mindent elkövetnek, hogy az utódokból is hasonlók váljanak, miért is gyermekeik neveltetése- és taníttatására kellő gondot, szellemi, erkölcsi és anyagi áldozatot fordítanak...

Az idevaló közbirtokos uraknál igazi patriarchális családi életet tapasztaltam; mind a háromnak terjedelmes családja lévén, erejüket a család fenntartására, nevelésére s gazdaságuk rendben tartására és gyarapítására fordítják. Minek természetes következése az lett, hogy a hazának derék honleányokat és honfiakat neveltek, s vagyonban is gyarapodtak. A csesztvei közbirtokosság tehát nemhogy elpusztult volna, mint fájdalom, igen sok helyen a hazában tönkre mentek, sőt inkább tetemesen gyarapodtak vagyonban, szellemben. Hanem persze a mai nap az emberek a mostani terhek alatt csak úgy boldogulhatnak, hogyha nem a kanapéről pipázgatva s semmit sem törődve igazgatják a gazdaságot, hanem hogyha maguk is utána látnak, hogy úgy mondjam, az eke szarvát maguk fogják meg, s amellet még takarékosan is élnek, nem pedig pazarul és a drága időt a maga, családja, a szeretett haza legnagyobb kárára, semmittevésben töltik el, az ősi birtokot könnyelműen eltékozolva, mindentől kipszultulva, mint szű emésztja a hazát fenntartó oszlopokat.

Tagadhatatlan, hogy a műveltség fokmérője a könyvek és az újságok járatása. Ezek Csesztvén bőviben találhatók. Többször összeolvastam a lapokat, amelyek ide jártak, s a következőkre emlékszem vissza:

Pesti Napló, Hon, Ellenőr, Egyetértés, Függetlenség, Fővárosi Lapok, Magyar Állam, Magyar Korona, Religio, Katholikus Néplap, Budapesti Szemle, Illustrierte Zeitung... Lányok Lapja, Kis Tükör, Tanodai Lapok, Néptanítók Lapja, Népinevelők Lapja, Nógrádi Lapok, Losonci Lapok, Bars, Magyar Paed. Szemle, Gazdasági Lapok, Nógrádi Híradó...

Könyvtára Majthényi Imre, Madách Károly uraknak és a rk. parochiának van. Azon kívül még számos könyv hozatik ki a b.gyarmati kölesönkönyvtárból vagy a kaszinóból.

Levél, magyar, német, francia vagy tót nyelven írott, annyi megy innét el vagy érkezik ide, hogy naponként 2—3 is átlag számítani lehet.

Csesztvén magyar, német, francia, tót, lengyel és olasz nyelven is beszélnek, sőt még egy-kettő a latin nyelvet is beszéli.

Az ide való köznép műveltségi és erkölcsiségi állapotáról azonban, fájdalom, csak kevés jót mondhatok. Az öregek közül alig tud 5—6 írni, olvasni, ami onnét van, hogy a régibb iskolái még annyit sem értek, mint a mostaniak, s az iskolai kényszer sem volt törvény által kimondva, csak az járt iskolába, aki akart. Így aztán elméjük műveletlen, szívek a jó, szép és nemes dolog iránt érzéketlen... sőt még a vallás-erkölcs tanítása sem igen használ a szószékről a templomban, mert „amit Jancsi meg nem tanul, János nem tudhatja azt“, tartja a közmondás. Nem egyszer hallottam predikációkat a csesztvei rk. templomban, észre és szívre ható épületes predikációkat, csakhogy nem sok eredménye lett.

De hát ahol a népinevelés terén olyan siralmas állapotok léteztek, mint itt, hisz tulajdonképpen csak névleges iskoláik voltak, ott lehetetlen, hogy annak szomorú következményei ne legyenek. Meg is látszik ám rajtuk — azonban dicséretre méltó kivételek vannak az itteni köznépnél is, s vétkezni ellenük szólani —, mert igen sok közöttük a szegény, s némelyek már hajlamuknál, műveltségüknél fogva képtelenek eleget keresni, mások pedig a keresménnyel nem tudnak takarékosan bánni, s rossz szenvedélyeiknél fogva csakhamar eltékoz[ol]-ják. Például csak ezeket említem föl: szüret után, míg csak boruk tart, kijárnak a szőlőbe borozni, s oly annyira mértékletlenül isznak, hogy le-

részednek, és a szőlőgarádokban szanaszét hevernek, s ez nap, nap mellett így megy, míg csak el nem fogy, ami csakhamar bekövetkezik, s Szt. Márton napjára, amikor a búcsú tartatik, már az utolsó bort isszák meg, s azután egész esztendőben szomjaznak bor után, ami még hagyján volna, de hát nem úgy tesznek, mert a korcsmában hitelben vagy a b.gyarmati hetivásárookra némelyik az utolsó rózsát vagy krumpliját beviszi és eladja, és ott iszik, mert a rossz szenvedélyt, amit megszokott, nem tudja elhagyni.

Nincs olyan hetivásár B.Gyarmaton, ahová a csesztvei nép el nem menne, még a legnagyobb munkaidőben is, sőt nyáron még vásár- és ünnepnapokon is gyümölccsel vagy gabonával, s elmulasztják a délelőtti isteni tiszteletet, amiért a plébános úr őket a szószékről meglec kézteti, de nem sokat használ. Itt is tisztelet a kivételeknek.

Legnagyobb bűnük a mértéktelenség evésben, ivásban... S miután a csesztvei népnek a középszerű termőerejű földeivel csak takarékos, mértékletes életmód mellett lehet tisztességesen megélnie: közülök többen az egykor jó módú gazdák a tagosítás után tönre mentek, s némelyik lopásra is adta magát. A gabona, krumpli és fa, gyümölcslopás itt gyakori, pincefeltörés, tilos legeltetés is már többször fordult elő...

Vannak itt is azonban jó gazdák, kik úgyszólván a semmiből emelkedtek ki, de szorgalmuk s takarékoságuk, szolid és erkölcsös életük mellett jómódúakká lettek. Mindkét felekezetükből tudnék egy pár példányt felhozni, akik[re] mint szegény zsellérekre emlékszem vissza, s ma már egészelkes jómódú gazdák; csakhogy az a szomorú, hogy ilyenek kevesen vannak.

Olyan nagyobb bűnök, mint gyilkolás, gonosz gyűjtogatás, házasságmegrontás... nem emlékszem, hogy a csesztveiekből telt volna ki. Öngyilkosság ugyan előfordult 20 év alatt, úgy gondolom három, de ezek is be nem számítható állapotban követték el. A nemi erköcs telenség és vadházasság bűnei is a körülötte levő helységekhez képest aránylag kisebb mértékben fordul itt elő. A leghitelesebb bizonyítékok erre az anyakönyvek, márpedig a rk. anyakönyvben a múlt évben egyetlen egy törvénytelen gyermek keresztelésének a bejegyzése sem fordult elő.

A csesztvei nép tehát egészében véve se nem fölötte jó, se nem rossz, és azért mégsem tud boldogulni, mert az életboldoguláshoz megkívántató ezen erényeknek: a valláserköcsösség, a műveltség, az igyekezet és józan takarékoskodásnak nagyobb mértékben kellene benők meglenniök, mint jelenleg van. Csakhogy erre a gyermekeket az iskolának kellene megtanítani, rászoktatni: a szüléknek pedig a jó példával nekik előmenni. Éppen azért jól felszerelt iskola és jól datált* tanító kellene Csesztvének: mert akkor az ide való tanítók nem változnának olyan gyakran, amely a tanügyre, a népnevelésre nem lehet üdvös, éppúgy, mint például a mezőgazdaságnál nem hasznos a gyakori cselédváltoztatás. Márpedig e községben mind a két felekezetnél a tanító gyakran változik, ami nagyon természetes, mert a megélhetés szüksége követeli ezt. Ugyan melyik tanító ne cserélné föl a csesztvei állomást, amely 250—300 frt megy föl, a fővárosban 1000—1300 frt-nyival; vagy a Nógrád megyei 600 frt-os szklabonyai-val? S innét van az, hogy Csesztvén a rkatholikusoknál 20 év alatt már a nyolcadik iskolamester van...

A társasélet Csesztvén sem kaszinói, se népköri vagy egyéb humanistikus egyesületi alakban még eddig nem nyilvánult, mert az úri osztály ehhez kevés volna, s inkább csak a patriarchális életmódot követi, a köznép pedig még nem művelődött meg annyira, hogy annak szükségét, hasznosságát belátná, s inkább csak télen, az öregek korcsmában vagy az utcán, a fiatalok pedig a fonodákban vagy ünnepnap a falu hídján szoktak összejöveteleket tartani. Mily sokkal kellemesebben, hasznosabban tölthetnék el az idő a téli estéken a népkörben, ha volna! Vagy akár otthon a család körében, ha tudnának olvasni, és ha a népkörben népkönyvtár is volna, ahonnét aztán könyveket kölcsönöznének ki, s a családtagoknak egyet mást olvasnának föl.

Nagy hiánya Csesztvének az is, hogy kölcsönmagtáruk nincsen, s hogyha tavaszkor gabona dolgában megszorulnak, az uzsorások kezébe kerülnek, akik a szegény népet nagyon megmeszelik úgy, hogy alig tudnak belőle kigázolni.

*Nyilván dotált — A. Cs.

Égető szükség volna itt egy kisdédóvodára is, mert a szülék nyáron át sokszor reggeltől estig a mezei gazdaságra mennek ki dolgozni, és a gyerekeket otthon hagyják magukra, akik aztán a legnagyobb szerencsétlenséget idézhetik elő, mint például Csesztvén is történt ezelőtt úgy 6 évvel, midőn az otthon hagyott gyermekek a sertésólbán tüzet raktak, amelynek következtében valami 9 ház égett le, a többi között az evang. iskola is.

Valamely szegény gyermekeket ruhával, tanszerekkel segélyző egylet is jó volna Csesztvén, mert sok gyerek olyan rongyos, és tan-szerrel sem bír, hogy az iskolába se járhat.

De tovább nem vázolólok.

12. §

A lakosság csekély szaporodása és az egészségügy

E község lakossága a század elején volt: rkatholikus 271, evang. lutheránus 221, összesen 492. Jelenleg van: rkatholikus 224, evang. 158, zsidó 4, összesen 386. Ha a két összeget összehasonlítjuk, hát azt találjuk, hogy a lakosok száma körülbelül 60 év alatt 106-tal fogyott. Ami egyrészt onnét van, hogy a parasztnak aránylag kevés földjük lévén, közülök többen máshová költöztek, mások meg rossz gazdálkodás folytán tönkrementek, s innét szintén odább állottak.

Csesztvének erdős fekvésénél fogva igen egészséges levegője van; a házak az emelkedettebb helyeken, ritkán egymástól, és minden egyes ház kerttel van körülvéve, mocsártól, portól ment, csak két kis patakocska vonul végig a falun, de a kanikulai nagy hőségben ezek is csaknem ki vannak száradva. Úri kastélyai és ezek parkjaival úgy nézne ki a helység, mint valamely fürdőhely, csak az kár, hogy az nincs benne.

Csesztvének tehát igen egészséges levegője van, mit az is bizonyít, hogy közönségesen évenként a lakosságnak csak $3\frac{3}{4}\%$ hal el, születik $5\frac{3}{4}\%$ és házasodik $3\frac{3}{4}\%$.

A rendes körülmények között tehát az elköltözőtetteket tekintve is, az ide való lakosságnak néhány évtized alatt nagyon fel kellene szaporodnia, azonban fájdalom, Csesztvét egy idő óta, úgy minden 7—8 évben, járványos betegséges szokták meglátogatni, amelyek a szegény köznép közül roppant áldozatot követelnek. A 20 év alatt, amelyre visszaemlékszem, három járvány is pusztított itt: 1866 a kolerá körülbelül 50 embert, 1875-ben vöröshimlőben 30 gyermeket és 1882-be tiphusban 40-et ragadott el.

A járványos betegségeknek legfőbb okai a vigyázatlanság, a gondatlanság, mert mint értesültem, a legutóbbi járvány is leginkább meghülésből keletkezett. Ugyanis múlt őszön még decemberben is melegebb napok lévén, mint máskor, sokan mezítláb, nyáriasan jártak, s hirtelen hidegre változván az idő, maguknak a kellő téli ruháról előre nem gondoskodván úgy, mint máskor, midőn a hideg fokozatosan, lassacskán áll be, hirtelen pedig nem tudták beszerezni, s így át-hűltek, s miután a csesztvei nép orvoshoz nemigen szokott fordulni, bekövetkezett a nagy áldozat. A kolerát Vadkertről hozták be, s aztán midőn a behozó asszony belehalt, temetése után, mint itt szokás, a halottas háznál, éppen abban a házban, ahol a kolerás halott kiterítve volt, tartottak eszem-izomot, s ennek következtében akik a toron voltak, a kolerát valamennyien elkapták.

A betegségeknek a Tabánban kedvezőbb talajok van, mint a falu többi részében, ami annak tulajdonítható, hogy a legszegényebb nép ott lakik, s azok között a kör közönségesen jobban szokott pusztítani; még azért is, mivel az északi, tehát erősebb szelektől, amely a rossz levegőtől megtisztítaná, [a] Tabán csaknem egészen ment, az észak felől fekvő domb miatt. Míg ellenben a falu nagyobb része az északi irányban elterülő nagyobb völgyben fekvén, azt az északi szelek jól át is járhatják.

Az egész helységben Madách belsősege a falu fölött a dombon van, a legegészségesebb helyen.

13. §

A tagosítás¹⁾

Csesztve 1864 évben Berzsényi Dániel mérnök által tagosított [a] következő kulcs szerint: az esztergomi főkáptalan $\frac{3}{9}$, Majthényi $\frac{4}{9}$, Madách $\frac{2}{9}$ részét kapta.

I. A csesztvei földesurak birtoka

Sorszám	Házszám	1200 f öles
1	1	Madách Károly birtoka 567.72 hold ²⁾
2	2	Majthényi Péter birtoka 857.36 " ³⁾
3	—	Az esztergomi főkáptalan birtoka 283.— "
		1708.08 "
1) Ezen adatokat nagy részben a tagosítási telekkönyvből szereztem meg.		
2) Madách Károly úr tagosításkor kapott 567.72 hold		
"	"	Schönvald Lipót-félét vette 49.14 "
"	"	Pap árvai-féle vette 19.11 "
		Csesztvei. 635.97 "
"	"	Ribán, N.Csalomján és Ipolykeszin (kapasz) 364.03 "
"	"	Szabolcs megyei Székelyben van 1400.— "
		összes birtoka: 2400.— "
		Csesztvén az eszt. főkáptalanit bérlő. 283.— "
		2683.— "
3) Majthényi Péter úr tagosításkor kapott Csesztvén		
"	"	Ribai és n.csalomjai birtoka 857.36
"	"	Somogy megyei Kaposvár mellett 160.—
"	"	Somogy megyei Kaposvár mellett 1000.—
		összes birtoka 2017.36

Majthényi Péter úr 1881-ben összes birtokát gyermekei között ekképp osztotta meg: Otmár úr Csesztvén a lakházat és egyéb belsőséget és az innét terjedő birtokot a volt országútig, kevés kivétellel a felét, a ribai és a n.csalomjai birtokoknak majdnem a felét — 507 holdat. — Imre úr az országúttól Riba felé terjedőt, Riba és N.Csalomjának kevéssel többet a felénél 510=1017. Lánygyermekei pedig a somogyi birtokot kapták. Az apa Vácra költözött, kinek évenként a birtok után 2000 firt fizetnek a gyermekek. És másodszor megnősült.

II. A volt úrbéresek birtoka

Sorsz. házsz.	telki állomány	1200 öles hold	Sorsz. házsz.	telki állomány	1200 öles hold
1	3 Hugyecz Pál $\frac{2}{4}$	16.07 "	21	48 Vrbovszky J. ifj. $\frac{1}{4}$	13.12 "
2	4 özv. Valent Jánosné $\frac{2}{4}$	15.92 "	22	49 Vrbovszky A.-né $\frac{2}{4}$	13.06 "
3	5 Mlinko Pál $\frac{2}{4}$	15.83 "	(Cservenak)		
4	6 Vrobovszky J. öreg $\frac{5}{6}$	24.54 "	23	50 Medvegy Mária $\frac{2}{4}$	13.38 "
5	7 Krupa Sámuel $\frac{2}{4}$	15.61 "	24	52 Homut P. $\frac{1}{3}$ és 1 zsel.	9.04 "
6	10 Bacsa János Farkas $\frac{3}{4}$	13.92 "	25	54 Nagy Mátyás $\frac{2}{4}$	16.81 "
7	13 Szurcsina István $\frac{1}{4}$	9.72 "	26	56 Dudás J. Dobos $\frac{2}{4}$	
8	14 Zachar Mihály $\frac{3}{4}$	22.29 "	és 2 zsellérség		
9	15 Vrbovszky Gy. $\frac{1}{4}$	36.88 "	27	57 Vrbovszky J. ifj. $\frac{2}{4}$	13.61 "
(Cservenak)			28	58 Dudás M. Ferkó $\frac{2}{4}$	13.29 "
10	17 Valent Márton $\frac{1}{4}$ és 1 zsellérség	10.42 "	29	61 Paulo János 1	27.54 "
11	19 Karman György	13.78 "	30	62 Hlacsolt A. ifj. $\frac{2}{4}$	16.09 "
12	19 Vrbovszky Gy. ifj. $\frac{1}{4}$	7.36 "	31	65 Szklenér János	28.71 "
13	20 Burián István $\frac{1}{4}$	8.52 "	32	66 Bacsa Mihály $\frac{2}{3}$	17.68 "
14	22 Vrbovszky Mihály 1	29.28 "	33	71 Hlacsok Pál $\frac{2}{4}$	17.40 "
(Pano)			33	71 Hlacsok János $\frac{2}{4}$	8.78 "
15	24 Bacsa András ifj. $\frac{2}{4}$	16.81 "	árvái Madáché		
16	25 Fekete J. örökösei 1	28.84 "	35	34 Schönwald L. 1 $\frac{1}{3}$	49.14 "
(Szenyan)			örökösei		
17	26 Szugyiczky János $\frac{1}{4}$ és 1 zsellérség	17.56 "	36	75 Paksy Ádám 2	88.33 ¹⁾
18	11 Cserödy Gábor $\frac{1}{4}$ zsellérség	8.34 "	37	77 Paulo Márton $\frac{2}{4}$	14.08 "
19	32 Styaszni Pál $\frac{2}{4}$	14.77 "	38	— Pap L. örökösei $\frac{2}{4}$	19.11 "
20	47 Vrbovszky gy. $\frac{2}{4}$	13.12 "	Madáché		
			39	— Mlinko Mihály $\frac{1}{4}$	8.9 "
			40	— Varga Mihály $\frac{1}{4}$	8.85 "
			41	— Hamaridesz S. $\frac{1}{4}$	9.63 "
			összesen: 23 $\frac{3}{4}$ és 7 zsel. 763.17 "		
			Közös legelő és erdő 129.25 "		
			Főösszeg 892.42		

¹⁾ Paksy Ádám csesztvei birtoka 88 hold, ehhez vett $\frac{1}{4}$ jobbágyi telket és zsellérséget, ami az előbbiekkal összesen 105 holdat tesz. Ezen kívül P. Bakón nevével örökölt

III. A volt úrbéres zsellérek birtoka

Sorsz. házsz.	zsellérs. mennyis.	1200 öles hold	Sorsz. házsz.	zsellérs. mennyis.	1200 öles hold
1	11 Talás Pál	2.12 "	14	40 öz. Bacsa Mária	1.60 "
2	12 Pálincás János	1.20 "	15	41 Császár Márton	1.05 "
3	18 Szklenár Mihály ifj.	2.54 "	16	42 Tolnay János	2.19 "
4	21 Jakus János	1.32 "	17	43 ör. Tálás Ján. özv.	0.90 "
5	23 Hrozina And. s Mih.	0.94 "	18	44 Mészáros mihály	0.60 "
6	27 Tálás János ifj.	1.87 "	19	40 ö. Vrbovszky Ján.-né	0.63 "
7	28 Dudás Pál	0.54 "		(Cservonák)	
8	29 Furák János	1.72 "	20	51 Homut Mihály	0.50 "
9	30 Petrik Istvánné és fia János	3.13 "	21	53 Nagy János és Podholiczki	1.57 "
10	33 Mészáros István	1.15 "	22	59 Molnár János	0.49 "
11	36 Mészáros Márt.	1.02 "	23	60 Szklenár Mih. ör.	0.63 "
12	37 Fekete János Csuli	0.38 "1)	24	63 ö. Szklenár Mátyásné	0.60 "
13	38 Hugyecz József	1.74 "	25	68 Cseródy Józ. juhász	0.89 "
			25 zsellérnek összesen	25	31.32 "
			Legelő és erdőrészek		11.12 "
			Főösszeg	25	42.44 "

IV. Úrbér alá nem tartozott földbirtokok

Sorsz. házsz.	1200 öles hold	Sorsz. házsz.	1200 öles hold		
1	34 Hlacsok Sámuel örög Hlacsok után	0.32 "	3	— Pálincás Pál	0.16 "
2	— Cseródy Gábor (előbb Mészáros Andrásé)	0.13 "	4	— Szücs István	1.19 "
			Összesen	1.80 "	

75 holdat és Kőváron bír 8 hold Ipoly menti rétet, s így összes vagyona 188 hold és Csesztvén 5-szobás új háza, amelyet 1864 építtetett.

1) Megvette Madách.

V. Állandó birtokok

Sorsz. házsz.	1200 öles hold	Sorsz. házsz.	1200 öles hold		
1	— R.-kath. egyház	6.62 "	4	— Ev. egyh.-község	0.01 "
2	69 R.-kath. lelkész	58.66 "	5	46 Ev. iskolatanító	4.53 "
3	8 R.-kath. isk.-tanító	14.21 "1)	6	45 ²⁾ Helység	23.83 "
			Összesen	107.86 "	
Összegezés					
	1200 öles hold		1200 öles hold		
I.	Földesúri birtokok	1708.08	Beltelek van	51 "	
II.	Volt úrbéresek birtoka	892.42 "	Szántóföldekben	1726 "	
III.	Volt úrbéres zsellérek	42.44 "	Kaszáló rét	106 "	
IV.	Úrbér alá nem tartozó birt.	1.80 "	Erdő	424 "	
V.	Állandó birtokok	107.86 "	Szőlő	76 "	
VI.	Árkos parlag	253.40 "	Legelő	370 "	
			Parlag	253 "	
			Összesen	3006 "	

Csesztvének van tehát 77 háza és 3006 holdas határa.

14. §

Foglalkozás. A talaj minősége. Föld-, erdő- és szőlőművelés és egyéb újítások

Csesztve lakossága majdnem kizárólag föld- és szőlőműveléssel foglalkozik, és csak mikor pénz dolgában megszorul, megy fuvarozni a b.gyarmati gabonakereskedőknek Vácra; s némi ipara van, kivált eze-

1) Erdő és legelője a jobbágyokéval közös.

2) Pásztorlakok.

lőtt volt, míg a nyírjések közösek voltak, egész télen át nyírfaseprűt készített. Az asszonyok téli foglalkozása a kenderfonás és vászonszövés.

A föld talaja itt különböző, egyik helyen agyag, a másikon homok, nagyon középminőségű humusszal, futóhomokja is elég van, szintúgy kevés vörös sikere. Fekvése dombos-völgyes, szántó táblái többé-kevésbé girbe-gurbás, de mégsem olyan meredek, hogy szántóföldként használni nem lehetne. Emelkedettebb dombjai fásak, úgyhogy a szemlélőre nézve igen kellemes benyomást gyakorolnak.

A talaj, minthogy a rendes művelése el volt hanyagolva, csak nagyon közepszerű termőerejű volt, mi a tagosítás óta lényegesen megváltozott. Aminek természetes oka abban található, hogy a tagosítás sokáig húzódván, senki sem tudta előre, hogy melyik lesz birtoka, a műveléssel nem sokat törődtek, s a trágyát a szomszéd falubelieknek eladogatták vagy rakásra halmozták több évig. A földeket pedig kíméletlenül zsarolták, mi a tagosítás megtörténtével egészen megváltozott, úgyhogy jelenleg már meglehetősen termékeik vannak.

Minthogy Csesztvének talaja és föllete olyan nagyon változó, a művelési rendszernek is különbözőnek kell lennie. Van itt: hármas, hatos, kettes rendszer és a minden rendszer nélküli forgó szántás. Azaz: az első: ugar, őszi, tavaszi. A második: ugar, őszi (búza, rozs), kapás, tavaszi (zab, árpa), takarmány (zabos bükköny, lóhere), őszi (rozs, búza). A harmadik rendszer a kettes forgó: őszi, ugar. A minden rendszer nélküli forgó ott következik be, ahol a talaj és a föllet roppant változatos: az egyik tábla termékenyebb, mint a másik, amiért is a jobbikba két egymás után való esztendőben is vethet vagy ültethet, míg a másikba csak minden második esztendőben; van olyan táblája is, ahová kapás növényt nem is ültethet.

Madách Károly a tagosítás után tagját kétfelé osztván, azokat a hármas forgó rendszer szerint művelte, míg ellenben nagyreményű fia, Pál, ki a magy.óvári gazdasági akadémiát szép sikerrel elvégezte, tavál óta a hatos forgó rendszert hozta be. Madách Károly 1865-ben a miklós-völgyi tagját belsőségével a könnyebb közlekedés eszközöltése végett egy költséges új úttal a bikkes erdőn keresztül kötötte össze. A tag közepén juhaklot és juhászházat építtetett, kutat ásott, és szőrűt

létesített —; [a] lakházához közel levő előbbi juhaklotból ököristállót csináltatott, a meglévő cselédházaihoz még kettőt: egyiket az ököristálló mellett, a másikat pedig lent a völgyben, a bikkes erdő alatt, a régi cigányház mellett, amely most le van döntve, és belőle a cselédek számára kert lett, építtetett. Az új út kezdetén, a híd előtt a bikkes-völgyben, valamint a ház melletti kertben lent, szintén kutat ásott. A tag kellő közepén körülbelül 50 holdnyi területű, a tagosításkor ugyan be nem számított, de a birtokot szörnyen elcsúfító roppant nagy árkot (Semitovszki-árok) s egyéb árkos parlagait 10 éven át több ezerre menő akácfával beülteté. Most ott a legszebb erdő díszlik, s a nagy árokból semmi sem látszik ki, az onnét kapott fából pedig már 4000 szőlőkarót és sok szerszámfát nyert.

Madách a faültetésnek különben nagy kedvelője, évenként még mindig sok fát ültet, s az eszt. főkáptalantól bérelt legkevesebb 50 holdnyi futóhomokot is akácfával erdősíti be. Rendes erdőművelést kezel, miért is erdeit parcellákra osztotta föl, és a vágásokban az üres helyet, ahol fa nem volt, tölgy- és csermakkal ülteti be, amely évenként sok költségébe és fáradságába kerül. Jó ideje már, hogy a bikkes fölött, a szőlők alatt, a parasztok útja mentében és a Semitovszki-árok némely jobb helyein a fenyőfa meghonosításával is küszködik, de eddig még csak kevés siker jutalmazta megfáradását, mert annyi sokból alig néhányat tudott eddig produkálni.

Madáchnak Csesztvén 8 holdnyi szőleje van, ebből 6 hold a nagy borház előtti 10 éves rigolított, mely jelesebb fajtákkal van kiültetve. S volt idő, amidőn kezelt rizling és sárféher szőlőről készített borát és vörös borát is finom d e s s e r t boroknak találták a szakértők.

Majthényi Péter tagja egyik részében a kettős, a másikban a hármas forgórendszert alkalmazta; aránylag sok és szántóföldeknek igen alkalmas erdőt kapván a tagosításkor, azok nagy részét kiirtotta, mi által igen termékeny szántóföldekhez jutott, amelyeken az országúton túl, a „Galiban“ derék juhaklot és juhászházat építtetett.

1881 fiai: Otmár és Imre örökölték a birtokot, akik a rövid idő alatt is nagy szorgalmat és szakértelmet tanúsítanak a földművelés körül. Otmár a nyírjések végén a faluhoz közel új juhaklot és juhászházat épít-

tetett, közel oda szerűt létesített, melyet körül és innét a kastélyáig nyúló rétecskét tapolyossal kiülteté. Szándéka az Ó-hegy pusztá szőlőjét, melyet most legelőnek használ, finom fajtájú szőlővel kiültetni. Imre „Galiba“ pusztáján új cselédházat és magtárt építtetett, és szép cultivatioja által igyekszik tagjának becsét emelni.

Paksy átalában a kettős forgórendszert szokta alkalmazni: őszi, ugar; tavaszját pedig kisebb tábláiba veti.

A rk. lelkésznek tagja roppant változatosságánál fogva a minden rendszer nélküli forgót kell igénybe vennie úgy, ahogy az legjobban esik ki.

A volt jobbágyok földei a tagosításkor három dűlőre osztatván, eszerint forgórendszerük is a hármas: őszi, tavaszi, ugar.

Mínthogy Csesztvének nagyon kevés rétje van, úgyhogy a takarmányszükségletet róla fedezni nem bírják, azért a mesterséges takarmány termesztéséhez: lucerna, lóhere, bükköny folyamodnak vagy a szomszédos Ipoly menti helységekbe mennek részért kaszálni. Az uraknak N. Csalomján és Ribán vannak Ipoly menti gyönyörű réteik.

A parasztek itt azelőtt nem sokat törődtek, a szőlőműveléssel, inkább gyümölcsöt termeltek a szőlők közt is, s csak mióta Madách behozta a szőlőrigolozást, a jó példát látva, az nálók is nagyobb lendületet kezd venni.

A tagosítás előtt az „Anna-hegy“ szőlővel volt beültetve, amely a tagosításig Majthényié volt, de ekkor a volt jobbágyoknak jutott, akik tönkre hagyták menni a délnek fekvő meredek dombon alkalmas talajú, szép és jó termőszőlőket, amelyeket jelenleg közös legelőnek használnak. Kár érte, mert amint emlegetik, azelőtt még Besztercebányáról is eljártak Csesztvére borért. A mostani boruk pedig nem sokat ér, mert savanykás.

Ámbár Csesztvének a szükséglethez képest elegendő erdeje volna, de azért fa dolgában a parasztek ma már mégis meg vannak fogva. Ami onnét van, hogy tagosítás után mohón neki estek a favágásnak, s aránylag többet vágta ki, mint amennyire az előrelátó gazdálkodás megengedhette volna, s alig néhány év alatt csakhamar végére jártak a különben szép, terjedelmes erdejöknek, s most meg vannak szorulva, holott azelőtt a szomszéd falubeliek is ide jártak fát venni.

A „Bikkés“ és a „miklós-völgyi“ erdők Madáché, a csesztvei „Nyírjes“ Majthényi Otmáré, a galibai „Nyírjes“ Majthényi Imréné, a „Mogyorós“ a volt jobbágyoké és a „Bikkés“ keleti vége a volt zselléreké és a rk. lelkészé.

A Mogyorós erdőben még most is, de kivált azelőtt, míg több fa volt benne, sok mogyoró termett, amelyért szépen pénzelték is. A Bikkésben bikkmakk terem, mit Madách sertéseivel étet föl. A Nyírjes erdőkből télen át azelőtt sok nyírfaseprőt készítettek a parasztek, amelyekért Vácott szépen pénzelték.

Az erdőben sok számoça, tinorú, nyírfá- és más fajú gomba terem, amelyeket a parasztasszonyok B.Gyarmatra hordják eladni.

15. §

Gyümölcs-, kender- és dohánytermesztés

Csesztve talaja, valamint az erdei[nek], úgy a gyümölcsfáknak is igen kedvező; miért is sok gyümölcsöt termesztenek itt. Minden háznak van kerte, ezek és a szőlők aljai tele vannak — sok parasztgazdának a szőlőtőkék közt is, ahol nem volna szabad — különféle fajú nemesített és amolyan gyümölcsfákkal. Főképpen díszlik itt a korai cseresznye, a korai vörös és kései magbaváló szilva, téli alma (az úgynevezett honti alma) és dió... Ezeket részint B.Gyarmatra viszik be, részint pedig, különösen azelőtt a magbaváló (besztercei) szilvát, a váci kofák vették meg, amiből jelentékeny összeget kaptak.

Madách kerte, szőlőaljai és a miklós-völgyi tagján, az úgynevezett Semitovszki-árokaknak alkalmas részén, az akácokban, költséges és szép gyümölcsöt létesített, ahol nemesebb fajok találhatók. Ha ez a rengeteg sok gyümölcsfa, amelyeket Madách ültetett, mind kellőleg teremne, nem tudná a sok gyümölcsöt vasút hiányában értékesíteni. Madách nagy pomológus.

Majthényi kertében is vannak nemesebb fajtájú alma-, körte- és szilvafák. A rk. faiskolából 1875 az akkori plébános, Tréncusz András és Zachei N. iskolamester számos nemesített gyümölcsfa-csemetét osztottak ki a nép közt, részint pénzért az iskola javára, részint ingyen a szegényebb lakosok közt. Csakhogy azóta — fájdalom — csak burgonya és néhány vad eperfa csúfítja mindkét felekezet faiskoláját.

Kender elég terem itt, mit a parasztasszonyok maguknak télen át megfognak és megszőnek.

Érdekes megnézni az idevaló szövészetet, mely igyekezet- s ügyességgel szőnek a nagy szövőszéken, amely a szoba nagy részét foglalja el. Kétféle vászon kerül ki innét; a finomabbjából kikerül az egész család szükséges fehérneműje, a durvábbjából pedig ponyvát és zsákokat készítenek, amelyek fölöslegét a b.gyarmati vásárokon szokták eladni. — Lent természetesen itt csak a múlt évben láttam, de ez is nagyon silány volt, s úgy látszik, egészen elejtik.

Mindjárt a tagosítás után az ide való lakosok szükségletekre dohányt is természetkeztek, de mióta nagyobb adóval terhelték meg, ezt is abbahagyták.

16. §

Marha-, juh- és méhtenyésztés és a vad

A gazdaszat eme jelentékeny részére újabb időben itt is nagyobb gond fordítottatik, mint tagosítás előtt volt. Az előbbi rossz gebéi<ke>t jó karban levő lovak váltották föl, főleg mióta az állami csődörök, az úgynevezett király lovak szoktak évenként hol Vadkerten, hol pedig B.Gyarmaton huzamosabb ideig tartózkodni.

Madách 20 db részben magyar fajú fehér, részben pedig saját nevelésű riska fajú tarka ökröket tart. Majthényi Otmárnak 12 db és Majthényi Imrének is 12 db magyar fajú fehér ökreik vannak.

A parasztnak jobbára lovaik vannak.

A tehenek Csesztvén többnyire riska fajúak, de elég jól tápláltak és közép mennyiségileg tejelnek. A jobbágyokéi a közös legelőre járnak.

Egy-egy gazda 1—2 db tehenet tart a házi szükséglet fedezésére. Madách és Majthényi Otmár külön legeltetnek saját birtokaikon, Madách Mezőhegyesről a (b.gyarmati) Nógrád Megyei Gazdasági Egyesület közbenjárására nemesebb fajú bikát hozatott.

A sertés-tenyésztés nem fődözi a házi szükségletet, amelyet a ludak tenyésztése által pótolnak. A parasztnak a legközönségesebb fajú sertései vannak, míg ellenben Madách és Majthényi falkáiban nemesebb fajok is találtnak.

Juhtenyésztéssel Madách és Majthényiak foglalkoznak, amely trágya végett elkerülhetetlen szükséges is, az előbbi kétnyiretű, az utóbbiak pedig egynyiretű birkát tenyészt[enek]. Körülbelül 10 métermázsa gyapjú kerül ki évenként e községből. A tagosítás előtt a parasztnak is voltak együttesen birkáik.

A baromfi közül csak a lúhtenyésztés érdemel említést.

Csesztve határa, noha aránylag kevés a rétje, mégis alkalmas a méhtenyésztésre, mert sok erdeje és kertje van, csakhogy a gazdaszatnak eme ága itt még kellőleg nem kultiváltatik. A méhészet körül nagyobb buzgalmat fejtenek ki a rk. és ev. iskolamesterek, a falu kovácsa és Madách juhásza a Miklós-völgyön, ezen kívül Madáchnak és kertészének és a parasztnak között is egy-kettőnek vannak méheik. Az egész helységben 100 kaptárral olvastam össze. Kár, hogy a gazdaszat eme ága, amely aránylag kevés fáradságot igényel, de annál több hasznot hajtana, annyira el van hanyagolva.

Végül felemlítem, hogy a vadféléből róka és borz elég van, melyek nagy pusztítást tesznek. Nyúl is volt itt elég, de a sok vadász évek folytán szerfölött kipusztította őket. Néha őz is vetődik ide a vadkerti erdőkből.

17. §

Termény és kivitel

A gabonafélékből főterménye Csesztvének a rozs és a búza. Az ide való rozs a b.gyarmati piacon nagyon keresett, és métermázsájáért néhány krajcárral rendszeren többet adnak a kereskedők, mint a más határból valókéért. Minőségére nézve hosszú, szép, zöldes és súlyosabb, mint a többi. De azért a búza is jól megterem itt, csak földje kellőleg bedolgoztassék. Kétféle búzát termesztnek: a banátit, amely acélos, súlyos és az úgynevezett vörös búzát, amely könnyebb és kisebb, mint amaz. Azelőtt Csesztvén az ősziékből majdnem kizárólag rozstot termesztettek, ma már az urak több, mint a felét az ősziékből búzával vetik be földeiknek,* a parasztok inkább csak rozstot, mert nem tudnak nézetem szerint helyesen combinalni. Őszijök nagy részét ugyanis házi szükségleteikre fogyasztják el, amire természetesen a rozs gazdaságosabb, tehát előnyösebb is, mint a búza, az kétségtelen. Azonban másrészt nem gondolják meg, hogyha búzát termeszténének és azt eladnák, annak áráért $\frac{1}{3}$ -maddal több rozst kapnának, s így a házi szükségletből fennmaradottat is pénzzé lehetne fordítani, ami tiszta haszon lenne.

Kivitele őszi gabonából körülbelül 3000 métermázsa.

A tavaszi vetés: árpa, zab és a kukorica ültetmény e határban ritkán szokott jól sikerülni, mi dombos fekvésének tulajdonítható, mert a tavaszi nedvesség e dombos helyekről gyorsabban megy el, mint a laposról, aztán a szélnek és a nap nagyobb hevének is inkább vannak kitéve, minek következtében a vetés nem bír elegendőképp kifejlődni, s a termés se lehet jó. Míg ellenben az őszi vetés az őszi és a téli nagyobb nedvesség következtében jobban fejlődhetik ki, s a májusi-júniusi hőségek már nem akadályozhatják meg annyira a továbbfejlődésben, mint a tavasziakat, amelyek a fönnebb említett hónapokban kezdődnek csak fejlődni.

*Az első kiadásban „földrüket” — A. Cs.

A tavasziakból körülbelül 1000 métermázsa a kivitel.

A kapás növények közül egyik főterményét teszi a burgonya (kolompér), amely homokosabb talajú földben úgy mennyiségileg, mint minőségileg jól megterem, porhanyó, jóízű és tartós, amiért is Csesztve és vidéke burgonyáját messze vidékre is elviszik. Egyébként nagy hézagot pótló élelmiszer ez itt is embernek, háziállatnak, úgyhogy alig tudnának nélküle ellenni. Mintegy 500 mét. m. a kivitele.

A hüvelyes növények közül a bab, lencse és csicseri borsó sikerül, a bagóca,* amely igen szapora és jóízű, csakhogy ritkán szokott jól megteremni. A hüvelyesekből is elkel a b.gyarmati piacokon.

Répát, kelt, keleráb a kertekben és szőlőaljakban a házi szükségletre elég, míg ellenben káposzta kevés terem itt, úgyhogy ez utóbbit Vácott vagy B.Gyarm. veszik.

*Csicseri borsó — A. Cs.

18. §

Összes jövedelmeinek megközelítő felszámítása és terhei

Jövedelem		Teher	
Brutto	Netto	98 adózó, 77 házban adósorozati tiszta jövedelem után	
frt	kr	frt	kr
I. Földekből	16455.60	5485.20	
II. Rétből	1161.30	387.10	
III. Erdőből	820.35	273.45	
IV. Szőlő s borb.	1582.50	527.50	
V. Legelőből	653.40	217.80	
VI. Kertekből	612.—	204.—	
VII. Gyümölcsből	600.—	200.—	
VIII. A rk. lelkész és tanító illetménye az eszt. főkapptól	300.—	300.—	
IX. Fuvarozás, napszám és aratási rész	1500.—	500.—	
X. Házi állatok, méz	1200.—	400.—	
XI. Községi jövedelem	112.—	112.—	
összesen	24997.15	8607.05	
		4017.97	
Tiszta jövedelem	4589.08		4017.97*

*A Teher rovat összege nem 4017.97, hanem 4011.94, s bár a nettó jövedelem valóban 8607.05 és a kivonás is helyes, mivel a teher ténylegesen 4011.94, így a tiszta jövedelem 4595.11. Feltéve, hogy a táblázatban szereplő számok helyesek, s csak az összegzésekben volt a hiba. — A. Cs.

Ezen jövedelem és teherfelszámítást egy közönséges termésű esztendőről vettem föl. A földek-, réteknek s. a. t. tiszta jövedelméül a bruttónak harmadrészét számítottam, és azután az adót és egyéb terheket levontam belőle. Így maradt igazi tiszta jövedelemül, amit jőzan, takarékos életmód mellett félre lehetne tenni, csak 4589 frt és 8 kr.

Ez azonban a dézsmaváltság törlesztése után, amely 1879-től számítva 22 év alatt 65 és 55 frtjával holdjától, 420 frt és 64 krral nagyobbadni fog.

Az uraknak, mint más §-ban kimutattam, máshol is levén birtokuk, nincsenek kizárólag a csesztvei birtokokra utalva.

Adóhátralék 917 frt 67 kr.

A községi jövedelem: a regaléből 72 frt, a közs. tulajdonát képező 20 hold földből 40 frt és a pótadóból 120 frt folyik be, összesen 232 frt tesz. Ebből fizetésül kap a bíró 50 frt, a pénztárnok 30 frt, a jegyző 90 frt, a törvénybíró 10 frt, a postára járó 8 frt = 188. A maradék napidíjakra szokott <f>elmenni.

A kerületi orvos lélekszám szerint kivette kap 34 frt 86 krt.

Az éjjeliőr (bakter) egész telek után $\frac{2}{4}$ és a kovács $\frac{2}{4}$ kila rozstot, és ez utóbbi 80 krt is, a pásztor egy db marha után $\frac{1}{4}$ kila rozstot, a bába minden gyermekágyas szolgálat után 1 frt.

19. §

Csesztve közigazgatása

Elöljáróságát képezik: a bíró (Osztrocsis János), a törvénybíró (Bánóczy András), a jegyző (Dubravitzky Gábor úr), a pénztárnok (Fekete Márton), a két esküdt. Továbbá: az árvagyám (Szklenár Mihály), a járási tisztviselő (Hanzély Márton úr), a járási orvos (dr. Heksch József úr). Képviselőtestülete hat érték és hat választott képviselőből áll. A megyei törvényhatósági bizottságban két értéképviselője van e községnek.

Az előjáróság két rendes évi közgyűlést és a szükséghez képest több rendkívüli bizottmányi (képviselőtestületi) gyűlést tart. Elnöke Majthényi Otmár úr.

Előjárósága eléggé értelmes, írni-olvasni tudók. Igazságszolgáltatása tűrhető, s a bűnöst a bűntény nagyságához képest: megfeddés-, fogság- vagy pénzbírsággal bünteti. Fogsági büntetése leginkább abból áll, hogy a bűnös rövidebb vagy hosszabb ideig, egy napig is, a falu hídjához láncoltatik, hogy az egész helység láttára lakoljon, szégyenkezzék, s megtérve, hogy magába szálljon és megjavuljon. A kisebb bűnöst pénzben bírságot adják, mit inkább fizet meg, mert annyi jobb érzés mégis van a csesztvei népben, hogy inkább lefizeti, hogysen ott a nyilvános helyen lebilincselve bűnhődjék. A pénzbírságot a két felekezet templomára vagy az iskolákra szokták fordítani.

Csesztvén a súlyosabb bűntények, mint a gyilkolás rablással vagy anélkül, házasságtörés, gyermekelhajtás, nem emlékszem, hogy előfordult volna. Míg ellenben a falopás az erdőben, a burgonya, gabonakicsépelés a csomókból, úgy a szénalopás, tilosban legeltetés és főképpen gyümölcslopás a gyakori bűntettek. No aztán még a korcsmában néha tánc alkalmával néha garázdálkodás is megesik.

Hibáztatom az előjáróságot, hogy a gyümölcsévad alatt megtűri, hogy a falu népe vásár- és ünnepnapokon az istenszolgálat alatt B.Gyarmatra megy be gyümölcscsel, és az istentisztelettel nem sokat törődik, ami aztán nem nagy lelki épülésére szolgál.

Közbiztonsága egyébként emberre és állatra nézve dicséretes. Nem emlékszem, hogy itt valakit nappal vagy éjjel megtámadtak volna vagy marhájokat elhajtották volna; de még a baromfi lopás is [a] ritkább esetek közé tartozik.

Utai javulnak, ami főképp Madách Pál úr kiváló érdeme; ő a megyétől megbízott úti felügyelő.

Tüzoltósága és szépészeti p. u. állandó (építészeti) bizottmánya sincs, pedig itt is elkelne, mert a házak ugyancsak rendetlenül és egészségellenesen vannak építve, szűk ablakok, némelyiknek bekerítetlen udvara, a házak szabálytalanul építve s. a. t.

20. §

Népszokások, adomák, babona s egyéb naplószerű feljegyzések

— A férfiak szűrt vagy juhbőrből térdig érő kabátot (ködmönt), sőt a tehetősebbek, főképpen a magyarok sötétkék posztóból kurta kabátot és magyar nadrágot viselnek. A szegényebbek között akad olyan is, aki fehér (daróc) nadrágot és bocskort hord. Nyáron a férfiak kivétel nélkül ing- és gatyában járnak. A női viselet, mióta magyar nőkkel házasodnak, nagyon megváltozott, ugyanis a magyaros rövid, széles szoknya, alul piros szegéllyel szegve, sujtásos piros kabátka, húsvéttól a hideg beálltáig ünnepnap mellényben, nagy, fehér kendő és széles kézelő, feltűrve, fodros hajjal. piros csizmákkal jelennek meg a templomban, magyar vagy tót nagy imakönyvet tartván a kezökben. Nagy szégyennek tartatnék, hogy ha a fiatalabb nemzedéknek imádságos könyve nem volna, pedig megtörtént, én magam is szemtanúja voltam a templomban, hogy olyan lány is tartott maga előtt imakönyvet kinyitva, úgy tette magát, mintha imádkoznék belőle, pedig olvasni se tudott.

Hanem az dicséretökre legyen mondvá, a csesztveieknek, hogy a rk. templomban szép rend van, nem a tisztaságra, mert bizony elég por, piszok van ott, főképpen a padokban, de a hívek helyére nézve. Ugyanis az oltár körül, a falak mellett az iskolás gyermekek állanak, a hajó elején, a padok előtt a becsületes hajadon leányok, míg ellenben a nem becsületesek a padok mentében, bekötött fejvel, a menyecskék közt foglalnak helyet. Az első padokban jobbra és balra Madáchék és Majthényiek, a másodikban a bakói nemesek: Foltényi Antal régi táblabíró és családja, a Pap család és a Végh család s. a. t., a harmadik és negyedikben a kertészek, Madáchék huszárja, szobalányok, szakácsnők s. a. t. A következő padokban a parasztagdák és a gazdasszonyok, persze, hogy itt is előbb az előjárók és tekintélyesebbek, a kóruson, a kántortól jobbra és balra a parasztleányok foglalnak helyet.

— A lakodalmat három napig szokták tartani a menyasszony szülei házánál, de az első nap estére már haza viszik a menyasszonyt a vőle-

gény házához, egész ceremóniával zeneszó mellett, utánok megy a menyasszony hozománya, amely közönségesen tulipántos láda-, nyoszolya- és ágyneműből és edényekből szokott állani. És miután őket szépen az új lakásban elhelyezik, magukra hagyatván, a násznép megint visszamegy, ahonnt kiindult, és mulat három napig is.

A lakodalmi első ebéd többféle leves — mint mondják, hétféle leves volt — kása, kalács és rétesből áll... a fehér kalácsba<n> fából menyasszonyi koszorú van beszúrva, ilyenmel szokták az urakat a lakodalom utáni napon megtisztelni, küldöttségileg. Van aztán bor és mézes pálinka is.

— A keresztelőkét szintén vendégséggel ülik meg, szintúgy a temetéseket halotti torral.

— A farsang három utolsó napján a korcsmában mulatnak, táncolnak, és húshagyó kedden zeneszóval vagy dudával körmenetet tartanak a legények a lányos házakhoz, a farsangtól való elbúcsúzásért és egyszersmind, hogy a háromnapos mulatság költségeihez valamivel hozzájáruljanak...

— A parasztleányoknak régi szokásuk, hogy nyáron holdvilágos estenként énekelve, dalolva, csoportosan vonulnak el Madách kastélya előtt. S nagyon feltűnt nekem, hogy míg azelőtt néhány évvel csupa régi tót darabokat dalolgattak, most csupán magyart és a legdivatosabbakat. Ami friss nóta Budapesten kijön, azt 4 hét múlva a leányok már tudják. Ami megint onnét van, hogy az urak leányai a legújabb darabokat Budapestről meghozatják és zongorán megtanulják, ezt hallva a szobaleányok eltanulják, tőlük meg a többi cselédek, ezektől pedig a falu parasztleányai, így megy ez szájról szájra, míg végre közönségessé lesz.

— 1866 Csesztvén is volt nagy kolera, <mit> a szomszédos Vadkert mezővárosból egy asszony hozta át, aki maga is belehalt. Temetés után a halottas házban tort tartottak, melynek árát sokan keservesen fizették meg; mindazok, akik ott a megfertőzött légkörben részt vettek, a kolerát elkapták, s innét terjedt el az egész faluban. Ennek áldozata körülbelül 50 ember lett. Az urak közül senki sem kapta el.

Midőn itt javában szedte a kolera áldozatait, a bíró felment Madáchhoz, és kérte őt, engedné meg, hogy egy kolerában elhunytat a ko-

porsóban hasra fektessen, és úgy temetessék el, mert ő az öregektől azt hallotta, hogy a 31-iki nagy kolera alkalmával is úgy tettek, és ennek következtében az megszűnt. Ezt tanácsolták neki most is a faluban. Madách erre azt felelte, hogy ő ugyan nem hisz a babonában, de azért csak kíséreljék meg.

— Az egyik evang. parasztgazdának a tehene éjjel az istállóból elveszett. Amint észre vette azt a gazda, rögtön létrát vitt a lutheránus toronyhoz, felmászott rajta a toronyba, és az egyik harangot hájjal bekente, mert úgymond, akkor a tehene előkerül, bárki lopta volna is el. A tehén másnap előjön a mezőről, ahová ment, mert nem volt jól a jászolhoz kötve, s kiszabadult az istállóból. A harangkenésre ugyan hazakerült a szegény pára, csakhogy a kenő atyafit az egyháztanács nagyon megbírságolta pénzben.

— A tagosítás után Majthényi nyírfa erdőt irtatott ki. Csesztvén már előbb is szokás volt télen át nyírfa seprőket készíteni, melyeket aztán B.Gyarmatra vagy Vácra vittek be elárusítani. Most, hogy bőviben voltak a nyírfaállományoknak, sok seprőt csináltak, s a többi között két atyafi összeállott, és egy jó nagy szekérral seprőt vitt be Vácra, és reménységökön fölül jól eladták azokat. — No, tudod mit, koma! — szólt az egyik —, minthogy a seprőket olyan jól eladtuk, csináljunk magunknak egy jó napot, és menjünk a nagy korcsmába ebédelni, ahová az urak járnak. — Jó lesz, biz a', koma! — S ezzel bemennek a „Csillag“-hoz címzett első fogadóba, ahol az urak esznek. A pincérek persze rögtön körülfozták a csuhás atyafiakat és kérdezték, hogy mit akarnak? — Olyasmit enni, amit otthon nem szoktak — volt a felelet. Az ételhordó pincér az étlapról sorolja elő sorban az étkeket, de nem tetszettek nekik az elnevezések. — Hát pecsenye kell-e? — Az nem, olyat odahaza feleségeink is tudnak készíteni, ha pénzünk van. — Hát Zuspis kell-e? — Igen — válaszoltak —, az valami különös, az jó lehet, itt van 5 frtért hozzon Zuspist. — Erre a vendéglős összeszedette tán három korcsmából is a száraz babfőzeléket, és egy nagy mosogatós tállal bevitetett nekik. Az atyafiak szörnyen elképedtek, midőn látták maguk előtt a babzuspist, amit otthon is eleget esznek, többet, mint amennyit tán a vendéglős öregapja látott valaha; de nem szóltak sem-

mit sem, hanem csak ettek belőle, amennyit bírtak, és azzal szegényekben odább álltak, hazafelé. Útközben megfogadták egymásnak, hogy erről a csúfosan járt dologról hallgatni fognak, de azért Csesztvén mégis kitudódott a dolog, és az atyafiak dühöse, valahányszor csak fölemlítik nekik az 5 forintos Zuspeist.

— Midőn 1865-ben Csesztvén laktam, élt akkor ott bizonyos Stasznyi Pál, körülbelül 100 éves öreg parasztgazda, aki fölkeresett, és azt beszélte nekem, hogy a rk. templom körül, azon a helyen, amely a faluban levő Zachar házának egyenes irányában van, a földben egy régi kripta van, amelybe, midőn ő még gyerek volt, két urat nagy parádéval temettek el. Az egyiket Kaszapnak vagy tán Kasza hitták, a másikra nem emlékszem már, kit említett. A helyet is személyesen megmutatta, és erre az én öregem másnap meghalt. A dolgot az akkori plébánossal Poliákovitscsal közöltem, és elhatároztuk, hogy a jelzett helyen ásatni fogunk, hozzá is fogtunk, de csak kis erővel és tán nem is elegendő mélyen, a kriptának azonban semmi nyomára nem akadunk, s az egészet abbahagytuk. Lehet, hogy az öreg már akkor phantasiált.

— Csesztvén a köznépnél majd mindegyiknek van csúfneve (álnév). Ilyen például: Bacsa (juhászgazda), Pálinkás (valamelyik elődje tán korhely lehetett), Dudás (valamikor fújta a dudát), Darabka (kis ember), Szuszuli (Nagy Jánost csúfolják úgy, mert szuszogni szokott a dologban, a jelszava is az, hogy lassan, de jól), Bandzsali (Szklenár Mihály egykori harangozót csúfolták úgy, mert bandzsa volt).

21. §

Csesztvei jegyzetek¹⁾

Népszám	386	Temető	2
Házszám	77	Urasági lakház	3
Adózó	98	Urasági gazdasági épület	21
Katholikus	224	Major (akol)	4
Evangelikus (lutheránus)	158	Parochia	1
Zsidó	4	Korcsma	1
Férfi	184	Mészárszék	1
Nő	202	Kovácsműhely	1
Nős férfi	100	Melegház növényekre	1
Özvegy férfi	6	Magtár	2
Hajadon	100	Országos választó képviselőre ..	28
Férjes nő	92	Községi képviselő-választó ..	98
Özvegy nő	10	1882 született katolikus ...	13
Árva	8	1882 született evang. lutherán.	9
Újoncozás alá kerültek 1882 ..	8	1882 meghalt kathol. tífusba ..	31 ²⁾
Mesterséget űzők	4	1882 meghalt lutheránus	21
Uraság a családtagokkal ..	11	1882 házasodott katolikus.. ..	9
Gazdatiszt	1	1882 házasodott lutherános.. ..	6
Pap	1	1882 szül. törvénytelen kath. ..	—
Tanító	2	1882 szül. törvénytelen luth. ..	—
Volt jobbágypól	41	Összesen született	22
Volt úrbéres zsellér	25	Összesen meghalt	52
Úrbér alá nem tartozó zsellér ..	4	Beszélnék csupán magyarul ..	8
Koldus	2	" " " " tótul	10
Cigány (1 család)	8	" magyarul és tótul ..	368
Templom	2	" magyarul és német ..	10
Iskola	2	" " magyarul, német és ..	10

¹⁾ Ilyenféle jegyzetek Nedeczky Gáspár által írt Dömös történetében is találhatóak, célszerűeknek láttam közülök több alkalmas kérdést Csesztve története megírásához átvenni.

²⁾ E halandóság a járványos kór következtében volt nagy, mert <a>rendes körülmények között több születik, mint hal el.

"	franciául	4	Csesztve jövedelme megköz. ..	8607.05
"	latinul	2	" terhei évenként	4017.97
"	olaszul	1	4589.—
"	lengyelül	1	Egy emberre jut évenként tiszta	
"	cigányul	8	jövedelem	12 fjt
Iskolaköteles rkatholikus		30	Egy emberre jut naponként ..	3 ¹ / ₃ kr
"	evangelikus	28	Ló van Csesztvén	74 db
Összesen		58	Ökör	52 "
Szántóföld van 1200 öles hold ..	1726		Tehén és borjúk	100 "
Szőlő	76		Szamar	5 "
Rét	106		Juh	1700 "
Beltelek a keresekkel	--		Disznó	280 "
Erdő	---		Méhkaptár	100 "
Legelő	---		Baromfi	3000 "
Parlag	---		A legnagyobb \$ méreti csúcs ..	165.39 m
A határ összesen				

A rkath. templom épült	1212
A törökök által leromboltott körülbelül..	1600
Újból felépült..	1757
Legutoljára helyreállított	1972
A török pusztítás után ismét anyatemplommá lett	1792
A jelenlegi parochia építetett	1792
A csesztvei rk. egyház a b.gyarmatinak filiája volt	1640—1792
Madách Imre jeles költőnk Csesztvén lakott	1845—1853
Madách Károly Csesztvére jött lakni	1854
Majthényi Péter " " "	1860
Majthényi Otmár és Imre csesztvei földbirtokosokká lettek	1881
Madách Károlynak Csernyus Emmával történt egybekelése	1854
Madách Károly és Csernyus Emma ezüstlakodalma	1879
Majthényi Eliz és Sréter István lakodalma	1865
Majthényi Péterné szül. báró Podmanitzky Eliza meghalt Budapesten	1869
Madách Károly leánya, Emma meghalt Csesztvén	1874

Özv. Madách Imréné szül. Majthényi Annának, a költő és az alispán anyjának

Sztrégováról Csesztvére történt átköltözése	1881
Majthényi Natáliának Majthényi Istvánnak történt házassága	1876
Madách Izabella és Kovács Ákos egybekelése..	1882
Madách Saroltának báró Buttler Ervinnel történt házassága	1883
Paksy Ádám Csesztvére jött lakni	1864
Paksy Ádám meglötte magát	1882
A csesztvei evangelikus lutherános hitközség keletkezett körülbelül	1690
A csesztvei evang. lutherános templom építetett	1873
A rkath. és evangelikusok közti egyházviszály volt	1737—1763
A nagy kolerák	1831 és 1866
A nagy fagy májusban	1866
Roppant erős tél, amely tömérdek gyümölcsfát kifagyasztott	1876
Csesztvén bérálás volt Szabó József püspök és az eszterg. érsek helynöke által	1875
A legutóbbi tiphusjárvány, amely roppant sok áldozatot vitt el	1882

22. §

Csesztve történetének rövid foglalata

Csesztve története röviden [a] következőkben foglalható össze: E kisközség, mely régen Csesztárnak neveztetett, Nógrád megyének délnyugati részén, a Naszál-hegység végén, az úgynevezett „Köblök“ közt, B.Gyarmattól egy mértföldnyire fekszik.

Csesztve nagyon régi eredetű, mert határában számos urnák találhatnának. Róm. kath. temploma is egyike a legrégebbeknek, erre vall a mai napig is fennálló régi stílusú szentély, és az ennek homlokzatán levő, kőből kifaragott, az építést jelző 1212 évszám. Továbbá a rk. anyakönyvben levő krónikai feljegyzések, amelyek a legrégebb okmányokból, Péterffy egyháziró könyveiből s máshonnan lettek átvéve, régi eredetét bizonyítják.

A templom körül talált számos embercsontokból arra is lehet következtetni, hogy eme templom a régi időkben is anyatemplom volt, mert csak az anyatemplomok körül szoktak volt temetni. Különben is már [a] Pázmány Péter esztergomi érsek és primás által készített lajstromban Csesztve az anyatemplomok sorában volt. A török pusztítás után 1792-ig Csesztve filiája volt B.Gyarmatnak.

A tatár és török pusztítás alatt a falu a templommal együtt, kivéve a szentélyt, amely a mai napig is fennáll, csaknem egészen tönkrement, és lakossága nagy részben kipusztult, és csak 1690 körül népesített be újra az akkori földesurak, [a] Barátnyakak által. Az új lakosok magukkal hozták be ide az új vallást is, az evangélikust (lutheránust).

S így benépesülvén a falu, azt fölépítették, és a rk. templomot a káptalan és a rk. hívek. Azonban nem sokáig örülhettek a csesztveiek a békének, mert belviszály ütötte fel tanyáját. A 26 évig tartó átkos egyházviszály dúlta a nyugalmat, míg végre a fő izgatók kiutasításával a szent béke tökéletesen helyreállt.

Csesztvének legrégebbi földesurai voltak a magyar király, ki $\frac{1}{3}$ részét bírta, és azt Zápolya az esztergomi főkáptalannak ajándékozta és a Barátnyakak, aztán Ebeczky, jelenleg pedig Majthényi és Madách. E két utóbbi család Magyarország legrégebbi és leghíresebb családjai* közé számítható. Sok derék hazafit, úgymint jeles katonát, főispánt, alispánt, országgyűlési követet, tudományos embert adott e hazának. S köztük Madách Imrét is, ki az „Ember tragédiájá”-t írta. Ő is több évig lakott Csesztvén.

E község lakóinak a fele rkatholikusok, a fele pedig evang. lutheránusok; s ez az oka, hogy a csekély számú felekezetek sem papjaikat, se iskolamestereiket nem képesek úgy dotálni, hogy tisztességesen megélhessenek. Minek következtése, hogy innét rövid idő alatt más állomásra mennek. Amely gyakori változás nagy hátrányára van a nép valláserkölcsösségére és népnevelésügyére, innen aztán a nép kevés erkölcsössége, valamely nemesebb és hasznosabb dolgok iránti közönyösség, elszegényedés vagy legalábbis szellemben és anyagban csekély gyarapodás.

*Az első kiadásban „családok” — A. Cs.

Míg ellenben az ide való urak, kik erkölcsiség-, műveltségű és józan takarékoság- és iparkodásra nagy súlyt fektetnek, szellemileg és anyagilag gyarapodnak, és boldog családi életet élnek.

Mindazonáltal a legújabb időben Csesztve népe is egy kis öntudatra kezd ébredni, s iskoláira tehetségéhez képest több gondot fordít, s a tagosítás által, főképp mióta a gazdaság terén az uraktól okszerűbb gazdaságot lát, s a magyarosodás terén is némi előbbre haladás észlelhető: egy szebb jövőnek reményében bízhatnak.

Csesztve község

(Nógrád vármegye)

tanügyének története

Nem azért írom e sorokat, mintha a felekezeti iskolák iránt ellenszenvvel viseltetném, mert hiszen azok is, mint a községiek, közösek vagy államiak, jók is, rosszak is lehetnek. Teszem ezt tisztán az ügy érdekében, mellyel egyházam- és hazámnak tartozom. És ha arról volnék meggyőződve, hogy a nyilvánosság terén való felszólalásnak semmi eredménye sem szokott lenni, úgy jelen soraimmal inkább elhallgatnék. De miután a tapasztalás gyakran ellenkezőt bizonyít, bátorodom felszólalni, remélvén, hogy annak az illető hatóságoknál legalább némi eredménye lesz, s kimondhatatlanul örülnék, hogyha szeretett hazám tanügyének emeléséhez egy mákszemnyivel is hozzájárulhatok.

A Nógrád vármegyében 500 lakossal bíró, kies fekvésű, magyar-tót nyelvű Csesztve község róm. kath. és evangélikus elemi iskolák tanügyének állapotáról szólok ez alkalommal.

Harminc esztendeje ismerem e község egész valóját úgy is, mint előbb huzamosabban ide való lakos, aztán évenként itt nyaraló, majd végleg is ide való lakos, földbirtokos és r. kath. iskolaszéki tag, a saját meggyőződésemet, meg az illető hatósági közegek informatióiból bő tapasztalatokat és értesítést szereztem az említett iskolákról.

I.

A róm. kath. elemi nép- és ismétlőiskola.

1. Régibb adatok.

Hogy mikor keletkezett ezen iskola, mint legtöbbet, biztosan nem tudhatni, de hogy már a 17. század elején is volt iskolamester: kántor-tanító Heinrich Imre személyében, tehát iskola is létezhetett, az bizonyos, mert az általam írt Csesztve község története és leírása című művem 3. §-ában előadott rk. és ev. egyházviszály naplójában, melyet a helybeli rk. keresztelési anyakönyvben található feljegyzések alapján írtam, említve van, hogy tudniillik az evang. iskolamestert Csesztvéről hatóságilag elűzték, lakásába a rk. iskolamestert behelyezték,

majd

meg a rk. iskolamestert verték ki az ev. lakosok házából és bútorait összetördelték stb. kivethető.

A régibb iskoláról ezen és a canonica visitation kívül, melyben az iskolamester évi jövedelme van megállapítva, rendelkezésemre semmiféle adat sem áll. Miután azonban a jelenlegi sem ér sokat, következtetni lehet, hogy az előbbeni még annyit sem ért.

Az iskolamester évi jövedelme:

Félháztelek elkülönítve, erdő és legelői illetménnyel. A földeket a hívek művelik. Az eszterg. főképtalantól a Wilt-féle alapítvány után 50 frt, a vall. és közoktatási minisztériumtól a tanulmány-alapból 8 frt, 3 öl fa az eszt. főképtalantól, minden tanköteles tanulótól 1 frt tandíj, párbérből 15 pozsonyi mérő rozs, ostyasütésért $\frac{1}{2}$ pozs. mérő búza, stólából 10 frt, összesen 250—300 frt-ig. Ehhez járul még 2 szoba-, konyha-, éléstár-, istálló-, udvar- és kertből álló lakás.

A kényuralom alatt a csesztvei rk. iskola ügye némi lendületnek indult. Volt ez akkor az osztrák rendszer szerinti két osztályú alelemi népiskola, tannyelve tót volt, de tanított benne a tisztán magyaroknak magyar olvasás és írás is.

Tantárgyak: katekizmus, Biblia, olvasás, írás és számolás.

Az ismétlőiskolául a vasárnapi szolgált 13 évtől 15-ig vagy tovább is, mely olvasás- és énekből állt, és a templomban a pap által katekizálásból.

Az iskola fölött állottak a helybeli plébános mint igazgató, aki katechéta is volt, és az egyházi tanfelügyelő a vadkerti vagy a b.gyarmati esperes-plébánosok személyében, ki a zárvizsgán elnökölt.

A szorgalmi idő 6—7 hónapig, heti egy napi szünidővel az ünnepeket kivéve, a tanítás napi 8—10-ig tartott.

A tanítót a hívek választották és a primás erősítette meg. A tanító önképzése céljából tartatott a vadkerti esperes-kerületi tanítói tanácskozás évenként egyszer, melyen hatósági körlevelek olvastattak fel, mintatanítások rendezettek, néha pályadíjra tételek tűzettek ki.

A magyarosítást az iskolában Navratil István kántortanító 1864 évben kezdte meg, értem a tót tanulókkal. Ő újabbnak és képzettségű tanító volt, aki egész buzgósággal működött iskolában, egyházban és gazdasága körül.

2. A közoktatási törvény óta történt állapotok.

1872. Amennyire leverőleg szomorú képet nyújtott a múlt években a csesztvei róm. kath. elemi népiskola tanterme és a tanítói lak állapota: épp oly örvendetesen lepott meg, midőn e hitközség derék földbirtokos urai és mások, a lakosokkal egyetértőleg, anyagi áldozattal új tantermet külön bejárattal építettek, és az előbbivel a tanítói lakot bővítették, és a tantermet felszerelték. A primás öfömméltósága a felszereléshez tetemes összeget, az építéshez mélt. eszt. főképtalan 40 frt-ot [adományozott], ngos Madách Károly helybeli földbirtokos a szükséges épületfával járult [hozzá].*

Legfőbb kívánni való, hogy a népnevelés vasszorgalommal mozgáttassék elő, mert a sok tanítóváltozás és az isk. hiányos felszerelés[e] által, biz' az hátramaradt.

Az iskolamester ekkor Matuschek, az igazgató nt. Trenkusz András helyb. plébános volt.

1675.** A záróvizsgán jelen volt fd. Imády Károly b.gyarmati esperes-plébános, egyh. tanfelügyelő, Karagyéna Mihály Nógrád vármegyei kir. tanfelügyelő.

A kir. tanfelügyelő az eredménnyel nem volt megelégedve. Tannyelv a magyar.

1881. Az elemi népiskolában járt fiú és leány 20. A tanév októbertől májusig tartott. A beiratkozás és a naponkénti feljárás igen rendetlen, úgyhogy még márciusban is történt beiratkozás. A törvény szerinti hat osztályra való felosztásról szó sincs. Itt nem tudják mi az: egy tanítóval bíró hat osztályú osztatlan népiskola. Iskolai mulasztási napló-, tanterv-, részletes havi tananyag-felosztás- és tanórendnek híre sincs. A tanítónak nincsenek vezér- és tankönyvei. Iskolaszék nem ülésezik. Az iskola elég tágas és világos, csakhogy nincsen deszkapadlózata és a padok hibásan vannak beosztva, mert a tanulók hátul ülnek a világosságnak. A nagy tábláról lekopott a festék, úgyhogy inkább fehérnek,

*Az első kiadásban ez állt: „A primás öfömméltósága a felszereléshez tetemes összeget, az építéshez mélt. eszt. főképtalan 40 frt-ot, ngos Madách Károly helybeli földbirtokos a szükséges épületfával járultak.” — A. Cs.

**1875; nyilván elírás — A. Cs.

mint feketének mondható. Van fali olvasó táblája Gönczy-féle, de azok is hiányosak, egy db Magyarország-térképe, egy db földgömb (tót). Számológép, szegény gyermekeknek tanszerekkel, ruhával való segélyezéséről szó sincs. A tanító, Háray János, 40 esztendeje működik a tanítói pályán (de nem mindit itt), beteges, tehetetlen ember, kinek csekély jövedelméből szaklapok- és könyvekre nem telik, de sajnos, hogy a magas kormány által minden iskolának ingyen járó „Néptanítók Lapja”-t sem járhatja. Semmiféle egyesületnek sem tagja. Koránál fogva is képtelen ő már tovább jó eredményt felmutatni.

A hitfelekezet derék plébánosa nt. Turcsányi Béla, kinek a magyarosítás terén szép érdeme van, és mint az iskola igazgatója, maga is mélyen érzi az iskola körüli bajt, de nem segíthet rajta, mert a szegény, tehetetlen öreg tanítót, ki már annyi évig működik és több felnevelten gyermek atyja, elcsapatni sem lehet, nyugdíjazni sem, mert a nyugdíjintézetben a díjakat be nem fizette teljesen, tehát erre igényt nem tarthat. Én már három esztendeje nógatom, hogy legyen tagjává az Eötvös-alapnak. Szerencséjére ez évben megkapta a Kolonits-féle 63 frt-os segélydíjat és a primás öfömlétsége nagylelkűségéből 120 frt alapítványi segélyt kapott. Az érdemet nem szoktam senkitől sem levonni, miért is el kell ismernem, hogy a szegény öreg tanító a magyarosítás terén, iskolában, templomban, szintúgy a méhészet körül is szép sikert tud előmutatni e tót-magyar faluban. Csakhogy ez még nem elég népnevelésügyünk felvirágzásának üdvösségére, ha a többi dolgok a legsiralmasabb állapotban vannak, mely bajon egyházunk-vagy az államnak mielőbb segíteni kell.

1884. Az iskola tannyelve egészen a magyar volt.

Az évi záróvizsgálat nyilvánosan a kerületi esperes mint egyházi tanfelügyelő, a helybeli plébános mint igazgató vagy egyh. iskolaszéki elnök és számos szüle jelenlétében májusban, mint mondják, az előbbi évekhez képest jobb eredménnyel tartatott meg.

A tanítót az iskolaszék választja, de fájdalom, hogy máskor nem igen szokott ülésezni, mint választáskor.

Az isk. igazg. nt. Turcsányi Albert, helyb. plébános, ki ügyszere-ttel és buzgósággal csüng az iskola bel- és külállapotán, a tanító anyagi

sorsának javításán és a magyarosítás érdekében, csakhogy a kiöregedett szegény tanítóval a jó ügyben keveset tehet. Meg a hívek is szegények és kevesen vannak, úgyhogy az iskolát kellően fenntartani és a tanítót tisztességesen ellátni képtelenek.

E kerületnek egyházi tanfelügyelője ft. Farkas Mihály vadkerti esperes-plébános, aki alighogy a tankerületbe neveztetett ki, máris a tanügy terén szakavatottsága, lankadatlan ügybuzgalma és ügyszere-tete miatt rövid idő alatt szép hírnevet vívott ki magának, ki a felügyeletére bízott iskolákat évenként többször bejárja, a záróvizsgálatokon mindenütt jelen van, és az eredmény fölött észrevételeit szóban és írásban teszi meg. A jóra való tanítót megdicséri és megbecsüli, az érdemetlent megdorgálja, és azon van, hogy az illető állásától elmozdítottassék. Létrehozta a Vadkert-kerületi rk. tanítóegyesületet is.

A Nógrád vármegyei kir. tanfelügyelő ngos Komjáthy Anzelm kir. tanácsos.

A magas kormány által Csesztvére kinevezett iskolalátogató ngos Hanzély László kir. tanácsos és szügyi földbirtokos.

Iskolagondnok Fekete Márton gazda.

Meg kell e helyen emlékezni úgy Madách Károly földbirtokos és alispán ama nemes tényéről, hogy mind a két felekezetű iskolának faiskolául $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}$ hold földet ajándékozott a rk. templom mellett, csak az a hiba, hogy a fatermesztés és nemesítés helyett burgonyát ültetnek bele, kivéve Matuschek tanító idejét, amidőn sok nemesített facsemete került ki belőle, úgyhogy pénzelték is, és a szegényebbek ingyen kaptak onnét.

Alispán, ki maga is nagy kedvelője a fatermesztés- és nemesítésnek, ez iránt már többször kérdést is tett, de fájdalom, mindig sikertelenül.

1887. Az iskolának feszület ajándékozottatott.

1888. A szegény tanulók tanszereire az esztergomi főképtalannál ugyanazon csesztve-i földbirtokos által 100 frt-os alapítvány tétetett.

1890. A záróvizsgálat szép eredménnyel végződött, a tanulók száma is nagyobb volt, 50 körül az ismétlősökkel. Ekkor Gallovits Alajos volt a kántortanító, aki szakavatottsága- és fáradhatlan ügybuzgóságával iskoláját a kor színvonalára emelte. Csak az a kár, hogy rövid ittlé-

léte után, miután jobb állomást kapott, tovább ment, maga után hagyva a gondolatot: ugyan mikor lesz megint ilyen derék tanítónk!

1893 májusban tartatott meg a záróvizsgálat főt. Hottovinszky Károly b.gyarmati esperes-plébános és egyházi tanfelügyelő elnöklete alatt. A hat osztályú osztatlan népiskolának csak három osztálya volt meg. A II. és III. oszt. a magyar olvasás- és nyelvtanból szép eredményt mutatott föl, de a számtanból és földrajzból fölötte csekélyet. Uhrin Pál tanító a földrajzból való csekély eredmény okául a térkép kicsiny voltát és a vármegyék hibás kikerekítését hozta föl, és ebben sokban igaza is volt. Ekkor fordult felénk nt. Nyizsnyánszky János helyb. plébános-igazgató, kérvén: engedtessek meg, hogy a szegény tanulók tankönyveire tett alapítvány kamatai, miután a szegény tanulók ingyen tanszerekkel ez időben el vannak bőven látva: Magyarország térképe vétessék meg, hogy ezentúl panasz ne legyen. Szívesen beleegyeztünk, és megbíztuk őt, hogy hozassa meg a m. k. tud. egyetem nyomdájából, mely 4 firt 75 kr-ért kapható ott. Az I. oszt. tanulók éppenséggel semmit sem tudtak, de hogy is tudhattak volna eredményt felmutatni, mikor az I. oszt.-ban a legfontosabb tantárgy a „Beszéd- és értelemgyakorlatok“, mely a magyar beszéd elsajátítására kiinduló pontul szolgál, nem taníttatott, mit az elnök konstataált.

Az is helytelen eljárás volt, hogy a záróvizsgálat alkalmával a legjobb előmenetelű tanulók megjutalmazására általadott jutalomdíj az igazgató által gyermekmajálisra fordíttassék, melyben az érdemtelen is részt vegyen.

A tanulók száma az elemi népiskolában 32, az ismétlőben 5—37 volt.

Az iskolaszék 1893. augusztus 8-án tartott választó ülésen taggá választott. Mely ülésen, hogy más tárgy is előforduljon, több fontos indítványt tettem, melyek keresztülvitelével egyházi elnök, a tanító és én lettünk megbízva. Elhatározatott az is, hogy tekintve az indítványok keresztülvitelének sürgősségét és a közlő új tanév küszöbén levését, tartassék mielőbb iskolaszék. Csakhogy fájdalom, iskolaszék sürgetésem dacára sem tartatott. Erre, hogy majd csak tartatik ülés, a következő jelentésemet küldtem be az egyházi elnöknek:

„Tisztelt Iskolaszék! Mint csesztvei r. kath. iskolaszéki tag, a múlt ülésen reám bizottakkal következőleg számolok be:

1. Vettem iskolaszéki jegyzőkönyvet, melybe méltóztassanak betekinteni, valjon előbbi határozatunkhoz képest be van-e vezetve az iskola vagyonáról szóló leltár is.

2. Egy széket és egy pököládát a legközelebbi b.gyarmati vásárkor veszek. (Széket vettem, pököládát később.)

3. Ígérettel bírok egy orosz számológéphez. (Ez is meg van t. Wágner István b.gyarmati áll. elemi tanító úr szívességéből.)

4. Iskolaszéki tagok számára vettem egy beírókönyvet, melyben — sajnos — eddig az egyházi elnökkel csak ketten vagyunk beírva. A többi tag nem látogatja az iskolát.

5. Néhány vezérkönyvet adtam az iskolának: *Beszéd- és értelemgyakorlatokat* és *Magyar nyelvtant*.

6. Tananyagbeosztási formulárét is adtam, de még az új tananyagbeosztást a tanító úr nem készítette el.

7. Felkérendő egyházi elnök úr, hogy a nála levő kamatokból Magyarország térképét hozassa meg, mely két hét alatt az iskolában függjön.

Tisztelettel jelentem továbbá a tisztelt iskolaszéknek, hogy októberben háromszor látogattam meg az iskolát, mely alkalmakkor szomorúan tapasztaltam, hogy a jelenlegi tanítónk, Uhrin Pál úr, mint maga is beismeri, beteges, annyira elgyengült, hogy sikeresen működni képtelen.

Miért is tisztelettel kérem a t. iskolaszéket, hogy méltóztassék sürgősen intézkedni, hogy beteghelyettesítő állíttassék be, vagy pedig a jelenlegi tanító úr mielőbb nyugdíjaztassék.

Maradtam, Csesztvén, 1893. okt. 29. stb.“

Sajnos, hogy iskolaszéki ülés ezen beadványomra sem tartatott, úgy mint annak előtte, leginkább csak választáskor szokott tartatni. Minek ellenkezőjét különben iskolaszéki jegyzőkönyvekkel be lehetne bizonyítani, ha volna. A tanító időközben nyugdíjazása reményében lemondott állásáról.

A tanév a tanító betegsége miatt sehogy sem ment, itt van már a december, és új tanító csak most került ki Borbás István személyében.

Ö

már a hatodik tanító hét év alatt: Háray János, Nagy Sándor, Nagy Imre, Gallovits Alajos, Uhrin Pál és Borbás István. Tehát majd minden évre egy tanító esik. Kérem: *hasznos-e a tanügyre az ilyen gyakori változás? Bizony nem. Hát ha még hozzátesszük, hogy egyik évben Háray leánya, nem tanítónő, a másik télen nt. Nyizsnyá[n]szky János isksz. elnök hűgával felváltva tanított, aztán Gallovits eltávozásá miatt korábban kellett bezárni a tanévet, majd végre Uhrin betegsége, a rákövetkező évben pedig lemondása miatt milyen kevés eredmény érte el: elképzelhetni.

Jól felszerelt iskola és jól ellátott tanító kellene Csesztvének, akkor nem változnának olyan gyakran, a tanügy véghetetlen nagy kárára, mely éppoly káros rá, mint például a gyakori cselédváltás a mezőgazdaságra.

És aztán mily másképp állna a dolog, hogyha azt a 300 frt-ot legalább havi részletekben kapná ki a tanító, nem pedig egyszerre több, máskorra meg semmi.

Nincsen anyakönyv- és érdemsorozati napló egy évről sem, melyre leginkább szükség volna akkor, hogyha valaki, ki a csesztvei r. k. iskolában járt, bizonyítványt akarna kivenni, amelyre az életben gyakran szüksége van. Az érdemsorozati naplót egy nagy bekötött könyvben kellene az utókor számára megőrizni.

Szintúgy hiányzik az iskola vagyonáról leltár, aminek az a következménye, hogy egyik-másik tárgy elvesz a gyakori tanítótávozáskor.

Hiányzik a tanítói törzskönyv, minek következtében megtörtént az, hogy ezelőtt 15—20 évvel [az] itt működő tanító, Zachey, a csesztvei plébános mint isk.sz. elnökhöz írt, adna neki itteni működéséről bizonyítványt, mert nyugdíjba akar menni, de az itteni iskolánál töltött időt nem tudja kimutatni. Az egyházi elnöknek semmiféle adat sem állott rendelkezésére, kénytelen volt gondolom-formán és amit egyik-másik híve emlékezetből bement, megírni a bizonyítványt és elküldeni. Kérem: szabad-e így játszani az állam pénztárával? Igaz, ennek nem a mostani plébános az oka, de legalább hogy ezentúl ne történjék ilyesmi, tanítói törzskönyvet kell vezetni.

*Eredetileg „Kérelem”; sajtóhiba — A. Cs.

Tanterv, tananyagbeosztás, tanítói, iskolai könyvtár mind szükséges dolgok. A magas kormány által kiadott Néptanítók Lapja elejétől végig mind meglegyen a könyvtárban stb. Ezeket óhajtottam volna, hogy meglegyenek, és harcoltam értök. Beválasztottak az iskolaszékbe, hogy legyen, aki rendet csinál az iskolában, csak hogy az sajnos, hogy mikor elkezdtem a rendet csinálni: visszatetszést, kellemetlenséget szült, úgy hogy kénytelen voltam abbahagyni, iskolaszéki tagságomról lemondani és visszahúzódni.

Az iskolaigazgató, illetve egyházi iskolaszéki elnökök voltak:

1. Vrana János 1793—1831. 2. Zelnik Mihály 1831—39. 3. Klimó Sámuel 1839—50. 4. Névery Rudolf 1850—56. 5. Pösch Sámuel 1857—62. 6. Fekete János 1862—64. 7. Poliakovits Iván 1864—69. 8. Trenkusz András 1869—76. 9. Lüleý Tivadar 1876—79. 10. Turcsányi Albert 1879—87. és Nyizsnyánszky János 1887.

Poliakovits az iskolában a magyar tanítást hozta be. Trenkusz új tantermet építtetett. Turcsányi Albert a magyarosításnak legbuzgóbb terjesztője. Nyizsnyánszky János alatt lett az iskola célszerűbb padokkal ellátva, kipadlózva, szintúgy a tanító szobája is, csak hogy ekkor van a legtöbb tanítótávozás: 7 év alatt 6 tanító, mely nem lehet jó az iskolára és a tanító gazdaságára.

II.

Az evangélikus elemi nép- és ismétlőiskola.

1. Régibb adatok.

Ugyancsak Csesztve község története, művem 3-ik §-ában a r. k. és evang. közötti 26 évig, 1737—1763. tartó egyházviszályból kivehető, hogy az evangélikusoknak már 1659 volt tanítójuk és 1753 a magyar kir. helytartótanács leiratához képest, mivel a rendelet ellenére isteni tiszteletet is tartott, melyért elmozdították, 1762-ben Králik Márton volt a tanító, kit szintén kitiltottak a községből. Hol az evangélikusok üzték ki a katolikus tanítót, hol pedig a r. katolikusok az evangéliku-

sokat, mely véres verekedésre is adott alkalmat, míg végre a vizsály 1763-ban szerencsésen véget ért, és állandóbb tanítójuk volt úgy az evang., mint a katolikusoknak.

2. A közoktatási törvény óta történt állapotok. 1881. A tanterem a falu délkeleti végén, az iskolamester lakházával egy fedél alatt van, külön bejárattal.

Ez a templom felépítése előtt isteni tisztelet tartására használt, míg iskolatermül azelőtt az iskolamesternek átengedett második szobája szolgált a konyhából menve be, alig másfél öl széles, egy<ik> kis ablakos lyuk, hogy hogyan szolgálhatott tanteremül: megfoghatatlan. A jelenlegi tanterem elég tágas és előszobával is el van látva. A felszerelést illetőleg nagyon silány, szintúgy a tanító jövedelme.

Az ismétlősökkel (azelőtt vasárnapi iskola) járt bele 22 tanuló, kik egy tanító vezetése alatt 3 osztályra (csapat) voltak felosztva. A tan nyelv tót. A tantárgyak közt a magyar olvasás és írás is tanított. Ennek tanításánál a IV. osztályra előírt Gáspár-féle olvasókönyv, mely nyelvtanul is szolgált, használtatott. Az összes tanulók közül négynek volt ilyen. Tanítottatott még a földrajzból az öt világrész, továbbá a természetrajz, a történelem, Biblia, [?] kátéja, egyháztörténet stb.

Felszerelése: 18 db Gönczy-féle fali olvasótábla, 1 db térkép. A tanulók padjául amolyan korcsmai asztal- és lóca-félék alkalmaztattak. Szükségeltetnék itt is: szemléltető képek, számológép, földgömb.

Az iskolamester a tanításon kívül kántori, vásár- és ünnepnapokon pedig papi istentiszteleti funkciókat is köteles végezni.

Összes jövedelme a szabad lakáson kívül, mely padlózatlan szoba-, konyha-, kamra-, istálló-, udvar- és kertből áll, alig megy föl 200 frt-ra, mert az említettekén kívül nincs neki többje, mint 4 hold szántóföldje és rétje, mely tagosítás előtt csak egy hold volt, de az esztergomi főkáptalan s Madách Károly és Majthényi Péter földbirtokosok 1—1 holddal ajándékozták meg. Ezen kívül jár még neki a hívektől 25 pozsonyi mérő rozs, fél kocsi széna és ugyanannyi kender, 3 és fél akó bor, 3 öl fa, melyből az iskolát is tartozik fűteni, 8 frt készpénz, minden tanulótól 1—1 frt és a stólából 6 forint. Ennyi az egész jövedelem, melyből családdal tisztességesen megélni és ruházkodnia kell.

Az iskolamestert Boszák Istvánnak hívják, hivatalában buzgó tanító, ki a méhészettel szinte foglalkozik.

Az iskola fölött a gondnokság áll a lelkésszel, nt. Wladár Viktorral, aki Szügyben lakik és akik az iskola emelése érdekében eleget fáradoznak, de hát minden igyekezetök mellett is sajnos, csak kevésre mehetnek, mert ahol szegény az eklézsia, kevesen is vannak, ott igen bajos olyan állapotokat teremteni, hogy a tanító menten az anyagi gondoktól, egész szívvel, testtel, lélekkel éljen az elébe kitűzött hivatásnak, a népnevelés magasztos szent ügyének, az egyház és a közösen szeretett haza eme legdrágább kincsének, legbiztosabb támaszának és sarkkövének.

1893. A záróvizsgán jelen voltam és örömmel tapasztaltam, hogy az előbbi évekhez képest a magyar nyelvben is szép előmenetelt tanúsítottak. A tantárgyaknak a fele magyarul adatott elő. A vizsgálat szép rendben folyt le. A szózatot és himnust elénekelték, szépen szavaltak. A legjobb előmenetelű tanítók* közül egy fiú és egy leány meg lett jutalmazva, buzdításul a többieknek. Jelen voltak a bánki lelkész mint kördékán és szintén egy kiküldött tanító és számos szüle, kik meglelégedéssel távoztak a templomból, ahol a vizsgálat tartott, kikhez a dékán buzdító szavakat intézett.

1894. A régi korcsmai asztal és lócák helyett a kir. tanfelügyelő rendeletére új, célszerű padok állítottak be, és az alapzat deszkával burkoltattak be.

Az elemi mindennapi iskolába 35, az ismétlőbe 19, összesen 54 vegyes nemű tanuló jár, a szorgalmi idő rendesen betartatik, a mulasztók megbírságoltatnak. A Gönczy-féle abc és olvasókönyv, Linder és Groó-féle olvasókönyvek használtatnak. Van Nógrád vármegye térképe is és a Gönczy-féle fali olvasó táblák, hiányosan. Szemléltető képek, számológép, földgömb még mindig nincsen.

[A] nagy vízhiányon segítettek a hívek e tavaszon, amennyiben kutat ástak az iskolamester udvarában, holott eddig a völgyből kellett kinnal felcipelni. Dicséret nekik.

*Nyilván tanulók — A. Cs.

A jelenlegi iskolamestert Plavetz Jánosnak hívják, ki évi jövedelmét ekképp számította fel:

Négy hold föld tiszta jövedelme 50 firt — takarmány a rétről 18 firt — a hívektől 25 pozsonyi mérő rozs á 2 firt 50 kr.=62 firt 50 kr., széna a hívektől 9 firt 40 kr., kender 4 firt 70 kr., $3\frac{1}{2}$ akó bor á 5 firt=17 firt 50 kr. — 3 öl fa á 6 firt=18 firt — készpénz 8 firt 30 kr. — tandíj 45 firt — stólából 6 firt — tojásból 4 firt 20 kr. összesen kitesz 235 firt 60 kr.-t.

Az 1894 évi záróvizsgálat április 24-én tartatott meg a magyar nyelvben tett dicséretes előmenetellel. A vizsgai elnök ntiszt. Zatkalik Mihály bánki pap körlelkész, a tanítói kör részéről Pittner Pál agárdi tanító lett kiküldve. Jelen voltam Frölich Frigyes helybeli földbirtokkal, aki a legjobb előmenetelű tanulók megjutalmazására 2 firt, egy másik is hason célra 2 firt-ot adott. Frölich Frigyes, látva az iskola hiányos felszerelését, azt a nemes keblű ajánlatot tette, hogy évenként 5 firt-ot ad rá. Köszönet érte! Számos szülő is részt vett a vizsgán, kik megnyugvással távoztak el, mert iskolájuk úgy szellemileg, mint anyagilag évről évre jobban gyarapodik. Plavetz János tanító pedig megérdemelné, hogy a Nógrád vármegyei nemzeti intézet részéről jutalomban részesíttessék.

Iskolaszék létezik, és az iskolát látogatja.

1888-ban a szegény tanulók tanszereire egy helybeli földbirtokos által 50 firt-os alapítvány tétetett.

* *
*

1893. május 7-én Kosztka Mihály Nógrád vármegye kir. tanfelügyelője meglátogatta a csesztvei r. kath. és evang. iskolákat, magával hozván Wagner István és Hábor Sándor b.gyarmati áll. elemi népiskolai tanítókat.

A derék tanfelügyelő szemügyre vevén az iskolák állapotát, az evangélikusban több dolgot kifogásolt, melynek aztán meglett a kellő fogamatja.

Mindkét felekezet faiskolája gondnokául Madách Pál földbirtokos választatott meg, aki maga is szakavatott és szorgalmas gazdász lévén, remélhető, hogy a faiskolákat rendbe fogja hozni.

Végül. Elvitázhatatlan, hogy manapság csak az az ember, község, ország boldogulhat, ki vagy mely erkölcsös, művelt, munkás, józan és takarékos, és hogy ezeket a kellékeket csak a jó iskola teremti meg, mint tapasztaljuk ezt az életben, hogy ahol jó az iskola derék tanítóival és ahol ez már nemzedékeket nevelt föl, ott boldogság van. Épp azért nekünk is arra kell törekednünk minden áron, éjjel-nappal, nagy áldozatokkal is, hogy el ne maradjunk a kor követelményétől, mert különben elmaradunk, elveszünk, ahonnét többé számunkra nincsen feltámadás!

Csesztvén (Nógrád vármegye), 1894. április hó 15.

Utószó

Kálnay Nándor Csesztvéről szóló kismonográfiája, a *Csesztve község története és leírása* 1884-ben jelent meg Budapesten (Neumayer Ede nyomtatta); a szerző későbbi művéből tudjuk, hogy ötszáz példányban, s ennek megfelelően már régóta a könyvritkaságok közé tartozik: eseményszámba megy egy-egy példányának az előkerülése. Ez persze önmagában még nem indokolná a kiadását, hiszen legalábbis százával, ha ugyan nem ezrével vannak hasonló színvonalú helytörténeti munkák, amelyek ugyanilyen ritkák, ennek ellenére újbóli megjelentetésükre — néhány kivételtől eltekintve — föltehetően soha senki sem fog vállalkozni. Ez a mostani új kiadás sem vállalkozás (vagy ahogyan nem is olyan régen mondták: vállalat) a szó modern értelmében, mint ahogyan nyilván nem lehetett az a maga idejében sem. Színvonala is kétségeket ébreszthet a mai olvasóban: olykor még az alany és az állítmány egyeztetésének kísérlete sem járt teljes sikerrel, s akkor még nem szóltunk olyan elemi szakmai hibákról, mint pl. a táblázatok oszlopösszegeinek téves adatai, mulatságos elírásokról (septemvir helyett szeptember, faültetés helyett főültetés), genealógiai elvétésekről (az első kiadásban éppen a költő apja, id. Madách Imre neve maradt le a családfáról), arról, hogy ha egy földrajzi név három helyen fordul elő a könyvben, akkor három különböző helyesírással szerepel (Semitoszki-árok, Semitoszki-árok, Semitovszki-árok; talán az utóbbi állhat a legközelebb a valósághoz) stb. Kálnay Nándor a jelek szerint képtelen volt összefoglalni, rendezni, rendszerezni gondolatait: ez már abból is kiténik, hogy könyve elején (a jelen kiadásban ez a rész a 8. oldalon található) a falu két folyó vizéről tesz említést, de csak a „másik“-nak közli a nevét: Dézsa“ patak, az „egyik“ nevének „említéséről” megfeledeznek. A hibák sorolását még hosszan folytathatnám, de inkább nem teszem. Többségük föltehetően a nyomda nem megfelelő megválasztásával magyarázható,

így a szerzőnek inkább csak az róható fel, hogy miért nem nézte át alaposabban a korrektúrát, mielőtt a könyv nyomásához hozzájárult volna. Azt is az olvasó józan belátására bízom, miként ítéli meg (vagy el) azt az ügybuzgalmat, amellyel a falu szlovák lakóinak „magyarosításán“ fáradozott a szerző.

Mi indokolja akkor mégis, hogy a munka ismét megjelenjék? Mindenek előtt Madách Imre személye. Mert igaz ugyan, hogy a kor híres emberei közül sokan álltak kapcsolatban Madách Imrével: Arany Jánostól Bérczy Károlyon, Erdélyi Jánoson és Gyulai Pálon át Nagy Ivánig, Lisznai Kálmántól Lónyay Menyhértten és Andrássy Gyulán át Pulszky Ferencig, ám ezek a személyek, néhány kivételtől eltekintve, közvetlen formában alig nyilatkoztak Madách Imréről: ne kérdezzük, hogy elfoglaltságuk akadályozta-e őket ebben vagy más oka volt a hallgatásnak, tény, hogy a legtöbb információt a Madách Imrét ismerők közül Bérczy Károly árulta el az utókornak, s bizony ő sem mondott túl sokat. Ilyen körülmények között a Madách-kutatásban különösen értékesé vált minden forrásértékű közlés a közvetett és sokszor kétes hitelű információkkal szemben. Márpedig Kálnay Nándor ismerte Madách Imrét, s ha szűkszavúan is, de megosztotta ismereteit olvasóival.

Úgy vélem azonban, hogy a szerző munkája nemcsak ezért érdemel figyelmet. Számos hibája mellett van egy elvitathatatlan erénye: ügybuzgalma, amellyel Csesztve s közvetve az ország felemelkedésén munkálkodik. Afféle korai szociográfiaként is felfogható a monográfia némely részlete, de még inkább másik műve, a *Csesztve község (Nógrád vármegye) tanügyének története*, amely — más eszközökkel persze és csupán dióhéjban, de — éppúgy megmutatja a korabeli oktatáspolitikai visszasságát, miként — mondjuk — nyolcvanegynéhány évvel később a szentlőrinci iskolakísérletről szóló nyolc és félórás film. Ennek az egyíves könyvnek a ritkasága felülmúlja az előbbiét is, voltaképpen tisztán könyvészeti szempontok is a megjelentetése mellett szólnak, hiszen nem tud róla sem Szinnyi, aki pedig a szerző egy későbbi könyvét megemlíti, sem Gulyás Pál. A címlap tanúsága szerint

Csesztvén jelent meg 1894-ben (a Csesztvén történő megjelenést bizonyára úgy kell értenünk, hogy a szerző saját kiadásáról van szó), s özvegy Kék Lászlónénál nyomták, Balassagyarmaton. (Közbevetőleg: Kék László nyomtatta 1861. március 12-én Balassagyarmaton Madách Imre választási röplapját, a *Politikai hitvallomást*.)

De térjünk vissza Madáchrá! A szerző (ezt később kiadott naplója és Szinnyei is megerősíti) 1863. szeptember 30-án került Csesztvére Nagycsalomjáról; Madách Károly október 1-től fogadta fel öt gyermekei mellé nevelőnek, s a tanító az előző napon érkezett. Ez azért lényeges, mert megérkezésekor az első élménye a két költővel, Arany Jánossal és Madách Imrével való találkozása volt. Radó György, a *Madách Imre életrajzi krónika* szerzője kétségbe vonta ugyan a visszaemlékezés hitelét, pontosabban szólva úgy érvelt, hogy talán az egy évvel korábbi, több forrás alapján is teljesen hiteles Arany—Madách találkozási beszámolója be Kálnay, tévesen emlékezve az esemény dátumára. Ezen a ponton azonban Kálnay védelmére kell kelnem: az ilyesfajta tévedés lehetőségét kizárhatjuk, s ha Kálnay esetleg mégis tévedett volna, annak csak egy oka lehetett, az, hogy megtévesztették (megtréfálták) őt. Valóban: minden rendelkezésünkre álló információ amellettszól, hogy 1862. augusztus 7-én, Arany János első csesztve-i útja során nem tartózkodhatott a helyszínen; ekkor ugyanis Esztergomban tanult, s csak 1863 júliusában kapta meg az elemi főtanodára képesítő oklevelet. Arról nem is szólva, hogy az 1862-es találkozás alkalmával Arany János egyedül utazott Pesttől Vácig, ahonnan Pass András kísérte a vendéget Csesztvére, míg Kálnay leírása szerint a két költő együtt utazott Pestről. Ha ezeket a körülményeket mérlegeljük, és számításba vesszük azt is, hogy akkoriban az oktatás s így a házitanítók felfogadása is rendszerint október 1-től történt, akkor azt mondhatjuk, hogy Kálnay Nándor közvetlen tévedését kizárhatjuk, bár megtévesztésének s így közvetett tévedésének a lehetősége kétségkívül fennáll. A későbbiekben, Arany János életének alaposabb elemzésével talán lehetőség nyílik majd annak tisztázására, hogy hol tartózkodott 1863. szeptember 30-án, ám addig is, amíg erre sor kerül, azt mondhatjuk, hogy a jelek szerint Arany Jánosnak volt egy második csesztve-i útjai is, nemcsak az, amely korábban közismertté vált.

De van egy további, Madách Imrével is — közvetve — kapcsolatos különös közlés a jelen kiadás 30. oldalán: „Az urak éppen Bécsbe utaztak anyjokhoz“, mármint Madách Imre 1864-es utolsó csesztve-i látogatásakor. Kik azok az urak? És kiknek az anyjáról van szó? Nyilván nem Majthényi Annáról, hiszen ő ekkor még Alsósztrégován élt Madách Imrével együtt. De Madách Károly gyerekeiről sem lehetett szó, mivel közülük a legidősebb (Emánuel) is csak 9 éves volt. Talán valamelyik közeli rokonra gondolt a szerző, legvalószínűbben de la Motte Izabellára (Madách öccsének anyósára), ám ezt éppúgy csak találgathatjuk, mint azt, hogy ki lehetett Madách Károly mellett a Bécsben tartózkodó másik úr. Az is fontos megjegyzése a szerzőnek, hogy „Itt éppen ekkor építették az új kastélyt s emiatt lakás dolgában nagyon meg voltunk szorulva“. Ez azt jelenti, hogy abban a kúriában, amely ma is áll, sohasem járt Madách, hiszen utolsó látogatása alatt még épülőfélben volt: a kúria bal oldali szárnya az, ahol egykor lakott, s amely az átépítés során bővült.

A könyvek nyelvezetét igyekeztem visszaadni; a helyesírási korszerűsítések a régies szavakat, kifejezéseket (pl. labda helyett lapda, mérföld helyett mértföld, istentisztelet helyett isteni tisztelet) nem érintik, s amennyire lehetett, a tipográfiai jellegzetességeket is próbáltam megőrizni. Így meghagytam a háromnegyed kvirtes gondolatjeleket és a sajátos idéző jeleket. Ugyanakkor technikai okokból kénytelen voltam kurrens számjegyek helyett verzálisokat használni, pedig jószerivel az egyetlen tipográfiai erőnyerő a könyvnek éppen az volt, hogy kurrens számjegyeket használt.

Az érthetőség kedvéért azonban helyenként a szöveg módosítására kényszerültem: ezt vagy lábjegyzetben jeleztem (ilyenkor csillag áll a szó után, míg az eredeti szöveg jegyzetei számozottak) vagy szögletes ill. ékzárójelek alkalmazásával; az értelemzavaró hiányokat szögletes zárójelbe tett betűkkel pótoltam, a fölöslegeseket, grammatikai okokból elhagyandókat pedig ékzárójelek közé tettem. Nem egészítettem ki az évszámok végéről csaknem következetesen elhagyott ragokat. Itt jegyezném meg — mert a táblázat mérete miatt annak rendje s módja szerint, lábjegyzetben ez nem volt lehetséges —, hogy az 59. oldalon szereplő II. táblázat összesen rovatában 763,17 helyett 763,91-nek, Főösszeg rovatában pedig 892,42 helyett 893,16-nak kellene állnia.

Remélem, hogy ezek a változtatások nem eltávolítják, hanem inkább közelebb hozzák a mai olvasót Kálnay Nándor munkáihoz.

* * *

A *Csesztve község története és leírása* c. könyv időközben a Csesztvei Önkormányzat kiadásában facsimileként ismét megjelent. Úgy gondolom azonban, mégis van értelme a jelen könyvnek, egyfelől azért, mert ez nem hasonmás közlés, s így a legfeltűnőbb hibák kijavítására lehetőség nyílt, másfelől a *Csesztve község tanügyének története* nem jelent meg újra, végül pedig a három kiadás együttes példányszáma sem szavatolja azt, hogy a munka minden érdeklődőhöz eljut.

Budapest–Csesztve, 2004

Andor Csaba